

F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, A.Q.Qəhrəmanov

V E R G İ L Ə R

*Orta məktəblərin IX-XI sinifləri üçün
dərs vəsaiti
(Əlavələr edilmiş ikinci nəşr)*

B A K I - 2 0 1 2

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən
dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.*

Məsləhətçi:

M.C.MƏRDANOV,
Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri

Rəyçilər:

Z.Ə.SƏMƏDZADƏ,
akademik

A.K.ƏLƏSGƏROV,
Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü,
iqtisad elmləri doktoru, professor

*Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü,
iqtisad elmləri doktoru, professor
A.F.Musayevin elmi redaktəsi ilə*

F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, A.Q.Qəhrəmanov,
Vergilər, CBS PP, Bakı, 2012, -168 səh.

*Kitab respublikamızın orta məktəblərinin IX-XI sinifləri üçün
dərs vəsaitidir. VI-VIII siniflərdə tədris olunan eyni adlı dərs və-
saitinin davamı kimi nəzərdə tutulmuşdur. Respublikamızda tətbiq
olunan vergilər barədə burada əvvəlkinə nisbətən daha müfəssəl
məlumat verilmiş, vergi sistemi, vergi siyasəti, beynəlxalq əlaqələr
və s. məsələlər də şagirdlərin başa düşəcəyi şəkildə izah edilmişdir.*

Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik.

Heydər Əliyev

ÖN SÖZ

Respublikamızın orta məktəblərinin IX-XI sinif şagirdləri üçün yazılmış bu dərs vəsaiti "Vergilərin əhəmiyyəti və ya yeddi nağıl axşamı" (III-V siniflər üçün), "Vergilər" (VI-VIII siniflər üçün) dərs vəsaitlərinin davamıdır.

Kitabın əvvəlində iqtisadiyyat, vergilər, vergi mədəniyyəti və s. anlayışlar izah edilmiş, Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi orqanlarının strukturu barədə ətraflı məlumat verilmişdir.

Dərs vəsaitinin əsas hissəsi respublikamızda tətbiq edilən vergilərə həsr olunmuşdur. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin, əlavə dəyər vergisinin, aksizlərin, əmlak vergisinin, torpaq vergisinin, yol vergisinin, mədən vergisinin və sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri, vergitutma obyektı, vergi dərəcələri, hesablanma qaydaları göstərilmiş, müxtəlif misallara baxılmışdır.

Bunlardan əlavə, mövzuların daha dərinə dərk edilməsi üçün bədii əsərlərdən vergilərə aid bəzi nümunələr də dərs vəsaitinə daxil edilmişdir.

1. İqtisadiyyat və vergi

1.1. İqtisadiyyat

İnsanın arzuları, istəkləri sonsuzdur. Lakin hər bir şəxs uşaq yaşlarından başlayaraq böyüdükcə tədricən dərk edir ki, bütün arzulara çatmaq mümkün deyil, istədiyi hər şeyi almaq üçün həddindən çox pul lazımdır. Ona görə də bütün ömrü boyu insan seçim qarşısında qalır. Nəyi vacib hesab edirsə onu alır, çoxsaylı variantlardan ən yaxşı hesab elədiyini seçir.

Dövlət də büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi barədə oxşar vəziyyətlə qarşılaşır. Nə qədər çox vəsait olsa da, nə ayrı-ayrı fərdlər, nə cəmiyyət istədiyi şeyi ala bilməz. Hamıya hər şey çatmır. İnsanların maddi tələbatı sonsuz artır, amma zəruri ehtiyat məhduddur. Bir xalq məsəlində deyildiyi kimi, aza qane olmaq, ayağı yorğana görə uzatmaq lazım gəlir.

Beləliklə, hər bir cəmiyyət imkanların məhdudluğu problemi ilə qarşılaşır.

İqtisadiyyat elə bir elmdir ki, tələbatın ödənilməsi üçün məhdud ehtiyatlar şəraitində cəmiyyətin seçimini təsvir və təhlil edir. Seçimin zəruriliyi hər bir şəxsin vəziyyətindən, gəlirlərindən və borc alma imkanlarından asılı olaraq müəyyən edilir. Müəssisələr üçün də bu belədir. Dövlətin fəaliyyəti isə vergi yığmaq və kredit almaq imkanlarından asılıdır.

"İqtisad" ərəb sözünün kökü "qəsədə" - yönəlmək, qənaət etmək, çatmağa çalışmaq deməkdir. "İqtisad" sözü isə həm "qənaətcillik, həm də "təsərrüfat" mənalarında işlədilir. "İqtisadiyyat" bu sözün cəm halıdır.

Göründüyü kimi, "iqtisadiyyat" sözünün qənaətlə sərf etmək kimi hərfi mənası da yuxarıda deyilənlərlə uzlaşır.

Toplanmış vəsait, gəlirlər, mənfəət həm insanlara, həm müəssisə və təşkilatlara, həm də dövlətə mal almaq və pulla dəyəri ödənilən xidmətlərdən istifadə etmək imkanı verir. Ən böyük problem isə hər hansı maddi nemət alınanda digərini seçmək üçün vəsaitin çatışmamasıdır.

Bütün dünyada iqtisadçılar ayrı-ayrı şəxslərin, müəssisələrin, təşkilatların və ölkələrin ehtiyatlardan necə istifadə etməsinin öyrənilməsi və izahı üsullarını işləyib hazırlayırlar. Onlar problemə iki cür yanaşırlar. Makroiqtisadiyyat bütün təsərrüfatı tam şəkildə, mikroiqtisadiyyat isə onun ayrı-ayrı hissələrini, firmaların və istehlakçıların fəaliyyətini öyrənir.

Təsərrüfat istehsal amillərindən açıqdır. Bu amillərə təbii ehtiyatlar, insan ehtiyatları, kapital və sahibkarlıq daxildir.

Kapital insanlar tərəfindən mal və xidmət istehsalı üçün yaradılır. Fabriklər, zavodlar, maşınlar, alətlər istehsal üçün istifadə edilə bilər, ona görə kapital ehtiyatıdır. "Kapital" termini çox zaman həmin fabriklərin, zavodların, maşınların, alətlərin alınması üçün sərf oluna bilən pul mənasında işlədilir.

Sahibkarlıq dedikdə mal və xidmət istehsalında bütün formalar üçün zəruri olan idarəetmə və təşkil etmə vərdişləri başa düşülür. Sahibkar digər üç istehsal amilindən istifadə etməklə fəaliyyət göstərir; uğur qazandıqda gəlir götürür, əks halda isə zərəre düşür.

1.2. Əsas iqtisadi problemlər

Hər bir dövlətin qarşısında aşağıdakı əsas iqtisadi problemləri həll etmək zərurəti meydana çıxır:

- hansı mallar və xidmətlər lazımdır və nə qədər?
- bu malların və xidmətlərin yaradılması necə baş verməlidir?
- bu mallardan və xidmətlərdən kim istifadə etməlidir?

Əvvələn, aydındır ki, cəmiyyətin hər şeyi birdən birə alması mümkün deyil. Ona görə müəyyən edilməlidir ki, onların hansının dərhal alınması vacibdir, hansıları təxirə salmaq olar, hansılardan ümumiyyətlə imtina edilməlidir.

Bəzən seçim həddindən artıq çətin olur. Elə zəif inkişaf etmiş ölkələr var ki, əsas işçi qüvvəsi əhalinin yemək və geymək probleminə sərf olunur. Belə cəmiyyətlərdə ümumi yaşayış səviyyəsini yüksəltmək üçün istehsalı genişləndirmək lazımdır. Amma demək olar ki, bütün əhalinin işləməsi zəruri məişət tələblərini güclə ödəyə bilirsə, istehsalı artırmaq mümkün deyil. Onda qida və geyim məhsulları istehsalında işləyənlərin bir hissəsini əlavə kapital, yəni binalar, maşın və avadanlıqlar istehsalına yönəltmək lazım gəlir. Bu isə o deməkdir ki, müəyyən dövr ərzində daha az ərzaq və paltar istehsal olunmalıdır ki, gələcəkdə istehsalın artırılması mümkün olsun. Belə keçid şəraiti onsuz da kasıblıq həddində yaşayanların güzəranını daha da pisləşdirəcək və ölkədə aclıq şəraiti yaranacaq. Vəziyyətin gərginləşməməsi üçün, bir qayda olaraq, belə ölkələrə inkişaf etmiş ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar kömək edirlər.

İkincisi, malların və xidmətlərin necə yaradılması probleminə də variantların sayı kifayət qədər çoxdur. Məsələn, hər hansı zavodun və ya fabrikin tikilməsi üçün müxtəlif layihələr tərtib edilə bilər, torpağın hansı hissəsində taxıl, hansı hissəsində digər bitkilər əkmək barədə təkliflərin də yeganə olmadığı aşkardır. Qarşıya çıxan bu cür məsələlərin həllinin bəzilərini dövlət öz öhdəsinə götürür, qalanlarını isə ayrı-ayrı sahibkarlar həll edirlər.

Üçüncüsü, mallardan və xidmətlərdən istifadə problemi məhsulun paylanma mexanizmini müəyyənləşdirmək zərurətini meydana çıxarır. Məsələn, təqribən məlum olmalıdır ki, nə qədər adam bahalı maşınlar ala bilər, nə qədər adam əsasən ictimai nəqliyyatdan istifadə edəcək, kimlər piyada gəzməlidir. Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində məlum olur.

1.3. İqtisadi sistemlərin tipləri

İqtisadi sistemlər üç cür olur:

- **Ənənəvi iqtisadiyyat.**

Adından görüldüyü kimi bu iqtisadiyyat ənənəyə əsaslanır. Belə iqtisadi sistemlər əsasən inkişaf etmiş ölkələrlə az əlaqəsi olan ərazilərdədir. Burada əhalinin demək olar ki, hamısı kəndlərdə yaşayır, kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və ov etmə ilə məşğul olur. İqtisadiyyatın həddindən artıq ləng inkişaf etməsi nəticəsində əhali kasıbçılıq həddində yaşayır, məhsul olmadıqda isə bütün ərazidə aclıq baş verir.

- **Bazar iqtisadiyyatı.**

Bu sistem azad sahibkarlığa əsaslanır. Sahibkarlar alıcıların tələbinə uyğun olaraq, satış üçün nə lazımdırsa, dərhal onun istehsalına nail olurlar. Bazar iqtisadiyyatı yalnız xüsusi mülkiyyət şəraitində mümkündür və hər bir istehsalçı daha az məsrəflə daha çox gəlir alınmasına çalışır.

- **Planlı mərkəzləşmiş iqtisadiyyat.**

Bu cür iqtisadiyyat mütəxəssislərin məsləhətləri ilə siyasi liderlər tərəfindən idarə olunur. Onlar müəyyən dövr üçün mərkəzləşmiş iqtisadiyyatın inkişaf planını tərtib edir və onun yerinə yetirilməsinə çalışırlar. Planda hansı məhsuldan nə qədər istehsal olunacağı, gəlirlərin, maaşların məbləği göstərilir.

1.4. Pul və büdcə

Azərbaycan manatı

Gəlirlərdən, maaşlardan söhbət getdikdə, şübhəsiz onların pul ilə ifadəsi yada düşür. Mübadilə vasitəsi olan pul qədim dövrlərdə istifadə edilmirdi. O zamanlar malları bir-birilə dəyişdirirdilər. Məsələn, biri buğda verib yun alırdı, digəri balta verib düyü alırdı. İndi də bəzən barter üsulu adlanan bu üsul tətbiq olunur.

Lakin mübadilə vasitəsi yoxdursa, dəyişmə prosesinin çətinliyi elə ilk baxışdan görünür. Təsəvvür edin ki, sizin, məsələn, meyvə bağınız var, məhsul yetişib, siz müəyyən qədər meyvə satıb palto almaq istəyirsiniz. Bunu necə etmək olar? Tikdiyi təzə paltonu meyvə ilə dəyişən adamı təsəvvür etmək belə çətinidir.

Nəsirəddin Tusi

Malların bir-birilə əvəz edilməsinin mürəkkəbliyi hamı üçün əlverişli olan mübadilə vasitəsinin axtarılmasına səbəb oldu. Bəzi yerlərdə müxtəlif heyvanların qiymətli dəriləri, balıqqulağı, köpək balığının dişi və s. pul əvəzinə işlənmişdir. Məsələn, hətta XVII əsrin ortalarına qədər Amerika hindularının "vampum" adlandırdıkları ağ və ondan iki dəfə baha qara balıqqulaqları mübadilə vasitəsi idi. Dünyada ən çox işlənən pul isə, əlbəttə, qiymətli metallar (qızıl, platin, gümüş və s.) olmuşdur. XIII əsrdə yaşamış görkəmli Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusi yazırdı:

"Çox mala dəyişdirilə bilən az çəkili pulun zəhmətsiz və məşəqqətsiz bir yerdən başqa yerə aparılması onun qiymətinə alına biləcək qədər mal və ərzağın aparılması kimi olar".

Pullar ilk dövrlərdə qızıl və gümüşdən hazırlanırdı və onların üzərində hökmdarların adları həkk olunurdu. Lakin sonralar qiymətli metalların çatışmazlığı başqa metallardan da pul buraxılmasına gətirib çıxardı. Hal-hazırda isə bütün ölkələrdə əsasən kağız pullardan istifadə edilir. Dünyada ilk kağız pul IX əsrdə Çində buraxılmışdır.

Əslində mal almaq və xidməti ödəmək üçün istənilən hər şey "pul" hesab edilə bilər. Lakin onun əşverişliliyi üçün materialı elə seçilməlidir ki, aşağıdakı xassələrə malik olsun:

- sabitlik;
- yığcamlıq;

- davamlılıq;
- bircinslilik;
- bölünə bilmək;
- tanınmaq.

Pul mübadilə vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də dəyər ölçüsü və yığım vasitəsidir.

Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri büdcə vasitəsilə idarə olunur. Bu söz inciliscə budget-çanta sözündən götürülmüşdür.

Büdcə - müəyyən dövr üçün gəlirlərin və xərclərin siyahısından ibarət maliyyə planıdır.

Bu planda xərclərin cəmi gəlirlərin cəminə bərabədirsə, büdcə balanslaşdırılmış hesab edilir; nəzərdə tutulan xərclər gəlirlərdən çoxdursa, onda büdcə çatışmazlığı, azdırsa büdcə artıqlığı yaranır.

Büdcə təkcə dövlətə aid deyil. Əslində hər bir ailənin, təşkilatın, firmanın və s. də büdcəsi var. Ən mühüm məsələ toplanılan vəsaitdən səmərəli istifadə etməyi öyrənməkdir.

Hər bir hökumət illik büdcə qanununu qəbul etmək məqsədilə gəlirlərin və xərclərin siyahısını parlamentə təqdim edir və orada müzakirələrdən sonra müəyyən əlavə və düzəlişlərlə qəbul olunur. Büdcə haqqında qanun dövlətin növbəti ildəki fəaliyyətinin maliyyə cəhətdən təminatını hərtərəfli əks etdirən çox mühüm sənəddir.

Büdcənin gəlirlərinin əsas hissəsini vergilər təşkil edir. Vergilər vaxtında və düzgün yığılmasa lazım olan qədər vəsait xəzinəyə daxil olmaz və hökumətin fəaliyyətində çətinliklər yaranar.

Ölkənin iqtisadi vəziyyəti büdcədən, o cümlədən də vergi daxilolmalarından çox asılıdır. Ölkədə istehsalın artırılması, əhalinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, işsizliyin aradan qaldırılması, az təminatlı vətəndaşlara yardım edilməsi və s. dövlət orqanlarının diqqətdə saxladıkları problemlərdir.

İqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması həm də hökumətin həyata keçirdiyi əlavə tədbirlərin effektivliyindən asılıdır. Bu tədbirlər aşağıdakılardır:

- inandırma; bu vətəndaşların başqalarına ziyan gətirən hərəkətlərinin qarşısının alınması üçün istifadə edilir;
- vergi qoyma; ölkədə tətbiq olunan və büdcənin vəsaitlə təmin edilməsindən əlavə, bu tədbir istehsalın ziyanlı nəticələrinin məhdudlaşdırılması üçün tətbiq oluna bilər; məsələn, ətraf mühitin çirklənməsinə şərait yaradan obyektlərə görə ödənilən vergilərin dərəcəsi artırılır;
- maliyyəyə yardım; bu da büdcə ilə bağlıdır; bu yardım müəyyən həvəsləndirici məqsədlə ayrı-ayrı vətəndaşlara və ya şirkətlərə verilir. Məsələn, fermer torpağın münbitliyini artıran texnologiyadan istifadə etdikdə ona maliyyəyə yardım göstərilir;
- tənzimləmə; təhlükəli nəticələrə səbəb ola bilən bəzi fəaliyyət növləri qadağan edilir.

Göründüyü kimi, hətta əlavə tədbirlərin yerinə yetirilməsinin də yenə pul vəsaiti və büdcə ilə sıx əlaqəsi mövcuddur.

Əlavə oxu materialı

Nəsirəddin Tusi

Əxlaqi-Nasiri

(parçalar)

Müamələ, alver, mükafat, hədiyyə və sairə üçün müvazinət, tarazlıq, ümumi meyar hesab edilən pula ehtiyac yaranar. Onun vücudunun mərhəməti, çəkisinin yüngüllüyü, bir çox başqa mallara mübadilə qabiliyyəti nəticəsində mal və azuqələri bir yerdən başqa uzaq yerlərə göndərmək xeyli asanlaşar, belə ki, çox mala dəyişdirilə bilən az çəkili pulun zəhmətsiz və məşəqqətsiz bir yerdən başqa yerə aparılması onun qiymətinə alına biləcək o qədər mal və ərzağın həmin yerdən başqa yerə aparılması kimi olar.

Bundan əlavə, onun maya dəyərinin çoxluğu, təbiətinin möhkəmliyi, davamlılığını təmin edən tərkibinin sabitliyi bir sıra faydalı və əlverişli xüsusiyyətlər kəsb etməsinə səbəb olmuşdur. Onun dəyişdirilməsi ya fənaya getməsi mal və ərzaq əldə etmək üçün sərf edilmiş əmək və zəhmətin itirilməsi və ya hədəre getməsi kimi olar. Pulun bu xüsusiyyəti onun bütün xalqlar arasında yayılmasına, bütün insanların mənafeyinin sistemə salınmasına səbəb oldu, təbiətində məişət işlərini nizama salmaq istedadı olduğundan, o bu hikmət incəliklərini ilahi bir lütf, əbədi bir mərhəmət sayəsində imkandan həqiqətə, potensial qüvvədən hərəkətə çevirdi, başqa sənətlərdə olduğu kimi, insanlar burada da müəyyən qayda-qanunlar toplamağa və yaratmağa məcbur oldular. Bu müqəddimədən sonra deməli ki, mala üç nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq olar: birinci - gəlir, ikinci - mühafizə, üçüncü - çıxar.

Gəlir - səbəbi istedad və təşəbbüslə bağlı ola da bilər, olmaya da bilər.

Birinci - sənət və ticarət kimi, ikinci - miras, bəxşiş və hədiyyə kimi.

Ticarət maya ilə əlaqədar olduğundan, maya da zərər nəticəsində əldən çıxma bildiyindən, peşə və sənətdəki sabitlik və davamlılıq onda ola bilməz.

Gəlir əldə etmək üçün əsasən üç şərti yerinə yetirmək lazımdır: birinci - zülmə yol verməmək, ikinci rüsvayçılığa yol verməmək, üçüncü - alçaqlığa yol verməmək.

* * *

Bilmək lazımdır ki, insan üçün xoş güzərandan daha gözəl heç bir şey ola bilməz, bunun ən şərəfli vasitəsi isə ədalətli, iffətli, mürüvvətli, insafli, namuslu əmək və sənətdir, bu isə öz növbəsində höccətçilik, tamahkarlıq, səhlənkarlıq, tənbellik, süründürücülük və bu kimi nalayiq işlərdən əl çəkmədən mümkün deyildir.

Baha satmaq, adam aldatmaq, dava-dalaş salmaq, çirkin işlərlə məşğul olmaq, arsızlıq, rüsvayçılıq, həyasızlıq, şikayətbazlıq, camaatın vaxtını almaq, xalqı işdən qoymaq kimi yollar ilə ələ gətirilən mal nə qədər çox olsa da, ondan qaçmaq vacibdir, belə çirkəbə bulaşmamış gəlir nə qədər az olsa da, onu daha əziz, daha təmiz, daha bərəkətli saymaq lazımdır.

Malı toplayıb mühafizə etməyə gəldikdə, demək lazımdır ki, yeni-

dən istehsal olmadan mal toplamaq və onu saxlamaq mümkün olmaz, çünki xərc etmək zəruridir.

Malın sərf edilməsi üç hissəyə bölünə bilər:

Birinci - dəyanət və şəriət üçün xərclənənlər, məsələn, sədəqə və zəkat kimi;

İkinci - səxavət və alicənablıq üçün xərclənənlər, məsələn, hədiyyələr, bəxşislər kimi;

Üçüncü - zəruri işləri yerinə yetirmək üçün xərclənənlər, məsələn, yeyib-içmək, geyinmək, ev ləvazimatı almaq kimi.

* * *

Ümumi gəlirin mühafizə edilməsi dövlətin, kərəmətin və buna bənzər şeylərin salamat qalmasına səbəb olar.

Ümumi gəlirdə hər adamın müəyyən bir payı var, bundan artıq və eskik vermək zülmə aparıb çıxardar, amma bir şey var ki, az verdikdə şəxsə zülm olar, çox verdikdə şəhər əhlinə, əksinə də demək olar, yəni şəhər əhlinə az qaldığı üçün ona zülm edilir.

Ümumi gəliri böldükdən sonra verilən bu nemətləri qoruyub saxlamağa diqqət yetirilməlidir. Bu o deməkdir ki, bu nemətlərin sahibinə də, şəhər əhəlisinə də zərər verə biləcək şəkildə əldən getməsinə yol verilməməlidir.

Şəhərdə tətbiq edilən hikmət öz qaydasında olsa, ədalət qanunlarına riayət edilsə, nizam-intizam yaranar, hər şey kamala doğru inkişaf edir. Lakin əgər hikmət naqis olsa, şəraitə düz gəlməsə, qanunlarda ədalətsizliyə yol verilməyə başlanar, elə ki, ədalətsizlik özünə yol tapdı, ölkənin gözəlliyi gedər, çirkinliklər, fitnə-fəsad baş qaldırar, insaf-mürüvvət aradan qalxar, məhəbbət nifrətlə əvəz olunar.

Əlavə oxu materialı

Mirzə Ələkbər Sabir

Pula təvəccöh¹

Nuri-çəşmanımmısan, ey pul, ya canımmısan?

İsmətim, namusum, irzim², qeyrətim, qanımmısan?

Hörmətim, fəxrım, cəlalım, şövkətim, şanımmısan?

Müşəfim, Məkkəm, Mədinəm, qibləm, ərkanımmısan?³
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Keçdi ömrüm şügli⁴-təhsilinlə mövqufi-mələl,⁵
Dərdə düşdüm, bəstəri-həsərdə⁶ qaldım xəstəhal,
Səndədir könlüm yenə etsəm cəhəndan irtihal,⁷
Sən mənim ömrüm, həyatım, cövhərim, canımmısan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Ah, zalım, ah kim, oldum yolunda canfəda,
Bir doyunca qıymadım səndən alam zövqü-səfa,
İndi varislər hücumavər olub yeksər sana,
Varisin, yaxud mənim mali-cibişdanımmısan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Eyləməz varislərim məntək səni sənduqə dərc,
Hər biri eylər səni bir növ ilə min yerdə xərc,
Restoranlarda, klublarda olarsan hərcü mərc,
Hər yetən çeynər səni, bilməm ətim, qanımmısan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Sevdiyim, bundan belə hini-zəvalındır⁸ sənin,
İş bu vəch⁹ ilə könül cayi-mələlindir¹⁰ sənin,
Xatirim, qəlbim, sərim vəqfi-xəyalındır sənin,
Sən məni məftun edən nazəndə cananımmısan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Səndən əl çəkməzdim olsaydı əlimdə iqtidar,
Lakin icbarən əcəl eylər məni səndən kənar,
Canım ağızımdan çıxınca söylərəm biixtiyar:
Nuri-çəşmanımmısan, ey pul, ya canımmısan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

¹meyl;

²həyam;

³dayağımımsan?

⁴iş,peşə;

⁵qəm-qüssəyə batmış;

⁶həsərət yatağında;

⁷dünyadan köçmə;

⁸yox olma vaxtıdır;

⁹tərz, yol

¹⁰qəm-qüssə yerindir

1.5. Vergilər

Dövlətin yaranması vergilərin də yaranmasına səbəb olmuşdur, çünki idarəetmə, ordu, təhsil, sosial müdafiə və s. üçün çoxlu vəsait lazımdır. Ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsi məqsədilə onun bir hissəsi büdcənin formalaşdırılması üçün dövlət tərəfindən birbaşa tutulur ki, bu da vergitutmanın iqtisadi mahiyyətini təşkil edir.

*Azərbaycan
Respublikasının
Vergi Məcəlləsi*

Vergi dedikdə ölkə vətəndaşlarının və müəssisələrinin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin məcburi qaydada ödənişi başa düşülür. Dünyanın bütün ölkələrində həmişə vergilər dövlət xəzinəsinin doldurulması üçün mənbə olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi anlayışına aşağıdakı kimi tərif verilir:

"Vergi - dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir".

Qanunvericilikdə və vergitutma təcrübəsində vergi termini ilə yanaşı yığım, ödəniş və rüsum terminlərindən də istifadə edilir. Yığım, ödəniş və rüsumların vergilərdən fərqi onların dövlət orqanları və yerli orqanlar tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş xidmətlərin göstərilməsi və ya müəyyən hüquqların verilməsi üçün tutulmasıdır.

Vergilərin ümumi xarakterini maliyyə sistemində əsas yer tutan büdcə sistemi şərtləndirir, çünki dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri məhz büdcə vasitəsilə idarə olunur.

Bütün dünyada vergilərdən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilir:

- dövlətin idarə aparatının xərclərinin ödənməsi;
- insanların yaşaması və fəaliyyəti üçün zəruri olan obyektlərə (məktəblər, xəstəxanalar, yollar və s.) və sosial ödəmələrə sərf olunan dövlət vəsaitlərinin artırılması;
- istehsalın müəyyən sahələrinin inkişafına şərait yaradılması;
- iqtisadiyyatda məcmu məsrəflərin səviyyəsinin tənzimlənməsində fiskal siyasətin aparılması;
- zərərli hesab edilən fəaliyyətlərə maneçilik törədilməsi;
- gəlirlərin və nemətlərin paylanmasının qaydaya salınması;
- ölkəyə gətirilən malların kəmiyyətinə nəzarət edilməsi.

Vergi qoyuluşu sahəsində əsas problemlərdən biri vergilərin optimal yığımının təmin edilməsidir.

İqtisadçıların qiymətləndirməsinə görə inkişaf etmiş sənaye ölkələrində yığım hesablanmış səviyyənin 85-95 faizi qədar olur. Keçmiş sovet respublikalarında bu göstərici xeyli aşağıdır, məsələn, Rusiyada 60 faizdən çox deyil, bəzi hesablamalara görə isə təqribən 40 faizə yaxındır.

Dövlət orqanlarının əsas vəzifəsi vergi sisteminin elə variantının müəyyən edilməsidir ki, dövlətin və vergi ödəyicilərinin mənafeləri optimal şəkildə uzlaşdırılsın.

Yüksək vergi dərəcələri şəraitində vergi amilinin düzgün qiymətləndirilməməsi xoşa gəlməz nəticələrə gətirib çıxara və hətta müəssisələrin bir çoxunun iflasına səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş azadolmalar və güzəştlər müəssisələrin fəaliyyətinin genişlənməsinə imkan yaradar.

Müxtəlif ölkələrdə vergilərin sayı, dərəcələri, ödənmə qaydaları, vergi bazası, güzəştlər və s. bir-birindən ciddi surətdə fərqlənir. Lakin ümumi cəhətlər də vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

- vergi daxilolmalarının mütləmadi qaydada artırılması yollarının axtarılması;
- vergi sisteminin vergitutmada bərabərlik, ədalətlik və effektivlik prinsipləri əsasında qurulması.

Bunlardan birincisi müxtəlif vergi islahatları, yeni vergilərin tətbiqi, vergi bazasının dəyişdirilməsi və s. vasitəsilə həyata keçirilir.

İkinci cəhətə gəldikdə, burada prinsiplər ümumi olsa da, hökumətin hansı iqtisadi nəzəriyyəyə əsaslanması həlledici rol oynayır. Lakin bütün hallarda vergilər məcburi qaydada ödənməlidir və bu zaman

- istehsal amillərinin (əmək, torpaq, kapital) və ya malların təqdim edilməsindən;
- satıcılardan və ya alıcılardan;
- təsərrüfatlardan və ya kompaniyalardan;
- gəlir mənbəyindən və ya xərclərdən;
- bir hissəsi gəlirdən və digər hissəsi xərcdən alınabilir.

Bütün ölkələrdə vergilərin tutulması vergi qanunvericiliyinə əsaslanır.

1.6. Vergitutmanın əsas prinsipləri və respublikamızda vergi qanunvericiliyi

Vergilər vergi qanunvericiliyinin müddəaları əsasında tutulur.

Vergi qanunvericiliyi vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergi növlərini, onların sayını, dərəcəsinə, vergilərin hesablanması, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, güzəşt və imtiyaz sistemini, vergi ödəyiciləri və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin formalarını, metodlarını və s. müəyyən edir.

Hər bir dövlətdə vergi qanunvericiliyi formalaşdırılan za-

Adam Smit

man vergitutmanın bəzi prinsipləri əsas kimi götürülür. İngilis iqtisadçısı Adam Smit 1776-cı ildə aşağıdakı beş prinsipi qeyd etmişdir:

- təsərrüfat müstəqilliyi və sərbəstlik prinsipi;
- ədalətlik prinsipi;
- müəyyənlik prinsipi;
- əlverişlilik prinsipi;
- qənaətlilik prinsipi.

İki əsrdən artıq vaxt keçdiyinə baxmayaraq, bu prinsiplər bəzi dəyişikliklərə məruz qalmaqda öz aktuallığını saxlayır.

Hazırkı dövrdə vergitutmanın əsas prinsipləri kimi aşağıdakılar qəbul olunmuşdur:

1. Ədalətlik prinsipi.

Bu prinsipə əsasən dövlət vergilərinin təsir dairəsi hər bir vətəndaşın gəlir və imkanlarını eyni dərəcədə əhatə etməlidir.

Üfüqi və şaquli ədalətlik prinsiplərini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Üfüqi ədalətlik prinsipinə görə tutulan verginin məbləği vətəndaşın faktiki gəlirlərinin məbləğindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Az qazananla çox qazanan arasında heç bir fərq qoyulmur. Vergi dərəcələri bütün ödəyicilər üçün eyni olur.

Şaquli ədalətlik prinsipinə görə iqtisadi cəhətdən müxtəlif vəziyyətdə olan şəxslər üçün vergi dərəcələri də fərqli qəbul edilir. Kim daha çox gəlir əldə edirsə, onun ödəyəcəyi verginin məbləği də artıq olur.

Göstərilən hər iki prinsipin həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri mövcuddur. Ona görə də hər iki prinsipdən istifadə olunur.

2. Səmərəlilik prinsipi.

Bu prinsipə görə yığılan verginin məbləği onun yığılmasına çəkilən xərcin həcmindən çox olmalıdır. Lakin bəzən iqtis-

sadi cəhətdən səmərəli olmayan vergi növlərindən də istifadə etmək zərurəti yaranır. Bu zaman verginin iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində üstünlüyü nəzərə alınır.

3. *Tarazlıq prinsipi.*

Bu prinsip dövlətin və vergi ödəyicisinin maraqlarının tarazlaşdırılmasına əsaslanır. Vergi sistemi elə olmalıdır ki, həm büdcə daxilolmaları təmin edilsin, həm də vergi ödəyicilərinin iqtisadi vəziyyəti ağırlaşmasın; dövlət büdcəsi və vergi ödəyicisi üçün elə optimal səviyyə tapılmalıdır ki, bu səviyyə hər ikisinin maraqlarına uyğun olsun.

4. *Müəyyənlik prinsipi.*

Bu prinsipə görə hər bir vergi ödəyicisinə hansı vergiləri ödəyəcəyi, bu vergilərin hesablanması üsulları və ödənmə vaxtı qabaqcadan məlum olmalıdır.

Başqa ölkələrdə olduğu kimi respublikamızda da vergi qanunvericiliyində yuxarıda göstərilən prinsiplər əsas götürülmüşdür.

2001-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi respublikamızın normal vergi sisteminin formalaşmasında əhəmiyyətli bir addım olmuşdur.

Vergi Məcəlləsi iki hissədən ibarətdir: ümumi hissə və xüsusi hissə. Ümumi hissədə vergi sistemi, tətbiq olunacaq vergilərin növləri, vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin, vergi ödəyicilərinin, agentlərinin hüquq və vəzifələri, vergi orqanının digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı münasibətləri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət, vergilərin hesablanmasının və ödənilməsinin ümumi prinsipləri və şərtləri öz əksini tapmışdır.

Məcəllənin xüsusi hissəsində tətbiq olunan vergilərin ödəyiciləri göstərilir; burada həmçinin vergitutma obyektı, vergi dərəcəsi, vergidən azadolmalar və vergi güzəştləri, gəlirdən

çıxılan və çıxılmayan xərclərin uçotunun aparılması, vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydaları verilmişdir.

Məcəllədə ölkənin vergi qanunvericiliyi sistemləşdirilməklə müxtəlif vergi qanunlarında olan ziddiyyətlər aradan qaldırılmış, vergi siyasətinin istiqamətləri və vergitutmanın prinsipləri bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun hazırlanmışdır.

Qanunvericiliyə əməl olunması sahəsində vergi ödəyicilərinin, vergi xidməti orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin hüquqları və vəzifələri dəqiq müəyyən edilmiş, ödəyicilərin hüquqlarının qorunması sahəsində tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş, vergi bazasının genişləndirilməsi hesabına vergilərin sayı azaldılmış, onların dərəcələri əvvəlkinə nisbətən xeyli aşağı salınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi vergitutma məqsədləri üçün istifadə olunan yeganə normativ sənəd deyil. Burada əsasən vergitutma bazası və səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə fərqlənən vergi növləri barədə məlumat verilmişdir. Vergitutmada Azərbaycan Respublikasının digər normativ aktlarının müəyyən müddəaları da tətbiq olunur. Bu sənədlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının qanunları;
- Milli Məclisin qərarları;
- Ali Məhkəmənin qərarları;
- Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları;
- Nazirlər Kabinetinin qərarları və sərəncamları;
- Məcəllələr (mülki, inzibati, əmək və s.);
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları;
- Müxtəlif Nazirlik və Komitələrin normativ sənədləri;
- Vergilər Nazirliyinin normativ sənədləri;
- Beynəlxalq müqavilələr (inzibati yardım, ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması və s.).

Vergitutma məqsədləri üçün istifadə edilən normativ sənədlər

nədlər arasında Hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlər, onların əsasında imzalanmış və qanun qüvvəsinə malik protokollar xüsusi yer tutur.

Xəzər karbohidrogen yataqlarındakı qazma platforması

Hasilatın pay bölgüsü haqqında ilk saziş 1994-cü ildə imzalanmışdır. İlk saziş də daxil olmaqla bütün sazişlərin qüvvədə olma müddətləri müxtəlifdir - 25 ildən 40 ilədək dəyişir. Bu sazişlərə görə vergiyə cəlb olunma Vergi Məcəlləsi və ya hər hansı digər sənədlə deyil, həmin Sazişlər və onların əsasında tərtib olunan Protokollarla tənzimlənir.

Sazişlərdə dövlət büdcəsinə ödənilməsi nəzərdə tutulan vergilər göstərilmişdir. Bu vergilər aşağıdakılardır:

- sazişin iştirakçıları tərəfindən ödənilən mənfəət vergisi;
- podratçıların, əməliyyat şirkətlərinin və xarici subpodratçıların işçi heyətinin vergiləri;
- ödəmə mənbəyində xarici subpodratçılardan tutulan gəlir vergisi;
- üçüncü şəxslərə payların satılmasından əldə olunan gəlirdən mənfəət vergisi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sazişlər çərçivəsində həyata keçirilən işlərin, malın və xidmətlərin təqdim edilməsi Əlavə Dəyər Vergisinə sıfır dərəcə ilə cəlb olunur.

Karbohidrogen fəaliyyəti üzrə bağlanmış bəzi sazişlər barədə qısa məlumat cədvəl 1-də verilmişdir.

Neft əsasən Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac boru kəməri ilə daşınmalıdır. Bu kəmərin üçün saziş 18 noyabr 1999-cu ildə imzalanmış və Milli Məclisdə 9 may 2000-ci ildə ratifikasiya olunmuşdur. Saziş 40 il qüvvədə qalacaq və mənfəət vergisinin dərəcəsi 27 faiz nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 1.

	Yataqların və perspektiv blokların adları	İmza-lan-ma tarixi	Ratifikasiya tarixi	Əhatə dövrü (il)	Verginin dərəcəsi	
					Mənfəət vergisi üzrə (%-lə)	Xarici sub-podratçılardan ödəmə mənbəyində tutulan vergi üzrə (%-lə)
1.	Azəri, Çıraq, Günəşli yataqları	20.09.1994	15.11.1994	30	25	5
2.	Şah-Dəniz perspektiv strukturu	04.06.1996	04.10.1996	30	25	6,25
3.	Lənkəran-Talış və Talış-Dəniz perspektiv strukturları	13.01.1997	13.06.1997	30	32	8
4.	Abşeron dəniz bloku	01.08.1997	11.11.1997	35	32	8
5.	Cənub-Qərbi Qobustanın yataqları	02.06.1998	13.11.1998	25	32	8
6.	Pirsaat neft yatağı	04.06.2003	26.12.2003	25	27	6,75

Adam Smit və onun "Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri barədə tədqiqat" əsəri

Görkəmli ingilis (əslində şotlandiyalı idi) iqtisadçısı Adam Smit (1723-1790) 1776-cı ildə "Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri barədə tədqiqat" əsərini çap etdirdi. Həmin il dünyada daha əlamətdar bir hadisə də baş vermişdi: Amerika Birləşmiş Ştatları dövləti yaranmışdı və orada İstiqlaliyyət bəyannaməsi qəbul edilmişdi.

İqtisadiyyata həsr olunmuş tədqiqat əsərini yazarkən Adam Smit çox güman ki, kitabının bu cür şöhrət qazanacağını gözləmirdi. Amma qısa zaman ərzində bu iqtisadçı o qədər məşhur oldu ki, onu hətta indi də "iqtisadiyyatın atası" adlandırırlar.

"Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri barədə tədqiqat" az zaman ərzində bir çox dillərə tərcümə edildi və geniş əks-səda doğurdu. Əsər rus dilində XIX əsrin əvvəllərində çap olunmuşdu. O zaman Rusiyanın Londondakı səfiri S.R.Vorontsov məsləhət görmüşdü ki, çar I Aleksandr gömrük rüsumları barədə yeni tarifi tərtibçilərinə həmin kitabı əzbər öyrənmək əmri versin. Böyük rus şairi A.S.Puşkinin (1799-1837) 1823-1831-ci illərdə yazdığı "Yevgeni Onegin" roman-poemasında əsərin qəhrəmanının iqtisadiyyatla maraqlandığını və Adam Smitin kitabını öyrəndiyini xüsusi qeyd etmişdi:

*"Sevməzdi Homeri və Feokriti,
Amma oxuyardı Adam Smiti".*

Qeyd edək ki, Homer (e.ə. X əsr) və Feokrit (III əsr) görkəmli yunan şairləridir.

Adam Smit iqtisadiyyatda sərbəstliyin və müstəqilliyin tərəfdarı idi; dövlətin bu işə hər cür müdaxiləsinə qarşı çıxırdı. Onun nəzəriyyəsinə görə, sərbəstlik məcbur edir ki, istehsalçı ən yaxşı məhsul buraxsın; çünki belə məhsul yaxşı satılacaq; həm də bu prosesdə qiymətlər öz-özünə elə tənzimlənəcək ki, məhsulu satmaq mümkün olsun.

Adam Smitin ideyalarını başa düşmək üçün onun kitabından kiçik bir parçanı nəzərdən keçirək:

"Hər bir şəxs öz kapitalını elə istifadə etmək istəyir ki, alınan məhsul ən böyük dəyərə malik olsun. Bu zaman o, ictimai fayda barədə

düşünmür, yalnız öz xüsusi mənafeyini güdür... Lakin görünməz əl onu elə məqsədə yönəldir ki, bunu o, əvvəlcə heç ağılına da gətirmirdi. Öz şəxsi mənafeyini güdməklə, o elə hərəkət edir ki, cəmiyyətin də mənafeyinə daha yaxşı xidmət etmiş olur".

"Görünməz əl" dedikdə A.Smit iqtisadi qüvvələri, indi "tələb" və "təklif" adlanan qüvvələri nəzərdə tuturdu.

Müxtəlif iqtisadi problemlər və anlayışlar bu kitabda çox sadə və anlaşılıqlı dildə izah edilmişdir. Məsələn, əmək bölgüsünün nə demək olduğu barədə yazılmışdır:

"Sancaq hazırlıqda, bir nəfər simi dartır, ikincisi hamarlayır, üçüncüsü kəsir, dördüncüsü ucunu itiləyir, beşincisi o biri ucu elə yonur ki, başlığı taxmaq mümkün olsun; başlığın özünün hazırlanması da bir neçə əməliyyatla mümkündür".

Adam Smit yazırdı ki, bir fransız dövlət xadimi kapitalistlərin birindən soruşur ki, ona dövlət necə kömək edə bilər? Kapitalist cavab verir: "Lesse nu fer". Fransız dilində bu cümlə "Bizi rahat buraxın" deməkdir. Elə o vaxtdan "lesse-fer" termini biznesin tənzimlənməsində dövlətin hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi istifadə edilir.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatı qarışıq iqtisadiyyat adlandırırlar. Bu isə o deməkdir ki, bu sistemdə Adam Smitin təsvir etdiyi azad bazar elementləri ilə planlı mərkəzləşdirilmiş sistem elementləri birləşdirilmişdir.

1.7.Vergilərin təkamülü

Ən qədim dövrlərdən başlayaraq, vergilər təkamül prosesi nəticəsində indiki vəziyyətə gəlib çatmışdır. Bu proses keçmişdə həddindən artıq ləng getmişdir. Əsrlər, hətta minilliklər ərzində demək olar ki, heç nə dəyişməmişdir; vergilər ağır yük kimi insanları dözülməz bəlalara düşürmüşdür, onları cana doydurmuşdur. Sayı və sambalı həddindən artıq çox olan vergilərin bir-birilə və hətta digər ölkə qanunları ilə ziddiyyətlər təşkil edən, vergi dərəcələrinin kəskin fərqlənməsi ilə əlaqədar olan bu dövr XV əsrin axırlarına kimi davam etmişdir.

XVI-XVIII əsrlərdə dünyada ilk vergi sistemləri formalaşmağa başladı. Ölkələrin böyük əksəriyyətində xüsusilə də Av-

ropa ölkələrində yeni vergilər tətbiq edilirdi və bununla da dövlət büdcəsinin gəlirləri artırılırdı.

Vergilərin həqiqi mənada sürətli təkamül dövrü XIX əsrdən başlanmışdır və indi də davam edir. Yenə də dövlətin gəlirlərinin əsas hissəsi vergilər olsa da, vergilərin sayı əvvəlkinə nisbətən xeyli azalmışdır, onların qoyuluşunda və tutulmasında qanunvericiliyin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Qurbanlar dünyada ilk vergilər hesab edilə bilər. Bütün xalqlarda lap qədimdən qurban kəsilməsi adəti olmuşdur. İbtidai icma quruluşunda qurbanlar ilahi qüvvələr üçün nəzərdə tutulsa da əslində qəbilə başçısına çatırdı.

Tarixi mənbələrdə müxtəlif xalqların qurbanlıq mərasimləri barədə kifayət qədər məlumat var. Məsələn, türklərin qədim adət-ənənələri VI əsrin 70-80-ci illərində yazılmış "Veyşu", VII əsrin 30-cu illərində yazılmış "Suyşu" adlı Çin salnamələrində ətraflı təsvir edilmişdir. Göstərilir ki, hər il əyanlar mağaralarda öz əcdadlarına qurban kəsərlərmiş. Türklər göyləri tenqri (tanrı) adlandırır müqəddəs sayırmış. Hər il beşinci ayın orta ongünlüyündə əhali çay qırağına yığılıb göylərin ruhuna qurban kəsirmiş. Adam öləndə onun haqqında "uçub getdi" ("uç a bardı") deyirlərmiş və onların da ruhu müqəddəs hesab edilərmiş, qurbanlar kəsilərmiş. Qurbanlıq ya qoyun, ya da at olurmuş.

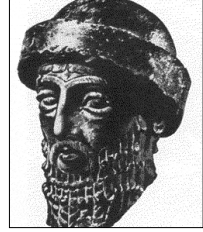
Elə bir dövr var idi ki, insanlar da qurban verirdi. Qədim insan pərəstiş etdiyi bütədən kömək istəmək, onu yola gətirmək məqsədilə müəyyən şəxsin ruhunu ona bağışlayırdı. Çay kənarında məskən salanlar sel gəldikdə, karvanla yol gedənlər səmum yeli qopduqda, gəmi ilə səfərə çıxanlar dənizdə tufan olduqda qəzəblənmiş ilahi qüvvələri sakitləşdirmək üçün qurban verirdilər.

Bir çox mütəxəssislər vergitutmanın ilk formasının hökmdarın çay mənəsinə, iki çayın qovuşduğu yerə və ya dağ keçidinə sədd çəkdiyini zaman yarandığını iddia edirlər. Həmin

yerlərdən tacir və səyyahların keçib getməsi üçün haqq ödənilirdi.

Dünyanın ilk dövlətlərinin hökmdarları öz ölkələrinin vətəndaşlarından vergini əsasən müharibəyə hazırlıq dövründə yığırdılar; öz xəzinələrini isə başqa ölkələri talan etməklə doldururdular. Keçmişdə hər hansı dövlətin ordusu digər dövlətin ordusunu məğlub etdikdə, ya çox ağır təzminat tələb edir, ya da talançılıqla məşğul olurdular.

Lakin tədricən ölkə daxilində də vergilər toplanmağa başladı. İlk vergi qanunları qəbul edildi. Dünyada məlum olan ilk vergi qanunları Babilistanda nəhəng dirəklərə yazılmış Hammurapi qanunları, Hindistanda Manu qanunları və Roma imperiyasında tətbiq olunmuş "On iki cədvəl" adlı qanunlardır.

Hammurapi

Tarixi mənbələrə görə ən ağır vergi yükü və ən çox sayda vergi Roma imperiyası qanunlarında nəzərdə tutulmuşdu. İmperiya ərazisində 200-dən yuxarı adda vergi növü tətbiq edilirdi. Bu qanunlarla nəzərdə tutulmuş verginin ödənilməsi əhalinin çox böyük hissəsinin dilənçi kökünə düşməsi demək idi. Ona görə də vergi yığanlara rüşvət verməyə məcbur olurdular ki, vergi yükünü bir qədər azaltsınlar.

Az saylı istisnalar nəzərə alınmasa, vergilərin yığılması əhali üçün əsl fəlakət mənbəyi idi. Bəzən vergi məmurları özlərindən vergi növü uydurub onsuz da kasıb vəziyyətdə olan vətəndaşların bütün əmlakını əlindən alır, özlərini də döyür və hətta öldürürdülər.

Bu zülm əsrlər boyu davam etmişdir. Əhali bəzən yaşadığı ərazidən başqa yerə köçür və orada da həmin vəziyyətlə qarşılaşırdı. Bəzən cana doyub vergiyığıanı öldürən olurdu, bəzən bütöv bir mahal vergi ödəməkdən boyun qaçırıb qiyam qaldırırdı.

Azərbaycanda da vergi yükü, demək olar ki, həmişə ağır

olmuşdur. Xüsusilə də indiki İranın, Əfqanıstanın, Türkmənistanın, Azərbaycanın, Gürcüstanın və Kiçik Asiyanın bir hissəsinin daxil olduğu Elxanilər dövlətinin ilk hökmdarlarının dövründə vəziyyət dözülməz həddə çatıbmış. İqtisadiyyat bərhad vəziyyətdə imiş. Sonralar hökmdar Mahmud Qazan xan müəyyən islahatlar aparsa da, yenə vergi yükü ağır olaraq qalmışdır. Həmin dövrdə 40-dan artıq vergi və mükəlləfiyyət növü tətbiq edilirdi. Görkəmli dövlət xadimi və tarixçi Fəzlullah Rəşidəddin "Cami-ət-təvarix" kitabında bu barədə geniş məlumat vermiş, əhalinin vəziyyətini ətraflı təsvir etmişdir.

Baki. XIX əsrdə

Avropa ölkələrində vergilərin XIX əsrdən başlayaraq, qanuni əsaslarla toplanması, bu prosesin getdikcə təkmilləşməsi iqtisadiyyata da öz müsbət təsirini göstərirdi. Lakin yenə də, xüsusilə bu prosesin başlanğıc illərində vergilərin sayı çox, dərəcələri artıq idi.

Rusiyaya birləşdirildikdən sonra Azərbaycanda vergilər sahəsində müəyyən dəyişikliklər baş vermişdi. Lakin yenə də dövlət vergiləri məhsul və pulla ödənilirdi. 1852-ci ildə hökumət məhsulla ödənilən vergiləri ləğv edib pulla ödənilən vahid vergi sistemi yaratdı. İki cür pul vergisi - töycü və dövlətin təbəələri kimi kəndlilərin ödədiyi ümumi vergi tətbiq olundu. Sonralar bu iki vergi tüstü pulu və ya tüstü vergisi adı ilə birləşdirildi.

Dünyada gedən vergi prosesləri Rusiya imperiyasına da təsir edirdi. 1900-cü ilin iyunun 12-də Qafqazda yeni vergi sisteminin tətbiq olunması barədə qanun qəbul edildi və bu qanun 1901-ci ildən qüvvəyə mindi. Torpaqdan istifadə edən vətəndaşlar üç növ vergi ödəyirdilər: töycü, torpaq vergisi və zemstvo rüsumu. Sonuncu vergi tamamilə yeni idi, 1899-cu ildə yaradılmış zemstvo mühafizə dəstələrinin saxlanması üçün

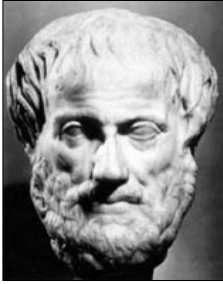
bütün kəndlilərdən yığılırdı. Dövlət kəndlilərinin pay torpaqlarından götürdükləri gəlirdən töycünün dərəcəsi 12 faiz idi. Sahibkarların torpaqlarında işləyən kəndlilər məhsulun 10 faizini öz ağalarına verir, gəlirin 2 faizini isə torpaq vergisi kimi ödəyirdilər. Torpaq sahibləri üçün də torpaq vergisinin dərəcəsi gəlirdən 2 faiz nəzərdə tutulmuşdu.

Bütün dünyada iqtisadiyyat və o cümlədən də vergilər sahəsində təkamülün sürətləndiyi 1917-ci ildən 1991-ci ilə qədər olan dövrdə Azərbaycanın da daxil olduğu Sovet İttifaqında tamamilə fərqli bir nəzəriyyə - sosializmin iqtisadi nəzəriyyəsi inkişaf etdirilirdi. Bu nəzəriyyəyə görə vergilər mövcud dövlət quruluşuna uyğun gəlmirdi. Lakin maraqlı cəhət ondan ibarət idi ki, uyğun gəlməsə də vergilər ardıcıl olaraq yığılırdı. 1917-ci ildə baş vermiş silahlı dövlət çevrilişindən sonrakı ilk illərdə dövlət burjuaziyanın iqtisadi gücünü sarsıtmaq üçün məsələn, "fövqəladə təzminat vergisi" deyilən çox ağır verginin ödənilməsini tələb edirdi. Keçid dövrü adlandırılan həmin dövrdə vergiqoyma sistemi şəhər və kənddə kapitalist ünsürlərin məhdudlaşdırılmasına və sıxışdırılmasına yönəldilmişdi. 1930-cu ildə Sovet İttifaqında vergi islahatı aparıldı. Bu islahata görə büdcəyə vəsait tutulması dövriyyə vergisi və mənfəətdən ayırmalar formasında həyata keçirilirdi; əhalinin isə yalnız əmək haqqından vergi tutulurdu.

İkinci dünya müharibəsi dövründə dövlətin büdcə gəlirlərinin artırılması məqsədi ilə mövcud dövlət və yerli vergilər sistemi yenidən quruldu. Əlavə olaraq, iki cür yeni vergi - hərbi vergi və subay, tək, az ailəli vətəndaşlardan vergi tətbiq edildi. 1946-cı ildə, müharibə qurtardıqdan sonra, hərbi vergi ləğv olunsada, digər vergi saxlanıldı.

Sovet İttifaqının süqutundan sonra həmin ölkəyə daxil olan respublikalarda, o cümlədən də Azərbaycanda iqtisadi sistemdə köklü dəyişikliklər həyata keçirildi. Bu dəyişikliklər vergi sisteminin tamamilə yenidən qurulmasına səbəb oldu.

Vergi sistemləri həmişə konkret tarixi və ictimai-siyasi vəziyyətdən, iqtisadi münasibətlərin inkişafından, milli ənənələrdən asılı olmuşdur.

Aristotel

Vergilər barədə elmi təsəvvürlərin yaranması ən qədim dövrlərdən başlanmışdır. Bizim eradan əvvəl yaşamış yunan filosofları Aristotel, Ksenofont və başqaları yalnız məğlub edilmiş xalqlardan təzminat almaqla dövlətin xəzinəsinin doldurulmasını düzgün hesab etmirdilər, gəliri çox olan vətəndaşlardan da vergi yığılmasını əsaslandırmağa çalışırdılar. Lakin yüzilliklər keçdikdən sonra orta əsrlərdə bəzi filosoflar tamamilə əks iddia irəli sürüdürlər. Onların (məsələn, F.Akvinskinin) fikrincə yalnız fəvqəladə vəziyyətlərdə, yəni təbii fəlakət baş verdikdə və ya müharibə dövründə vergi yığılmalıdır və dövlətə əhalinin yardımını kimi nəzərdə tutulmalıdır.

Vergilər nəzəriyyəsinin əsl təkamül prosesi Qərbi Avropada ticarət kapitalizminin inkişafı ilə başlanmışdır. Bununla da dövlətin gəlirlərinin və məsrəflərinin təsnifatı, maliyyə təsərrüfatının qaydaya salınması, vergilərin dövlətin müvəqqəti deyil, sabit gəlir mənbəyinə çevrilməsi zərurəti yaranmışdır. Bu dövrdə artıq vergilərin yığılıb yığılmaması müzakirə olunmurdu, hansı vergiyə üstünlük verilməsi, dolayısı və ya birbaşa vergilərin hansının səmərəli olması barədə danışılırdı. İqtisadçı alimlər (D.Lokk, T.Qobbs və başqaları) vergi daxilolmalarını dövlət maliyyəsinin ayrılmaz hissəsi hesab edir, vergilərin iqtisadi proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmaqla məşğul olurdular.

Fransa inqilabının və texniki tərəqqinin təsiri ilə vergilərə elmi münasibətin yeni mərhələsi başlandı. Fiziokrat iqtisadçıları (F.Kene, O.Mirabo, A.Turqo və s.) vergiqoymada gəlir mənbələri, ədalətlik məsələsi barədə bu gün də əhəmiyyətə

D.Rikardo

tini itirməmiş fikirlər söyləmişlər.

İqtisadiyyatda vergilərin rolu barədə klassik təsəvvür elmə A.Smit tərəfindən gətirilmişdir. O, müstəqil təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin sistemə olaraq məcburi şəkildə büdcəyə ödənməsini əsaslandırılmış, vergiqoymanın əsas prinsiplərini irəli sürmüşdür. Klassik istiqamətin digər görkəmli nümayəndələri,

məsələn, U.Petti, J-B.Sey, D.Rikardo, C.Mill də hesab edirdilər ki, iqtisadiyyat dayanıqlı və özünü tənzimləyən sistemdir, bu sistemdə tələb təklif doğurur, vergilər isə yalnız dövlətin büdcə gəlirlərinin mənbəyidir və vətəndaşlar üçün çox da ağır yük olmamalıdır.

Vergi qoyulmasının və tutulmasının elmi nəzəriyyəsi getdikcə daha da təkmilləşmiş, yeni elmi konsepsiyalar meydana gəlmişdir. Bu konsepsiyalar arasında fərq əsasən dövlət tərəfindən tənzimləmə üsullarına yanaşmada özünü göstərir.

C.M.Keyns

Keyns nəzəriyyəsi C.M.Keynsin iqtisadiyyatın ümumi proseslərində dövlətin tənzimləmə rolunun əhəmiyyətli olması ideyasına əsaslanır. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları dinamik tapazlığın dayanıqlı olmadığını əsas götürərək, vergilərin tənzimləyici roluna daha çox fikir verilməsini ön plana çəkirlər. Onlar iddia edirlər ki, vergilər büdcə

gəlirlərinin azalmasından yaranan iqtisadi qeyri-dayanıqlılığı hamarlayır; bu isə cəmiyyətdə stabil sosial vəziyyətin yaranmasına səbəb olur.

Neoklassik nəzəriyyə təbii prosesin və azad rəqabətin üstünlüyünü, iqtisadi və o cümlədən istehsal proseslərinin dayanıqlılığını qəbul edir. Bu nəzəriyyəyə görə dövlət yalnız azad

rəqabətə mane olan cəhətləri aradan qaldırmalıdır; gəlirlərin bölüşdürülməsinin effektiv mexanizminin yaradılması üçün dövlət yalnız kredit-pul siyasətini düzgün aparmalıdır.

Neoklassik nəzəriyyədə iki müxtəlif istiqamət mövcuddur: təklif nəzəriyyəsi və monetarizm.

Təklif nəzəriyyəsinə görə vergi dərəcələri mümkün qədər aşağı salınmalı, korporasiyalara vergi güzəştləri verilməlidir, çünki yüksək vergi dərəcələri sahibkarlıq təşəbbüslərinə, istehsalın genişlənməsinə mane olur. Keçən əsrin 80-ci illərində M.Ueydenbaum, A.Berns, A.Laffer və başqaları tərəfindən inkişaf etdirilmiş bu nəzəriyyəyə görə vergilər yalnız müəyyən dərəcəyədək daxilolmaları artırır, sonra isə artım ləngiyir

A.Laffer

və hətta azalır. Bununla da ağır vergi yükü nəinki istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsinə, hətta vergidən yayınmaların artmasına səbəb olur.

Monetarizm nəzəriyyəsinə görə dövlətin rolu yalnız tədavüldə pul kütləsinin tənzimlənməsi ilə məhdudlaşmalıdır. Bu nəzəriyyəni işləyib hazırlayanlardan biri olan M.Fridmana görə vergilərin dərəcələrinin mümkün qədər azaldılması, eyni zamanda pul kütləsinin və faiz dərəcələrinin optimal səviyyəsinin tapılması istehsalın stabil fəaliyyət mexanizmi üçün əsasdır.

Neoklassik nəzəriyyənin əsas ideyası inflyasiyanın aşağı salınması üsullarının artırılması və vergi güzəştlərindən istifadə etməklə istehsalçılara mümkün qədər daha əlverişli şərait yaratmaqdır. Bu nəzəriyyənin geniş yayılmasına baxmayaraq, Keyns nəzəriyyəsinə heç cür əvəz edə bilmədi və əslində həttdə hər iki nəzəriyyədən istifadə olunur.

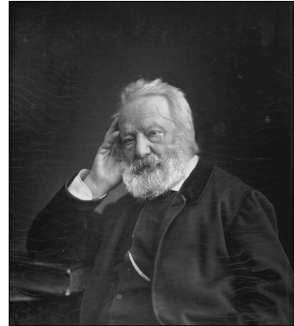
Vergilərin yığılması barədə müəyyən informasiyanı bədii əsərlərdən də almaq mümkündür. Məsələn, aşağıda təsvir olunanlar sürətli təkamül dövrünün başladığı XIX əsrə aiddir:

"...Elə ki, taxıl biçilib döyüldü, dərhal yırtıcılar dəstəsi öz payını almaq məqsədilə cumur; əvvəlcə məhsulun onda birini kilsə, sonra iyirmidə birini kralın vergi yığanı aparır, daha sonra qalan taxılın xeyli hissəsini milordun adamları götürürlər; qarət edilmiş azad adam yalnız bundan sonra məhsulu, əgər bir şey qalıbsa, öz anbarına daşıya bilər; daha sonra isə nə baronun, nə yepiskopun, nə israfçı əyanların, nə əlinə keçəni həzm-rabedən keçirən kilsənin deyil, yalnız onun - azad və müstəqil dilənçinin ödəyəcəyi vergilər, vergilər, vergilər və yenə də vergilər və bir daha vergilər; bu hələ hamısı deyil; əgər baronun yuxusu gəlmirsə, azad adam bütün günü işlədikdən sonra gecə sübhə qədər nohurun yanında oturub çubuqla suyu şappıldatmalıdır ki, qurbağalar qurulduğunu..."

Bu həmin əsrdə yaşamış Amerika yazıçısı Mark Tvenin "Konnektikutlu yankilər Kral Arturun sarayında" povestindən kiçik bir parçadır. Bir qədər yumoristik tərzdə yazılsa da, burada o dövrün həqiqəti əks etdirilmişdir. Yenə o dövrdə yaşamış fransız yazıçısı Viktor Hüqo məşhur "Səfillər" romanının "Fantina" adlanan I hissəsində yazırdı:

"Bu gün yepiskop böyük kilsədə belə bir moizə elədi:

- Əziz qardaşlarım! Mehriban dostlarım! Fransada bir milyon üç yüz iyirmi min iki pəncərəli və bir qapılı, bir milyon səkkiz yüz on yeddi min bir qapı ilə bir pəncərəli kəndli evi, nəhayət, üç yüz qırx altı min bir qapılı daxma vardır. Bunun səbəbi pəncərə və qapı vergisi deyilən şeydir. Bu evlərə yoxsul ailələrini, qarıları, az yaşlı uşaqları köçürün, onda görərsiniz ki, qızdırma xəstəliyi də, başqa xəstəliklər də belə yerlərdən törəyir. Allah insanlara yaşamaq üçün hava vermişdir, qanun isə allahın verdiyi havanı satır".

V.Hüqo

Avropa ölkələrinin və Amerika Birləşmiş Ştatlarının sürətlə inkişaf etməsinin səbəblərindən biri də bu ölkələrdə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi islahatlarının aparılması olmuşdur. Əlbəttə, indi heç bir ölkədə qapı və pəncərələrə vergi qoyulmur, halbuki yuxarıda təsvir edilən dövrdə Fransa və Hollandiyada bircə pəncərəsi olan nəhəng eybəcər binalar tikilirdi, yaxud taxıl istehsalçısının xırmanlarına buğda payını aparmağa qarğa-quzğun kimi tökülən olmur və bütün bunlar vergi islahatlarının nəticəsidir. Dünyanın hər yerində indi də bu islahatlar davam edir.

Müasir dövrdə vergi yükü göstəricisi ölkənin vergi sisteminin keyfiyyət ölçüsüdür. Mütəxəssislərin fikrincə, səmərəli vergi sistemi ödəyicilərin gəlirlərinin 30 faizindən çoxunun tutulmasına imkan verməməlidir. Vergi dərəcəsi daha yüksək olan ölkələrdə isə toplanan vəsaitin çox böyük hissəsi hamı üçün zəruri olan sosial-iqtisadi problemlərin həllinə sərf edilir.

İndiki vergi sistemlərini elə qurmağa çalışırlar ki, həm dövlətin maliyyə ehtiyatlarına olan tələbatı ödənilsin, həm də vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə əlverişli şərait yarasın.

Dövləti vergi islahatları aparmağa sövq edən əsas amil iqtisadi inkişafın artım sürətini zəiflədən maneələrin aradan qaldırılmasıdır. Gəlirlərin gizlədilməsi, vergidən yayınma hallarının artması ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi ziyan vurur, vergi orqanlarının işini çətinləşdirir. Ona görə də hər bir dövlət mükməl vergi qanunvericiliyi və vergi sistemi yaratmağa çalışır ki, bu cür neqativ hallar mümkün qədər az olsun.

Qısa müddət ərzində öz vergi sistemini qurmuş Azərbaycan Respublikasında da bu sistemin təkmilləşdirilməsi üçün ardıcıl olaraq islahatlar aparılır.

Vergilərin yığılması mövsümü

Vergi ödəməyə gəlməyənlərin arxasınca arabir çaparlar göndərilirdi. Bütün ətraf əraziləri ələk-vələk eləsələr də onlar bir dəfə də hər hansı rəiyyəti gətirə bilmirdilər. Şəhərdə qalan sakinləri də tapmaq çətin idi. Onlar evlərinin qapılarını ya daşlarla tamam hörür, ya da kiçik dəşik saxlayırdılar, evlərinə əsasən damdan girirdilər və vergi yığanların qorxusundan gözə görünməməyə çalışırdılar. Vergi yığanlar isə yerli satqınların çuğulluğu ilə adamları gizləndikləri yerlərdən - bağlardan, xarabalıqlardan, zirzəmilərdən tapıb çıxarırdılar. Kişini tutmaq mümkün olmadıqda onların arvadlarını tutur, qabaqlarına qatıb meydana gətirirdilər. Onları kəndirlə ayaqlarından asır və döyürdülər, qadınların vay-şivəni, iniltisi, şikayəti göyə ucalırdı.

Bəzən vergi yığan evin damına qalxır, orada gizlənmiş rəiyyəti görürdü, onun üstünə cumurdu ki, tutsun. Bu zaman bədbəxt çarəsizlikdən nə edəcəyini bilmirdi, özünü ora-bura vururdu, az qalırdı damdan yıxılsın. Vergi yığan onu dilə tuturdu ki, özünü yerə atmasın. O isə canını qurtarmaq üçün damdan yerə atılmağa məcbur olur, qıçlarını sındırırdı. Belə vilayətlərdən biri olan İyezdde¹ vəziyyət daha kəskin həddə çatmışdı. Kim isə o vilayətin kəndlərinə getsə, bir nəfərə də rast gəlmirdi ki, heç olmazsa yolu soruşsun. Az saylı kənd sakinləri növbə ilə gözetçilik edirdilər. Gözetçi yollara baxır, gələn olduqda hamıya işarə verirdi, sakinlər də qumsallıqlarda və kəhrizlərdə gizlənidilər.

Şəhər və kənd əhalisi qəsdən evlərinin qapılarını kiçik düzəldirdilər ki, o qapılardan keçmək çətin olsun. Vergi yığanlar və onların köməkçiləri bu evlərdə qalmaq fikrinə düşməsinlər. Çünki onlar hansı evdə qalırdılarsa, oranın altını üstünə çevirir, əllərinə keçəni aparırdılar. Əgər kimin isə az da olsa ərzağı, yanacağı olsa, əlindən alırdılar. Odun olmayanda evlərin qapılarını söküb yandırırdılar.

Hər il çaparlar yaşayış məntəqələrindən bir neçə min xalça, yataq dəstləri, qazanlar, qab-qasıq aparırdılar. Onların dəvələri və atları bağları elə günə salırdı ki, illərlə çəkilməmiş əmək zay olurdu. Heyvan kəhrizə düşürdüsə yaxud çəpərdə olan deşikdən çıxıb gedirdisə onun qiymətini ev sahibindən ikiqat alırdılar.

¹İyezd - İranın qədim şəhərlərindən biri; Elxanilər dövründə vilayət mərkəzi idi.

Sərhənglər² və mehtərlər bağların çəpərlərini dağıdırdılar, qışda meyvə ağaclarını doğrayıb yandırirdilər. Bəzi vilayətlərdə o qədər vergi yığanlar, sərhənglər, çaparlar, qulamlar vardı ki, onların sayı az qala əhalidən iki dəfə çox idi.

Fəzlullah Rəşidəddinin
"Cami-ət-təvarix" kitabından

Əlavə oxu materialı

Sədi Şirazinin əsərlərində vergilər

S.Şirazi

Böyük fars şairi Sədi Şirəzinin (1184-1291) əsərlərində vergilərə aid müxtəlif ibrətamiz rəvayətlər verilmişdir. Bu da təsadüfi deyil, çünki onun yaşadığı dövrdə vergilər həqiqətən də xalq üçün əsl müsibətə çevrilmişdi. Bağdadda məşhur "Nizamiyyə" məktəbində o dövrün böyük alimlərindən dərs almış, sonra isə Yaxın və Orta şərq ölkələrini diyar-diyar dolaşmış, XIII əsrin ortalarında Şiraza döndükdə isə artıq böyük həyat təcrübəsinə malik kamil bir şair olan Sədi Şirazi "Gülüstan" və "Bustan" kitablarında ədaləti, xeyirxahlığı tərənnüm edir, zamanəsindəki yaramazlıqları, şahların zülmkarlığını tənqid atəşinə tuturdu. Məsələn, "Gülüstan" kitabında yazırdı:

"Şah sarayında xidmət etməyin iki başı var: ümid və qorxu; yəni bir tərəfdən çörək, digər tərəfdən can qorxusu".

Yenə həmin kitabda belə bir təmsil verilmişdir:

"Bir gün gördülər ki, tülkü özünü itirmiş halda qaçır, özünü ora-bura vurur, gah yığılır, gah durur. Bir nəfər soruşdu:

"Nə olub belə qorxuya düşübsən?" Tülkü dedi:

-Eşitmişəm ki, dəvəni biyara aparırlar.

Soruşan dedi:

-Ay axmaq, dəvə ilə sənin nə əlaqən, heç sən dəvəyə oxşayırsanmı?

Dedi:

-Sus, əgər paxıllar qərəzlə desələr ki, dəvədir, mənə də tutub apa-

²Sərhəng - yüksək rütbəli məmur, hazırda İranda hərbi rütbədir, polkovnik rütbəsinə uyğundur.

rarlar. Onda kim dərdimə qalib can yandıracaq və mənim tülkülüyümü sübut edəcək? Eşitmisənmi ki, deyiblər: "Tülkü tülkülüyünü sübut edincə, dərisini boğazından çıxardarlar?!"

Əhalinin zorla döyə-döyə biyara aparılmasını belə yağcam şəkildə göstərmək həqiqətən də yüksək sənətkarlıq tələb edir.

Həddindən artıq kasıb olan, yeməyə çörək tapmayan şəxslərdən vergi ödənməsini tələb edənləri nəzərdə tutaraq, şair yazırdı:

"Heç bir şeyi olmayana deməzlər:

"Torpaq və bağ vergisi ver darğaya".

Ya qüssəyə, qəmə, dərdə razı ol,

Ya da pay ver ciyərini qarğaya".

Sədi Şirazi acizləri incitməyin insafsızlıq olduğunu, xalqdan yığılan verginin eyş-işrətə xərclənməsini dövlət üçün böyük fəlakət hesab edirdi. Onun "Bustan" kitabında bu barədə "Adil hökmdar" adlı bir mənzum hekayət verilmişdir. Burada göstərilir ki, xalqı incitmək, imkansızlardan güclə vergi yığmaq olmaz, yığılan vəsait isə əsasən ölkənin təhlükəsizliyini qorumaq üçün orduya xərclənməlidir. Həmin hekayətin tərcüməsini bütünlüklə olduğu kimi diqqətinizə çatdırırıq:

Adil hökmdar

*Deyirlər bir böyük adil hökmdar,
Çox ucuz parçadan geyirmiş paltar,
Biri deyir ona: "Bəxtiyar soltan,
Geyin paltarını Çin qumaşından,
Şah cavab verir ki, bu mənə bəsdir,
Sadəlik yaxşıdır, bəzək əbəsdir.
Onunçun deyildir yığdığım xərac,
Özümü bəzeyim, zinətlənsin tac.
Bəzənib düzənsəm qadın kimi mən,
Necə məğlub olar əlimdə düşmən?
Mənim də ürəyim çox şey istəyir,
Lakin xəzinə tək mənim deyildir.
Xəzinə xərclənər qoşun-ləşkərə,
El malı verilməz zərə-zivərə,
Hökmdardan razı olmasa ordu,
Heç zaman ürəklə qorumaz yurdu.*

*Alıb ulağını düşmən kəndlinin,
Sultan ondan töycü niyə istəsin?
Düşmən ulaq alsın, padşah xərac,
Batar o diyarda bütün taxtu-tac.
Heç insaf deyil ki, şığıyıb göydən,
Qartal qarışqadan alsın güclə də.
Kim ki, incitməyib acizi heç vaxt,
Yaşayar dünyada daima xoşbaxt.
Bir məzlum inləyib eyləsə nalə,
Zalımın həyatı gedər zəvalə,
Bacarsan, xoşluqla fəth elə ölkə,
Qan tökmə, adına gəlməsin ləkə.
Torpağa tökülən bircə damla qan,
Bahadır dünyanın soltanlığından.*

Orta əsrlərdə Şərqdə geniş yayılmış və Nizami Gəncəvinin də təbliğ etdiyi ədalətli şah ideyasına uyğun gələn bu kiçik hekayətdə şairin dövlət başçısında görmək istədiyi bütün əlamətlər aydın və obrazlı şəkildə göstərilmişdir.

1.8. Vergi mədəniyyəti

Nəsirəddin Tusi yazırdı: "Dünyanın abadlığı mədəni ədalətin, xarabazarlığı isə mədəniyyətsizliyin məhsuludur".

Ölkənin varlı və abad olması üçün dövlət büdcəsinə çoxlu vəsait daxil olmalıdır. Bu isə ancaq o zaman mümkündür ki, hər bir şəxs qanunla nəzərdə tutulmuş vergiləri vaxtında və tam həcmdə ödəsin. Lakin o yerdə ki, vergi mədəniyyəti aşağı səviyyədədir, orada bunu həyata keçirmək çox çətindir.

Mədənilik hər bir insana xas olan fərdi xüsusiyyətdir, mədəniyyət isə bütövlükdə cəmiyyəti xarakterizə edir. Vergi mədəniyyəti də eynilə bu cürdür. Ayrı-ayrı şəxslərin vergiləri vaxtında ödəməsinə vergi mədəniyyətinin yüksək olması ilə eyniləşdirmək olmaz. Həqiqi mənada vergi mədəniyyətinə o zaman nail olmaq mümkündür ki, ölkədə qanunlara riayət edilsin, əhalinin maddi rifah səviyyəsi yüksək olsun, sahibkarlıq fəaliyyətinə geniş imkanlar yaradılsın.

Əlbəttə, bu mülahizələr ayrı-ayrı fərdlərin vergi mədəniyyətinin əhəmiyyətini azaltmır. Lakin inkişaf etmiş mədəni cəmiyyətdə vergidən yayınmaq istəyənlərin sayı çox olmur və onlar da qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cəzalandırılırlar.

Vergi ödəyicilərinin vergidən yayınmaları iki cür baş verir. Bunlardan biri "vergidən yan keçmə" adlanır və bu halda vergi ödəməli şəxs özünün müəyyən fəaliyyəti, bəzən də qanuni olan fəaliyyəti nəticəsində hər hansı verginin ödəyiciləri sırasından çıxır.

Vergidən yan keçmə hərəkətləri aşağıdakılar ola bilər:

- vergi ödəyicisinin müəyyən əməli fəaliyyətdən imtina etməsi;
- vergi ödəyicisinin öz işini gəlirlərindən vergi tutulmayan şəxs kimi qurması;
- vergi ödəyicisinin öz işini vergi ödəyicisi olmayan şəxs kimi davam etdirməsi;
- vergi ödəyicisinin dövlət qeydiyyatına alınmadan fəaliyyət göstərməsi.

Vergidən yayınmanın "vergi planlaşdırması" və ya "vergi optimallaşdırılması" adlanan formasını tətbiq edən ödəyici elə fəaliyyət göstərməyə çalışır ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün mümkün güzəştlərdən istifadə etməklə ödəyəcəyi məbləği azaltsın.

Vergidən yayınma müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər. Bu səbəbləri dörd qrupa bölmək olar:

1. Mənəvi səbəblər.

Bu səbəblər iki amillə - bir tərəfdən tamahkarlıq, acgözlük, çox varidat toplamaq cəhdi ilə, digər tərəfdən isə vergi

qanunlarının mahiyyətindən doğan dözülməz vergi mühitinə qarşı cavab reaksiyası ilə əlaqədardır.

2. Siyasi səbəblər.

Dövlət vergilərdən sosial və iqtisadi siyasət aləti kimi istifadə etdikdə bəzi istehsal sahələrinin iqtisadiyyatda xüsusi çəkisi azalır və bu da narazılığa, vergidən yayınmaya səbəb olur.

3. İqtisadi səbəblər.

Bu səbəblər üç cür ola bilər:

- vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyətindən asılı olan səbəblər;
- iqtisadi şəraitin doğurduğu səbəblər;
- ictimai nemətlərə fərdi tələbata uyğun vergi yükünün müəyyən edilə bilməməsindən yaranan səbəblər.

4. Hüquqi səbəblər.

Bu səbəblər vergi sisteminin mürəkkəbliyi ilə bağlı olur; mürəkkəbliyin effektiv vergi nəzarətinə imkan vermir və nəticədə vergi ödəyicisi vergidən yayınmağa bilir.

Hər bir ölkədə dövlət orqanları vergi ödəməkdən yayınma hallarına qarşı mübarizə aparır. Lakin vergi ödəyiciləri dövlət büdcəsinə vergi borclarını vaxtında ödəsələr, yayınma halları da azalar. Bu isə vergi mədəniyyətinin səviyyəsindən asılıdır.

Cəmiyyətin hər bir üzvünün vergi mədəniyyətinin səviyyəsi aşağıdakı əlamətlərlə müəyyən edilir:

1. Bilik.

Vergilər barədə ən zəruri məlumatları, vergi qanunlarını, vergi güzəştlərini, qanunvericiliyin pozulmasına görə hansı məsuliyyəti daşacağına bilməyən vətəndaşın vergi mədəniyyətinin səviyyəsi yüksək ola bilməz.

2. Mütəşəkkillik.

Mütəşəkkillik qayda-qanuna riayət, məsuliyyət, nizam-intizam tələb etdiyindən, bu xüsusiyyətlərə malik olmayan vergi ödəyicisinin vergi borclarını vaxtında təhvil verəcəyi inandırıcı deyil.

3. Əxlaq.

Vergi mədəniyyəti olan adamlarda həm də yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin olması təbiidir. Vətənpərvərlik, doğruluq, ədalətlik, xeyirxahlıq kimi keyfiyyətlərə malik adamlar öhdələrinə düşən vəzifələri adətən vaxtında və məsuliyyətlə yerinə yetirirlər.

Vergi ödəyicilərini əmələtmə göstəricilərinə görə üç yerə ayırmaq olar:

1. Yüksək səviyyəli əməl edənlər.

Bu vergi ödəyiciləri

- vaxtında qeydiyyatdan keçir və məlumatı düzgün təqdim edirlər;
- bəyannamələri vaxtında təqdim edir və vergiləri ödəyirlər;
- sənədləri səliqəli və dəqiq tərtib edirlər;
- audit prosesində əməkdaşlıq edirlər;
- vergi yoxlamaları zamanı verilən sorğuları cavablandırırlar.

2. Orta səviyyəli əməl edənlər.

Bu vergi ödəyiciləri

- qeydiyyatdan keçir və məlumat təqdim edirlər;
- əksər hallarda bəyannamələri vaxtında təqdim edir və vergiləri ödəyirlər;
- sənədlərin əksəriyyətini dəqiq tərtib edirlər;
- audit prosesində iştirak edirlər;
- vergi yoxlamaları zamanı anlaşılmaqlara müəyyən səbəblər göstərilir.

3. Əməl etməyənlər.

Bu vergi ödəyiciləri

- qeydiyyatdan keçirlər, lakin məhdud və dəqiq olmayan məlumat təqdim edirlər;
- bəyannamələrin təqdimatını gecikdirir və vergiləri vaxtında ödəmirlər;

- sənədlərin bəzilərini hazırlamırlar;
- audit prosesində qismən əməkdaşlıq edirlər;
- vergi yoxlamaları zamanı sorğularda faktlara və qanunlara əsaslanmırlar.

Bunlardan əlavə elə vergi ödəməli olanlar da var ki, ümumiyyətlə vergidən yayınırlar.

Bu şəxslər

- qeydiyyatdan keçmirlər;
- bəyannamələr təqdim etmir və vergiləri ödəmirlər;
- sənədləri tərtib etmirlər;
- audit prosesində əməkdaşlıq etmirlər;
- vergi ödənməməsini əsaslandırırlar.

Dünyanın bütün ölkələrində vergilərə könüllü əmələmə səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə mütəmadi olaraq müvafiq tədbirlər görülür və bu sahədə vergi inzibətçılığı ilə yanaşı, vergi ödəyicilərinə kömək və onların maarifləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Əlavə oxu materialı

Nizami Gəncəvinin əsərlərində vergilər

N. Gəncəvi

Böyük mütəfəkkir və şair Nizami Gəncəvi (1141-1209) "Xəmsə" adlandırılan beş poemasında dövlətçilik problemlərinə çox böyük diqqət yetirmiş və bununla bağlı vergilərə dair öz fikirlərini yüksək bədii səviyyədə qələmə almışdır.

Nizami toplanılan vergilərin ümumi məbləğinin ölkənin iqtisadi vəziyyətindən, əhalinin yaşayış səviyyəsindən asılı olduğunu çox gözəl dərk edirdi. Bununla əlaqədar "Sirlər xəzinəsi" poemasında belə bir beyt var:

"İnad etmə, dilimə haçan yalan gəlibdir,

Haçan viran bir kəndə xərac alan gəlibdir".

Deməli, dağılmış, viran olmuş kəndə heç vergi yığanlar da gəlmirlər, çünki mənası yoxdur, onsuz da vergilər ödənilməyəcək.

Eyni fikir "Yeddi gözəl" poemasında da bir qədər başqa şəkildə verilmişdir:

*"Məmləkət döndükcə xarabazara,
Xəznə həsrət qaldı gəlirə, vara".*

"Xosrov və Şirin" poemasında böyük şair vergilərin bac və xərac növlərinin adını çəkmiş və şahın ölkəni ədalətlə idarə etdiyi barədə belə yazmışdır:

*"Ədalətlə etdi rəiyyəti şad,
Məbuslar olundu həbsdən azad.
Şəhər qapısından bir bac almadı,
Heç bir əkinçidən xərac almadı".*

Bu misraları oxuduqda ilk baxışda belə təsəvvür yarana bilər ki, Nizami ümumiyyətlə verginin əleyhinə olmuşdur. Lakin bu əslində belə deyil. Böyük şair heç bir əsərində vergilərin, o cümlədən də, məsələn, xümsün, zəkatın ləğvi barədə fikir söyləməmişdir. Nizaminin əsərlərində hökmdarların bəzi vergilərin yığılmaması barədə göstərişləri isə daha çox müəyyən dövr üçün əhalinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə tətbiq edilən vergi güzəşti kimi anlaşılır. Bu, elə əvvəlki misralardan da aydın görünür. Çünki, məbusların həbsdən azad olunması o demək deyil ki, günahkarlar cəzalandırılmamalıdır. Bu, həmin dövr üçün tətbiq edilmiş adi bağışlanma aktıdır. Yəni həbsxanalar, ədalət məhkəmələri qaldığı kimi vergilər də ləğv olunmur.

Doğrudan da, dövlət xəzinəsinin boş qalmasının fəlakət olduğunu anlayan şair vergilərin ödənilməməsinin tərəfdarı ola bilməzdi. "Yeddi gözəl" poemasından aşağıdakı misralar da bunu sübut edir:

*"Torpaqda mədaxil, məhsul olmadı,
Odur ki, xəznədə bir şey qalmadı.
Gəlir yox, ödənməz oldu vergilər,
Günləri xoş keçən yoxdu bir nəfər".*

Bəli, əgər dövlətin xəzinəsində heç bir şey qalmayıbsa, vergilər ödənmirsə, bir nəfərin də günü xoş keçə bilməz. Bu o deməkdir ki, ölkədə iqtisadi tənəzzül baş vermişdir.

Vergilərə çox böyük əhəmiyyət versə də, Nizami Gəncəvi yeri gəlincə vergi yükünün ağırlığının əhaliyə çox böyük ziyan vurduğunu da göstərirdi. Məsələn, "Sirlər xəzinəsi" poemasının "Zalım şahla düz danışan qocanın hekayəti" hissəsində biyarın camaatı necə zillətə saldığını aşağıdakı misralardan aydın görmək olur:

*"Qoca dedi: Adına mən yoxsa şər demişəm?
Dediklərin nədir ki? Ondan betər demişəm.
Qoca, cavan əlinlə içib ölüm zəhəri,
Biyarın cana yığıb saysız kəndi, şəhəri.
Mən deyirəm eybini, şər işini özünə,
Göstərirəm güzgü tək hər işini özünə.
Hər eybini göstərər alsan ələ güzgünü,
Utan, qızar eybindən, qırma ələ güzgünü".*

Yeri gəldikcə hökmdarları ədalətə çağıran, vergi yükünün yüngül-
ləşdirilməsi ilə əhəlinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını istəyən Nizami
Gəncəvi vergidən yayınanlara qarşı da amansızdır. Bunu daha çox ta-
mahkarlıqla əlaqələndirən şair "Yeddi gözəl" poemasında verilmiş
yeddi hekayədən birini tamamilə bu məsələyə həsr etmişdir.

Beşinci iqlim padşahının qızının firuzə rəngli günbəzdə Bəhram şa-
ha danışdığı "Mahanın hekayəti" adlandırılan əhvalatın qısa məzmunu
belədir:

Misirdə Mahan adlı bir kişi yaşayırmış. O dostları ilə bir bağda ye-
yib içəndən sonra həmin bağın ətrafında dolaşmağa başlayır. Xurma
bağının yanında görür ki, bir kişi ona tərəf gəlir. Diqqətlə baxıb öz tica-
rət şərikinə tanıyır, amma onun nöker, qul gətirməməsinə təəccüblənir.
Şeriki ona xeyir xəbər gətirdiyini söyləyir. Deyir ki, bir qədər gecikdiyi-
nə görə qalanın qapısı bağlanıb, o şəhərdən kənardakı karvansarada
yer alıb, yükləri də möhürleyib orada qoyub. İndi isə malın bir hissəsi-
ni xəlvətcə şəhərə keçirməklə vergidən yayınmaq istədiyini şerikinə
bildirir və Mahan da bu təklifə məmnuniyyətlə razılıq verir. Əsas hadi-
sələr də bundan sonra başlayır. Divlər, ifritələr məskəninə düşən Ma-
han min cür əzab-əziyyətə qatlaşır. Hər dəfə gözüne yaxşı görünən
saraylar xarabazara çevrilir, yediyi ləziz yeməklərin əslində çirkab ol-
duğunu görür. Uzun zaman qorxulu məkanda dolaşan Mahan tövbə
eləyir, günahlarının bağışlanılması, doğru yol göstərilməsi üçün allaha
yalvarır. Yalnız bundan sonra dirilik suyu içmiş Xızr peyda olur və Ma-
hani xilas edir.

Mütəfəkkir şair hadisəni nağıl etməklə kifayətlənmiş və əlavə iza-
hata ehtiyac görməmişdir. Onsuz da hər şey aydındır. Bütün əsərlərin-
də tamahın əsiri olan acgöz adamları tənqid edən şair burada da Ma-
hanın öz mallarını gizlətməklə vergini az ödəmək istəməsinə onun ən
böyük günahı hesab edir, nəfsinin qulu olan bu adamın tamahın gü-

cümdən şəhərin yaxın olduğunu billə-bilə yolun həddindən artıq uzandığına fikir vermədən hey getdiyini, artıq qazanc götürmək arzusunu boğa bilməməsini onun başına gələnlərin səbəbi hesab edir.

Əlavə oxu materialı

Nizami Gəncəvi

Mahanın hekayəsi

("Yeddi gözəl" poemasından, ixtisarla)

Misir ölkəsində bir şəxs yaşardı,
Onun aydan gözəl bir üzü vardı.
Misrin Yusifinə bənzər camalı,
Min qarət eylərdi hər gözəl xalı.
Adı Mahan idi, əziz dostları
Gəzərdi onunla xoş çəmənzarı.
Onlar göy altında süfrə sərərdi,
Çalğıya, nəğməyə könül verərdi.
Kimi ev bəzərdi, kimi bağca-bağ,
Deyərdi: - Ey Mahan, ol mənə qonaq.
Xeyli adlı-sanlı biri bir dəfə,
Apardı Mahanı bağına keyfə,
Bağ nə qədər şirin, lətif çəməndi,
Dostlar ondan daha lətifdi, şəndi,
Orda gecəyədək gün keçirdilər,
Meyvə yeyirdilər, mey içirdilər...
Vurulub bağçaya, sözə, söhbətə,
Könül bağladılar eyşü-işrətə.
Boyadı göyləri ayın işığı,
Belə gecələrin gündüz aşiqi.
Mahanın qızışdı şərəbdən başı,
Gördü axan suyu, ayı, dağ-daşı.
Bağın dövrəsini dolandı, keçdi,
Sonra xurmalığa boylandı getdi.
Gördü ki, bir nəfər gəlir uzaqdan,
Ona yaxınlaşdı bu gələn insan.

Bir az diqqət edib tanıdı, bildi,
Gələn şərikiydi, özgə deyildi.
Dedi: "Bəs bu zaman nə üçün, nədən,
Özünlə qul, nökrə gətirməmişən?"
O dedi: "Uzaqdan indi gəlmişəm,
Sənsiz nə səbrim var, nə dincəlmişəm.
Hədsiz mənfəətlə qayıtmışam mən,
Belə gəlir üçün şükr etməlisən.
Gecikdim, bağlıydı şəhrin qalası,
Kənarda gecəni oldum qalası.
Yer aldım ordakı karvansarada,
Yükü möhürləyib qoydum orada.
Bildim qonaq edib dostun sizləri,
Gəldim, çətin deyil qayıtmaq geri.
Pis olmaz mənimlə sən getsən əgər,
Kənddə ağa varsa, işlər düz gedər.
Malın yarısından bu zülmət gecə,
Vergi ödəmərik getsək gizlicə".
Bu xeyir xəbəri Mahan alınca,
Düşdü yoldaşının dərhal dalınca.
Doqqazı açdılar, xəlvət keçdilər,
Görmədi onları əsla bir nəfər.
Gecə lal getdilər dərin sel kimi,
Qoşa yüyürdülər əsən yel kimi.
Şəriki qabaqda çapır durmadan,
Toz kimi ardınca sürünür Mahan.
Yolun uzunluğu hesabdən keçdi,
Düşüncənin oxu nişandan keçdi.
Mahan dedi: - Bizdən uzaq olsa Nil,
Çox deyil, zənnimcə olar bircə mil.
Biz dörd mil getmişik, bəlkə çaşmışıq,
Dairə xəttini keçib aşmışıq.
Sonra fikr elədi: Sərxoşam düzü,
Bəzən əyri görər keflinin gözü.
Lakin bu yoldaşım qazdan ayıqdır,
Həm yola bələddir, həm də sayıqdır.
Belə gedirdilər o iki yoldaş,
Birisi sürətli, birisi yavaş.

Dalda gedən yoldaş qaldıqca geri,
Deyirdi öndəki: - Yeyin ol, yeri!
Getdilər, getdilər, oturmədilər,
Dan yeri ağardı, bir durmadılar.
Xoruz qanad çaldı ağarınca dan,
Gecənin damağı qaldı xəyaldan.
Boş-boş xəyallara qapılan adam,
Bir anda xəyaldan ayıldı tamam.
Mahanın yoldaşı itdi gözündən,
O çaş-baş az qaldı getsin özündən.
Sərxoşluq, yorğunluq beynini çatdı,
Davam gətirmədi, yığıldı yatdı.
Axdı göz yaşları yanan şamsayaq,
Gün yarıya gəldi, oyanmadı bax.
Günorta yandırdı günün atəşi,
Ciyərindən betər odlandı başı.
Gözünü açınca tez yola baxdı,
Gah sağa boylandı, gah sola baxdı.
Gül gəzdi, nə bir gül, nə də bağ gördü,
Qəlbinə çəkilməmiş min bir dağ gördü.
Ona mənzil oldu mağara, inan,
Bir əjdaha idi orda hər ilan.
Yoxdu ayağında gücü, qüvvəti,
Lakin getmək idi fikri, niyyəti.
Getdi, ayağına qüvvət verən yox,
Bələdçilik edən, yol göstərən yox.
Gecə şahı çadır qurana qədər,
Mahan kölgəsindən duydu yüz xətər.
Axşam saçdı göyə qara telləri,
Bürüdü dünyada zülmət elləri.
Bir kaha ağzında yığıldı Mahan,
Hər ot gözlərində oldu bir ilan.
Huşsuz uzanmışdı o qucub yeri,
Gəldi qulağına ayaq səsləri.
Gördü iki nəfər yollanıb gedir,
Birisi arvaddır, biri kişidir.
Hərənin dalında bir ağır şələ,
Yavaş addımlarla gedirlər çölə.

Kişi yol üstündə görüncə onu,
Gəldi soruşmağa kim olduğunu,
Dedi: - Kimsən, nədən yerdədir başın,
Kimdir həmnəfəsin, kimdir yoldaşın?
O dedi: - Nabeləd, qərib insanam,
Adımı el bilir, huşyar Mahanam.
Dedi: - Söylə görüm, sən, ey biçara,
Necə düşdün belə xarabazara?
Divlərin yeridir bu dağ, bu dərə,
Aman verilməyir burda şirlərə.
Mahan ona dedi: - Allah xətrinə,
Ləyaqətli iş gör, kömək et mənə.
Buraya xoşluqla düşməmişəm, bil,
Adəm övladıyam, div yeri deyil.
Dünən keyf edirdim, damağı çağdım,
İrəm bağçasında əziz qonaqdım.
Gəlib yaxınlaşdı mənə bir adam,
Dedi şerikinəm, dostlarındanam.
Məni o cənnətdən buraya saldı,
Günəş çıxan zaman gözdən yox oldu.
Dostluqda olmadı onda dəyanət,
Ya çaşdı, ya da ki, etdi xəyanət.
Yaradan eşqinə, sən adamlıq et,
Azmışam, yol göstər, imdadıma yet!
Kişi söylədi ki: - Ey gözəl cavan,
Şükr et ki, ölümdən xilas olmusan!
O divmiş, insantək görünmüş sana,
"Çöllərin hayili" deyirlər ona.
Şerikinəm demiş o sənə qəsdən,
İstəmiş canını alsın əlindən.
O çox insanları yoldan azdırmış,
Çox sənin kimiyyə qəbir qazdırmış.
İnsanıq, atmanıq çöldə biz səni,
Saxlarıq bu gecə ikimiz səni.
Gəl, gir ortalığa, unut qəmini,
Bizimlə bərabər at qədəmini.
Bələdçilər yanda, ortada Mahan,
Yolları ölçdülər bir xeyli zaman.

Sübh çağına kimi gedirdilər lal,
Bəli, gedirdilər onlar bu minval.
Xoruz nağaratək səs-səsə qatdı,
Sübhün zər təbili dərəyə çatdı.
Açarsız zindana döndü o dostlar,
Gözdən işıq kimi söndü o dostlar.
Mahanın qalması güc dizlərində,
Tamam əldən düşdü, qaldı yerində.
Gündüz işığını göylərdə yaxdı,
Gecənin al qanı torpağa axdı.
Çıxdı qarşısına silsilə dağlar,
Bu yerdə pələnglər tutmuşdu qərar...
Otlardan, köklərdən nə tapsa Mahan,
Çarəsiz qalaraq yedi acından.
Onun dayanmağa yoxdu təkəri,
Yeridi, qalması yolundan geri...
Zülmət bürüyüncə bu ağ dünyanı,
Yenə də yolçunun ağrıdı canı.
Girib mağaraya yuxuya getdi,
Yolçudan özünü orda gizlətdi.
Səs eşitdi, dedi: "Bu səs nə ola?"
Çıxdı mağaradan, göz dikdi yola.
Gördü ki, bir atlı tufan qoparır,
Yedəkləyib sürür, bir at aparır.
O gəlib Mahana etdi tamaşa,
Gördü ki, bir nəfər qısılib daşa...
Dedi: - Ey fitnələr, fellər yoldaşı,
Kimsən , nə gəzirsən belə dağ-daşı?
Sirrindən etməsən xəbərdar məni,
Bu saat qanına boyaram səni!
Mahan saralaraq oldu zər kimi,
Dayandı tum səpən kəndlilər kimi...
Dedi o yolçuya, dedi hər nə var,
Nələr bilirdisə gizli, aşırkar.
Axırda qurtardı qəmli əhvalat,
Əlini dişləyib çapar qaldı mat.
Dedi: - Lahövl oxu özünə bir an,
Ölümdən, dəhşətdən ey nicat tapan!

Cindir söylədiyən o arvad, kişi,
İnsan azdırmaqdır onların işi.
Tökərlər kahada adam qanını,
Qaçarlar eşidib xoruz banını...
Şükr et, qurtarmısan əllərindən sağ,
Qorxma, hünərli ol, ata min, qaçaq.
Ümidsiz baxırdı Mahan həyata,
Sustalıb qalmışdı, tez mindi ata.
Keçdi at çaparaq geniş çölləri,
Qoydu arxasında əsən yelləri.
Durub bir tərədə baxdılar düzə,
Göründü göy çəmən oradan gözə.
Səbzə, gül yerinə bu çöl, bu dərə
Olmuşdu hay-küylü məskən cinlərə.
Divlərin əlindən gələrək zara,
Dağ çölə sığınıb, çöllər dağlara.
Minlərlə div minib divin dalına,
Çöl matdır onların qeyli qalına.
Torpaq sovururlar dönüb tufana,
Oxşarlar zəliyə, qara ilana.
Çığırtı hər yeri bürüdü, aldı,
Getdikcə ucaldı, daha çoxaldı...
Sonra da dəstələr gəldi bədheybət,
Kənardan baxanı alırdı dəhşət...
Oynayır Mahanın altında at da,
Belə vurhavurda, belə büsatda.
Mahan göz dikdi ki, baxıb görsün at,
Nə üçün altında açıb qol-qanad?
Gördü altındakı dərddir, xəterdir,
Mindiyi at deyil, qızğın əjdədir...
Sübh açılıb xoruz banlayanadək,
Mahanın başına açdı min kələk...
Elə ki, əjdaha itdi gözündən,
Cin vurmuşlar kimi getdi özündən...
...Bədxahlardan azad olunca Mahan,
Canımı qurtardım mən də nağıldan.
O, yaxşı iş haqda fikir eylədi,
"Tövbə-tövbə" deyib nəzir eylədi.

Tanrıya sığınıb birbaş gedirdi,
Gözlərindən töküb qan-yaş, gedirdi.
Yetişdi bir duru axar bulağa,
Yuyub üz-gözünü, düşdü torpağa.
Qapandı səcdəyə, süpürdü yeri,
Dedi: "Ey qoruyan kimsəsizləri,
Aç mənim işimi, yol göstər mənə,
İnsan ümidini bağlayır sənə.
Özgə yol göstərən varmıdır, hanı?
Yalnız sən açırsan bağlı olanı.
Gözlərə nur verən yeganə sənsən,
Hər zaman, hər yerdə yol göstərənsən".
Nəhayət başını qaldırdı Mahan,
Gördü qabağında durub bir insan.
Yaşıl geyinmişdi asiman kimi,
Üzü qırmızıydı aydın dan kimi.
Mahan: - Kimsən? - dedi - Niyyyətin nədir?
Qiyətli gövhərsən, şöhrətin nədir?
-Xilaskarın Xızram, - dedi, - mən sənin,
Gəlmişəm tutmağa əlindən sənin.
Xızrın salamını Mahan eşitdi,
Elə bil dirilik suyuna yetdi.
Verib tez əlini onun əlinə,
Haman könül verdi Xızr əməlinə.
Bir an çəkmədi ki, açdı gözünü,
Div azdıran yerdə gördü özünü.
Tez açıb qapını bağa yönəldi,
Xaraba ölkədən Misirə gəldi...

Əlavə oxu materialı

Seyid Əzim Şirvani vergi mədəniyyəti haqqında

Azərbaycanın görkəmli şairi və maarif xadimi Seyid Əzim Şirvaninin (1835-1888) əsərlərində də vergilərə aid müəyyən fikirlər yer almışdır. Biz burada onun yalnız iki əsəri barədə söhbət açacağıq.

Şairin uşaqlar üçün yazdığı "Rəbiul-ətfal", yəni "Uşaqların baharı" kitabında "Nuşirəvanın ova getməsi" adlı mənzum bir rəvayət verilmiş-

dir. Bu rəvayətin məzmunu Sədi Şirazinin "Gülüstən" kitabından götürülsə də, genişləndirilmiş və vergilərə aid edilmişdir.

Sədinin kitabındakı hekayəti olduğu kimi veririk:

"Nağil edirlər ki, bir gün ədalətli Ənuşirəvan üçün ovlaqda kabab bisirirdilər, lakin düz yox idi. Duz üçün kəndə bir adam göndərmək lazım gəldi. Nuşirəvan ona dedi:

-Duzu zorla deyil, pula al ki, kənd xaraba qalmasın.

Soruşdular:

-Azacıq duzla kənd necə xaraba qalar?

Ənuşirəvan cavab verdi:

-Zülm dünyada əvvəlcə az idi, sonra hər gələn ona bir az artırdı, nəhayət, indiki həddə çələib çatdı".

Nəsrə yazılmış bu hekayətdən sonra Sədi iki beytlə hadisəni yekunlaşdırır:

*"Şah rəiyyəti bağından bir alma dərsə hənən,
Nökərləri çıxarar ağacları kökündən.
Beş yumurta alıb şah zülm eyləyən zamanda,
Qoşunu min toyuğu şişə çəkər bir anda".*

S.Ə.Şirvani

S.Ə.Şirvaninin bütövlükdə nəzmlə yazdığı rəvayətdə göstərilir ki, Nuşirəvan şah öz əyanları ilə ova çıxır və ovdan sonra gözəl bir çəməndə kabab çəkmək fikrinə düşür. Əti duzlamaq istədikdə duzun olmadığını görürlər. Şah öz nöqərisini kəndə duz gətirməyə göndərir və tapşır ki, duzun pulunu müt-ləq ödəsin, çünki onu töycüyə, yəni vergiyə hesab etsələr, onda kənd xarabazara dönəcək:

"Dedi, Nuşirəvan ədalət ilə:

- Duzu al, ey qulam, qiymət ilə.

Töycüyə etməsinlər onu hesab,

Dağılıb olmasın bu kənd xarab".

Şahın əyanları bu sözlərə təəccüblənirlər. Doğrudan da, axı bir ovuc duz nədir ki, kəndi xarabazara döndərə? Bunu Nuşirəvandan soruşduqda o, belə cavab verir:

"Dedi: - Bünyadi-zülm dünyadə,

Az olub, ey gürühi-dilzadə.

Sonradan kim ki, gəldi etdi ziyad,

Qıldılar xanimanları bərad.

*Yesə bir sib əgər şahı-bağı,
Olur viran rəiyyətin bağı.
Beş yumurta əgər yesə sultan,
Ləşkəri min toyuq edər büryan".*

Yəni, ey sadələvh adamlar, dünyada əvvəllər zülm az olub, sonradan artıb və xanımaları bərhad edib; əgər şah bir alma yesə, rəiyyətin bağı viran olacaq, sultan beş yumurta yesə, onun qoşunu min toyuq yeyəcək.

Rəvayətin sonunda şair bunu zülm adlandırır və şahın dili ilə belə yekunlaşdırır:

*"Zülmədən yer üzündə ot bitməz,
Zülmü sultan edəndə kim etməz?
Padşah etməsə ədalət əgər,
Olur əlbəttə, dəhr ziru-zəbər".*

Şair xırdaca bir qanunsuzluğun hətta dəhri ziru-zəbər, yəni dünyanı alt-üst edə biləcəyi qənaətinə gəlir.

S.Ə.Şirvaninin daha bir kitabında - "Tacül-kütub"da nəsrə yazılmış "Nuşirəvan və qonaqpərvər kişinin hekayəsi" də vergilər barədədir. Əsərin qısa məzmunu belədir:

Padşah eşidir ki, onun əyanlarından biri çox səxavətli və qonaqpərvərdir. O, bunun doğrudan da belə olduğunu öyrənmək üçün bəzirgan, yəni tacir libası geyib həmin əyanın evinə gedir. Ev sahibi onu tanımasa da çox yaxşı qarşılıyır və "mahəzəri-malakəlam", yəni sözlə ifadə edilə bilməyən qonaqlıq verir. Şahın əyləşdiyi otağın pəncərələri bir bağa açılırdı və orada müxtəlif yetişmiş meyvələr bol idi. Məclis tamam olduqdan sonra Nuşirəvan getmək istəyir və deyir ki, ey qonaqpərvər insan, səndən çox razı qaldım, de görüm bazardan sənün üçün nə göndərim?

Ey sahibi razılığını bildirir ki, şükür, hər şey var, amma bir az üzüm göndərsən pis olmazdı.

Şah təəccüblənir. Soruşur ki, bağındakı uzumdən niyə yemirsən? Əyan cavab verir:

-Doğrudur, üzüm yetişibdir. Amma uşr, yəni məhsulun onda biri qəder nəzərdə tutulmuş vergi hələ aparılmayıb. Ona görə bağın qapısını bağlamışam ki, vergi işçiləri gəlib öz paylarını götürsünlər və sonra mən əlimi üzümə uzada bilim.

Nuşirəvan şah bunu eşidib heyrətlənir. Lakin burada qeyri-adi heç bir şey yoxdur. S.Ə.Şirvaninin təsvir etdiyi qonaqpərvər insan həm də yüksək vergi mədəniyyətinə malik vətənpərvər bir insandır!

Seyid Əzim Şirvani

Nuşirəvanın ova getməsi

Nəql edirlər ki, şahı-Nuşirəvan
Oldu bir türfə,¹ seydgahə² rəvan.
Tutdular seyd³, kim kabab edələr.
Şahi-dövranı kamyab⁴ edələr.
Bir qulam oldu rustayə⁵ dəvan⁶,
Ta gedib duz gətirsin ol əlan⁷.
Dedi Nuşirəvan ədalət ilə:
- Duzu al, ey qulam, qiymət ilə.
Töycüyə⁸ etməsinlər ani hesab,
Dağılıb olmasın bu kənd xərab.
Dedilər: - Ey şahı-sitarə-məhəl⁹,
Belə az nəsnədən yetər nə xələl?
Dedi: - Bünyadi-zülm¹⁰ dünyadə,
Az olub, ey güruhi-dilzadə.¹¹
Sonradan kim ki, gəldi, etdi ziyad,¹²
Qıldılar xanımanları bərbad.
Yesə bir sib¹³ əgər şahı-baqi,
Olur viran rəiyyətin baği.
Beş yumurta əgər yesə sultan,
Ləşkəri¹⁴ min toyuq edər büryan¹⁵,
Dari-dünyadə qalmaz ol qəddar,
Qalır ol şumə¹⁶ lənəti-büsyar.¹⁷
Zülmdən yer üzündə ot bitməz,
Zülmü sultan edəndə kim etməz?
Padşah etməsə ədalət əgər,
Olur, əlbəttə, dəhr¹⁸ zirü-zəbər¹⁹.

¹qəribə;

²ovlağa;

³ov;

⁴xoşhal;

⁵kəndə;

⁶qaçmaq, yüyürmək;

⁷indi;

⁸vergiyə;

⁹ulduz məqamlı şah;

¹⁰zülümün əsası;

¹¹sadələvh adamlar;

¹²çox, artıq

¹³alma;

¹⁴qoşunu;

¹⁵bişmiş, qızarmış;

¹⁶uğursuzluğa;

¹⁷çoxlu lənət;

¹⁸dünya;

¹⁹alt-üst.

Seyid Əzim Şirvani

Nuşirəvan və qonaqpərvər kişi hekayəsi

Belə nağıl edirlər ki, Nuşirəvan əvaili-səltənətində eyşü-işrətə məşğul olub, rəiyyətpərvərlik zövqündən qafil idi. Onun həmsayəliyində bir şəxs var idi. Kərəm və səxavətdə məşhur idi və mehmana¹ mürəat² etməkdə, ehsani əltafda³ məzkur idi. Nuşirəvan onu imtahan etmək üçün bəzirgan⁴ libası geyib onun evinə getdi. Ev sahibi onu tanımadı, amma necə ki, onun öz adəti idi, onu mehman edib ziyafəti-təmam və mahəzəri-malakələm⁵ tərtib etdi. Bir otaqda nişimən⁶ etmişdilər ki, onun gürfələri⁷ o kişinin öz bağına açılmışdı. Lətif olan meyvələr rəsidə⁸ olmuşdu. Nuşirəvan məclis tamam olandan sonra ki, durub gedəcəkdə, dedi ki, ey xaceyi-mehmannəvaz, mən bir sövdəgərəm, sənin səxavət və cavanmərdliɡüvün avazəsin məsmu⁹ etmişdim, ondan ötrü sənə zəhmət verdim. Yüz guş etdiyimdən,¹⁰ əlasanmış. İndi xudahafiz və xaneyi-ehsanın abad, gedirəm. Buyur ki, sabah səninçün karvan-saradan nə irsal¹¹ edim?

Dedi: - Ey əziz olan mehman, dövlətindən cəmi əsbabi-mayəntac¹² mühəyyadır¹³. Əgər sənin üçün məqdur olsa, mənə bir qədər təzə əngur¹⁴ göndərəsən. Nuşirəvan dedi ki, sənin bağında uzum çoxdur, nə səbəbə yemirsən?

Dedi ki, ey bəzirgan, bizim padşahımız bir zalım və qafil olan padşahdır, rəiyyət qəminə qalmaz. Xalqın əngur bağıları yetişibdir, hələ bir kəs yaqın eləməyibdir ki, padşahın uşr¹⁵ malın aparsınlar. Hərçənd ki, sairələr mülahizə etməyib əngur tənəvül¹⁶ edirlər, amma mən məhruməm. Ol cəhətdən ki, padşahın haqqı bu bağıda var, hənuz məndən

¹qonağa;

²riayət;

³lütfələr;

⁴tacir;

⁵sözvlə ifadə edilə bilməyən;

⁶yığıncaq, məclis;

⁷eyvan, pəncərə;

⁸yetişmiş;

⁹eşidilmiş;

¹⁰dinlədiyimdən;

¹¹göndərmə;

¹²insana lazım olan şeylər;

¹³hazırlanmışdır;

¹⁴üzüm;

¹⁵məhsulun onda biri qədər vergi;

¹⁶yemək;

uşr malın almayıblar. Əgər bəndə verməmiş əngur yesəm, padşaha xəyanət etmiş ollam. Mənim məzhəbimdə xəyanət və bidəyanətlik haramdır. Hələ ki, taklərdə¹⁷ qora əmələ gəlir, bağıın qapısını bağlayıb möhr edərəm, qoymaram ki, heç afəridə¹⁸ bağa daxil olsun ki, bir gilə üzüm yesin. Ta vəqta ki, padşahın əmələcatı öz uşr məxsusların aparırlar, ol vaxt mən əlimi üzümə uzadıram.

Nuşirəvan bu hekayəni guş etdi, hay-hay ağıladı. Dedi ki, ol padşahi-zalım və qafil mənəm. Sənin dəyanətin məni xabi-qəflətdən¹⁹ bidar etdi.

Yoxlama sualları

1. *İqtisadiyyat nəyi öyrənir?*
2. *Dövlətin həll etməli olduğu əsas iqtisadi problemlər hansılardır?*
3. *İqtisadi sistemlərin tiplərindən biri olan bazar iqtisadiyyatının digər tiplərdən fərqi nədədir?*
4. *Pul nə üçün lazımdır?*
5. *"Büdcə" nədir?*
6. *Vergilərin yaranmasına səbəb nədir? Vergi Məcəlləsində vergi anlayışına verilən tərifini söyləyin.*
7. *Vergilərdən hansı məqsədlər üçün istifadə edilir?*
8. *Vergitutmanın əsas prinsipləri hansılardır? Bu prinsiplər ilə Adam Smitin beş prinsipi arasında hansı fərqlər var?*
9. *Vergitutma məqsədləri üçün istifadə olunan normativ sənədlər hansılardır?*
10. *Hasilatın pay bölgüsü haqqında ilk saziş nə vaxt imzalanmış və nə vaxt ratifikasiya edilmişdir?*
11. *Vergi yükünün ağır olması keçmişdə hansı nəticələrə gətirib çıxarırdı?*
12. *"Vergi mədəniyyəti" dedikdə nəyi başa düşürsünüz? Vergi mədəniyyətinin səviyyəsinin aşağı olması sizcə nə ilə əlaqədardır?*

¹⁷tənəklərdə;

¹⁹qəflət yuxusundan.

¹⁸məxluq;

2. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi

Hər bir ölkədə müəyyən edilmiş qaydada tutulan vergi, yığım, rüsum və digər ödənişlərin məcmusu vergi sistemini təşkil edir.

2.1. Respublikamızda vergilər

Azərbaycan Respublikasında vergilər üç qrupa bölünmüşdür:

- dövlət vergiləri;
- muxtar respublika vergiləri;
- yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri).

Dövlət vergiləri dedikdə, respublikanın bütün ərazisində ödənilməli olan vergilər başa düşülür.

Muxtar respublika vergiləri Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilən və həmin respublikanın ərazisində ödənilən vergilərdir.

Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) bələdiyyələrin qərarına əsasən tətbiq edilir və yalnız bələdiyyələrin ərazisində ödənilir.

2.2. Dövlət və muxtar respublika vergiləri

Dövlət vergilərinə aşağıdakılar aiddir:

- fiziki şəxslərin gəlir vergisi;

- hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bu vergi bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlara aid edilmir);
- əlavə dəyər vergisi;
- aksizlər;
- hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
- hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
- yol vergisi;
- mədən vergisi;
- sadələşdirilmiş vergi.

Bunlardan aksizlər, əlavə dəyər vergisi və mədən vergisi dolay vergilər, qalanları isə birbaşa vergilərdir.

Vergitutma formasına görə vergilər üç cür olur:

- bilavasitə ödəmə mənbəyində tutulan vergilər;
- təqdim olunmuş bəyannamələr əsasında ödənilən vergilər;
- bildirişlər əsasında ödənilən vergilər.

Respublikamızda tətbiq olunan bütün vergilər gəlir və ya mənfəət əldə edildikdən sonra bəyannamələr əsasında ödənilə bilər; bilavasitə ödəmə mənbəyində isə fiziki şəxslərin gəlir, hüquqi şəxslərin mənfəət və əlavə dəyər vergilərinin gəlir və ya mənfəət əldə edilənədək tutulması mümkündür; vergi orqanının və ya bələdiyyənin göndərdiyi bildirişlər əsasında əmlak və torpaq vergiləri ödənilə bilər.

2.3. Yerli vergilər

Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) aşağıdakılardır:

- fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi.

2.4. Vergi sisteminin əsas anlayışları

Vergi o halda müəyyən edilmiş hesab olunur ki, vergi ödəyicisi və aşağıdakı vergitutma elementləri məlumdur:

- vergitutma obyektı;
- vergitutma bazası;
- vergi dövrü;
- vergi dərəcəsi;
- verginin hesablanma qaydası;
- verginin ödənilməsi qaydası və müddəti.

Vergitutma obyektı gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri və s. ola bilər.

Vergitutma bazası bu obyektin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsidir.

Vergi dövrü dedikdə verginin hansı vaxt intervalı üçün ödəniləcəyi, vergi dərəcəsi dedikdə isə vergitutma bazası vahidinə düşən verginin miqdarı başa düşülür.

Vergitutma obyektindən asılı olaraq, vergi dərəcələri sabit məbləğ və ya faiz nisbətində olur.

Vergi ödəyiciləri qanunla üzərinə vergi ödəmək vəzifəsi qoyulmuş vergi münasibətlərinin iştirakçılarıdır. Ayrı-ayrı şəxslər (fiziki şəxslər) yaxud müəssisələr, təşkilatlar (hüquqi şəxslər) vergi ödəyicisi ola bilər.

Fiziki şəxs dedikdə vergi ödəməli olan şəxs başa düşülür. Bu şəxs ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, ya xarici ölkə vətəndaşı, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdir. Hüquqi şəxs isə qanunvericiliyə uyğun olaraq, hüquqi şəxs statusunda yaradılmış müəssisə və təşkilatdır.

Rezident fiziki şəxslər aşağıdakılar hesab olunurlar:

- təqvim ilində 182 gündən artıq vaxtda Azərbaycan Respublikasının ərazisində olanlar;
- təqvim ili içərisində yaxud bir təqvim ili ərzində xarici

ölkədə Azərbaycan Respublikasının dövlət xidmətində olanlar.

Rezident fiziki şəxslərin respublika ərazisində və xarici ölkədə olma müddəti 182 gündən artıq olmadıqda, onlar aşağıdakı ardıcılıqla göstərilən meyarlarla Azərbaycan Respublikasının rezidenti sayılır:

- daimi yaşayış yeri;
- həyatı mənafeələrinin mərkəzi;
- adətən yaşadığı yer;
- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı.

Qeyri-rezident fiziki şəxslər isə aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının ərazisində diplomatik və ya konsulluq statusu olan şəxs və onun ailə üzvləri;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövlət qeydiyyatından keçmiş beynəlxalq təşkilatın əməkdaşı və ya Azərbaycan Respublikasında xarici ölkənin dövlət xidmətini həyata keçirən şəxs və onların ailə üzvləri;
- məqsədi yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisindən bir xarici dövlətdən digər xarici dövlətə keçmək olan şəxs;
- diplomatik nümayəndəliklər, konsulluq idarələri və xarici ölkələrin digər rəsmi nümayəndəlikləri, beynəlxalq təşkilatlar və onların nümayəndəlikləri, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan xarici təşkilatların və firmaların nümayəndəlikləri;
- rezident anlayışı ilə əhatə edilməyən digər şəxslər.

2.5. Vergi ödəyicisinin hüquqları

Vergi Məcəlləsinə görə vergi ödəyicisinin hüquqları aşağıdakılardır:

- vergi orqanlarından vergilər, onların ödənilməsi qaydasını və şərtlərini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar barədə məlumat almaq;
- vergi orqanlarından vergi qanunvericiliyinin tətbiq edilməsi məsələlərinə dair yazılı izahatlar almaq;
- vergi qanunları ilə müəyyən edilmiş vergi güzəştlərindən istifadə etmək;
- nəzərdə tutulduğundan artıq ödənilmiş və ya tutulmuş vergilərin geri qaytarılmasını, yaxud əvəzləşdirilməsini tələb etmək;
- vergi münasibətlərində bilavasitə və ya nümayəndəsi vasitəsilə iştirak etmək;
- vergi yoxlaması ilə bağlı aktların, protokolların və qərarların surətini almaq;
- vergi orqanlarından və onların vəzifəli şəxslərindən vergi ödəyicisinə münasibətdə qanunvericiliyə riayət olunmasını tələb etmək;
- qanuni olmayan qərarların tələblərini yerinə yetirməmək;
- vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin əməllərindən məhkəməyə şikayət etmək;
- kommersiya (vergi) sirrini qorunmasını tələb etmək;
- vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin qeyri-qanuni əməlləri və qərarları nəticəsində dəymiş zərərin tam ödənilməsini tələb etmək;
- vergi orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə vergilərin hesablanması və ödənilməsinə, keçirilən vergi yoxlamalarının aktlarına aid rəy bildirmək;
- xronometraj metodu ilə aparılan sonuncu müşahidədən sonra istehsal həcmi və ya satış dövrüyyəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar yeni müşahidənin aparılmasını vergi orqanından tələb etmək.

2.6. Vergi ödəyicisinin vəzifələri

Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri tam və nəzərdə tutulmuş vaxtda ödəmək vergi ödəyicisinin əsas vəzifəsidir.

Bundan əlavə, hər bir ödəyici bir sıra başqa vəzifələri də yerinə yetirməlidir.

İlk növbədə vergi ödəyicisi müvafiq vergi orqanlarında qeydiyyatı alındıqdan sonra vergi orqanlarında uçota durmalı, VÖEN, yəni vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsini almalıdır.

Bundan sonra vergi ödəyicisi müntəzəm olaraq, gəlirlərinin xərclərinin və vergitutma obyektlərinin uçotunu aparmalı, vergi orqanlarına müəyyən edilmiş qaydada vergi hesabı verməlidir.

Fiziki və ya hüquqi şəxs olmasından asılı olmayaraq, hər bir vergi ödəyicisi vergi orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə zəruri məlumatları və sənədləri təqdim etməli, aşkar edilmiş pozuntuların aradan qaldırılması haqqında vergi orqanlarının qanuni tələblərini yerinə yetirməli, onların qanuni fəaliyyətinin icra edilməsinə maneçilik törətməməlidir.

Vergi ödəyicisi qanunla müəyyən edilmiş müddətdə mühasibat sənədlərinin, vergilərin hesablanması və ödənilməsi üçün zəruri olan digər sənədlərin, ödənilən vergiləri təsdiq edən sənədlərin saxlanılmasını təmin etməlidir.

Bəzən vergilərin hesablanmasını, ödənilməsini bilavasitə vergi ödəyicisi deyil, vergi agenti adlandırılan başqa şəxs yerinə yetirir. Məsələn, fiziki şəxslərin əmək haqqından gəlir vergisi onu ödəyən müəssisə tərəfindən tutulur və büdcəyə keçirilir; bu işi yerinə yetirən şəxs əslində müəssisə işçilərinin vergi agenti kimi fəaliyyət göstərir.

Yoxlama sualları

- 1. Vergi sisteminə nələr daxildir?*
- 2. Respublikamızda hansı dövlət vergiləri tətbiq edilir?*
- 3. Vergitutma formasına görə vergilərin hansı növləri var?*
- 4. Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) hansılardır?*
- 5. Rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər dedikdə hansı şəxslər nəzərdə tutulur?*
- 6. Vergi ödəyicilərinin hüquqları və əsas vəzifələri hansılardır?*

3. Azərbaycan Respublikasının dövlət vergi orqanları

Vergi orqanlarının strukturu mərkəzi aparatdan və bilavasitə ona tabe olan ərazi vergi idarələrindən ibarət olur. Vergi xidmətinin mərkəzləşdirilmiş qaydada fəaliyyət göstərməsi ölkə ərazisində vahid vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasında vergi xidməti Sovet İttifaqının dağılması ərəfəsində, müstəqillik uğrunda mübarizənin genişləndiyi və artıq köhnə qanunların dəyişdirilməyə başlandığı dövrdə yaradılmışdır. Lakin 1990-cı ilin iyul ayında bu xidmət Respublika Maliyyə Nazirliyinin tərkibinə daxil edilmişdi və müstəqil fəaliyyət göstərmək imkanı olmayan azsaylı bir kollektiv idi. Ölkə müstəqillik qazandıqdan sonra dərhal bu qurum Maliyyə Nazirliyinə təbəçilikdən çıxarıldı və müstəqil orqan - Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi kimi fəaliyyətə başladı.

3.1.Vergi orqanlarında islahatlar

Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinə Bakı şəhərinin Dövlət Vergi Müfəttişliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi, habelə respublikanın şəhər və rayonlarının Vergi Müfəttişlikləri (60 müfəttişlik) tabe idi. Öz növbəsində Bakı şəhərinin Dövlət Vergi Müfəttişliyinə tabe olan 11 Vergi Müfəttişliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş Dövlət

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin binası

Vergi Müfəttişliyinə tabe olan 7 Vergi Müfəttişliyi fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2000-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinin bazasında ölkədə vergi siyasətinin həyata keçirilməsini, dövlət büdcəsinə vergilərin və digər daxilolmaların vaxtında yığılmasını təmin edən və bu sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi yaradıldı.

Vergilər Nazirliyi qarşısında iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, ölkədə sahibkarlığın inkişafının və əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması ilə bağlı vəzifələr qoyulmuşdu. Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün vergi xidmətində digər islahatlarla yanaşı müəyyən struktur islahatları da aparıldı. 2000-ci ildə Vergilər Nazirliyinin mərkəzi aparatında Vergi siyasəti və strateji araşdırmalar Baş İdarəsi, Vergi borclarının məcburi alınması işinin təşkili idarəsi və Operativ Nəzarət İdarəsi təşkil edildi. 2001-ci ildə mərkəzi aparatın iki idarəsinin bazasında İri vergi ödəyiciləri ilə iş üzrə Departament yaradılmışdır.

Hazırda bu vepartament Xüsusi Rejimli Vergi Xidməti Departamenti adlanır. Yoxlamaların sayının azaldılması, onların səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə də bir sıra tədbirlər görülmüşdür.

Bunlardan əlavə, Vergilər Nazirliyinin çoxsaylı vergi orqanlarının sayı azaldılmış, onları hərəsi bir neçə inzibati rayonu əhatə edən yeni ərazi vergi idarələri əvəz etmişdir. Hazırda respublikanın bütün rayonlarını əhatə edən 12 yeni ərazi vergilər idarəsi, həmçinin Bakı Şəhər Vergilər Departamenti və onun tərkibində 3 funksional idarə fəaliyyət göstərir.

3.2. Vergi orqanlarının vəzifələri

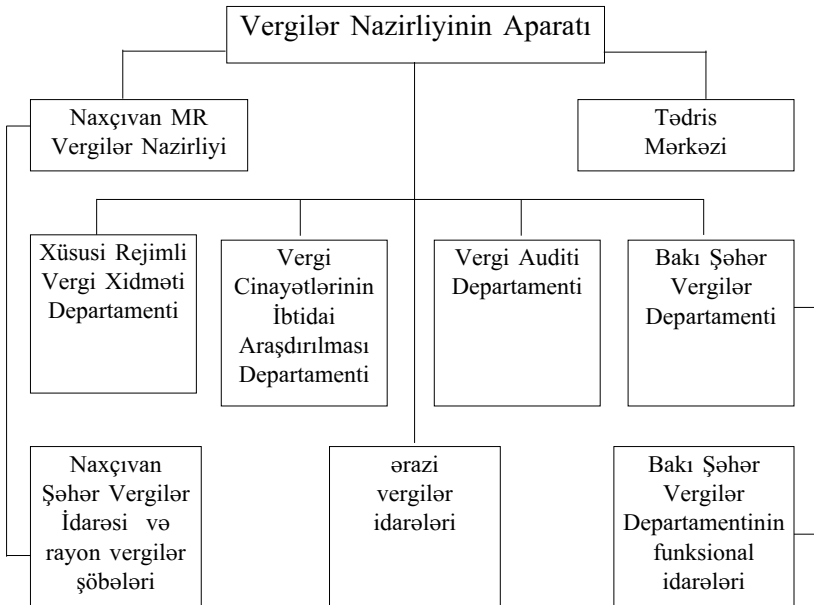
Vergi Məcəlləsində vergi orqanlarının vəzifələri göstərilmişdir. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- vergilərin düzgün hesablanmasına, tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarını və qanuni mənafələrini gözləmək və müdafiə etmək;
- vergi ödəyicilərinə onların hüquq və vəzifələrini, müəyyən edilmiş hesabat formalarının doldurulması, vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydalarını izah etmək, vergi qanunvericiliyi və bu qanunvericilikdə dəyişikliklər barədə məlumat vermək;
- hesablanmış və təyinatı üzrə daxil olmuş vergilərin uçotunu aparmaq və bu barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına məlumat vermək;
- vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına dair məlumatları toplamaq, təhlil etmək və qiymətləndirmək, belə halların baş verməsinə gətirib çıxaran səbəbləri və şəraiti aradan qaldırmaq üçün müvafiq dövlət orqanlarına təkliflər vermək;
- vergi ödəyicilərinin uçotunu aparmaq;
- vergi ödəyiciləri haqqında məlumatın, o cümlədən vergi və kommersiya sirtinin qorunması qaydalarını təmin etmək;

- vergi ödəyicilərinə vergi yoxlamalarının nəticələri haqqında aktın, müəyyən edilmiş hallarda isə vergi orqanının qərarının surətini vermək;
- ödənilmiş vergi məbləğlərinin əvəzləşdirilməsi və ya geri qaytarılması, düzgün tutulmayan vergi məbləğlərinin, maliyyə sanksiyalarının, faizlərin və inzibati cərimələrin geri qaytarılması üçün müəyyən edilmiş tədbirləri görmək;
- tabeliyində olan vergi orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət etmək.

3.3. Vergi orqanlarının strukturu

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin və onun mərkəzi aparatının strukturu sxemlərdə göstərilmişdir:

Vergilər Nazirliyinin strukturu

Vergilər Nazirliyinin mərkəzi aparatının strukturu

Ərazi vergilər idarələrinin xəritəsi

İndi isə Vergilər Nazirliyinin Mərkəzi Aparatının müfəssəl strukturunu göstərək:

Nazir

Nazirin birinci müavini

Nazirin müavinləri

Nazirin müşavirləri

Aparat

Aparatın rəhbəri

Rəhbərin müavinləri

Nazirin köməkçisi

Dəftərxana və arxiv şöbəsi

Vətəndaşların qəbulu şöbəsi

Protokol bölməsi

Vergi Siyasəti və Strateji Araşdırmalar Baş İdarəsi

Baş idarənin rəisi

Baş idarə rəisinin müavinləri

Vergi siyasəti idarəsi

Qanunvericiliyin monitorinqi və təkmilləşdirilməsi şöbəsi

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi şöbəsi

Dövlət orqanları, bələdiyyələr və vergi ödəyiciləri ilə iş şöbəsi

Strateji araşdırmalar idarəsi

Real sektorun monitorinqi şöbəsi

Makroiqtisadi diaqnostika və iqtisadi icmal şöbəsi

Vergi potensialının və iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsi şöbəsi

Fəaliyyətin qiymətləndirilməsi şöbəsi

Daxili təhlükəsizlik baş idarəsi

Baş idarənin rəisi

Baş idarə rəisinin müavinləri

Daxili audit idarəsi

Xidməti təhqiqat şöbəsi

Monitorinq şöbəsi

Struktur bölmələrin auditi şöbəsi

Vergi auditi baş idarəsi

Baş idarənin rəisi

Baş idarə rəisinin müavinləri

Təhlil şöbəsi

Auditin metodologiyası şöbəsi

Yerli vergi orqanları ilə iş şöbəsi

İqtisadi təhlil və sahibkarlıq subyektlərinin

dövlət qeydiyyatı baş idarəsi

Baş idarənin rəisi

Baş idarə rəisinin müavinləri
Vergidən yayınma risklərinə nəzarət idarəsi
Kameral vergi yoxlamalarına nəzarət şöbəsi
Dövlət satınalmaları üzrə vergi nəzarəti şöbəsi
Elektron vergi ödənişlərinə nəzarət şöbəsi
İqtisadi təhlil idarəsi
Daxilolmaların təhlili şöbəsi
İqtisadi təhlil və proqnozlaşdırma şöbəsi
Dövlət qeydiyyatı və uçotun təşkili idarəsi
Dövlət qeydiyyatının təşkili şöbəsi
Uçotun təşkili şöbəsi

Operativ nəzarət idarəsi

İdarə rəisi
İdarə rəisinin müavinləri
Nağd hesablaşmalara nəzarətin təşkili şöbəsi
Qanunsuz sahibkarlığın aşkar edilməsi şöbəsi
Vergidən yayınma risklərinin təhlili şöbəsi
Operativ nəzarətin təşkili şöbəsi

Beynəlxalq münasibətlər idarəsi

İdarə rəisi
İdarə rəisinin müavini
Beynəlxalq əlaqələr şöbəsi
Beynəlxalq müqavilələr şöbəsi

Vergi ödəyicilərinə xidmət idarəsi

İdarə rəisi
İdarə rəisinin müavinləri
Monitoring şöbəsi
Məlumatlandırma işinin təşkili şöbəsi
Telefon məlumat şöbəsi

Vergi borclarının məcburi alınması işinin təşkili idarəsi

İdarə rəisi

İdarə rəisinin müavinləri

Borcların alınması şöbəsi

Vergi borclarının və risklərin təhlili şöbəsi

Təqdim edilməmiş bəyannamələrlə iş üzrə şöbə

Hüquq idarəsi

İdarənin rəisi

İdarə rəisinin müavinləri

Daxil olmuş materialların hüquqi ekspertizası şöbəsi

Məhkəmələrlə iş üzrə şöbə

Hüquqi təminat şöbəsi

Cavabdeh qismində iştirak edilən məhkəmə işləri üzrə bölmə

İddiaçı qismində iştirak edilən məhkəmə işləri üzrə bölmə

İnsan resursları idarəsi

İdarə rəisi

İdarə rəisinin müavinləri

Təhsil və inkişaf şöbəsi

İnsan resurslarının planlaşdırılması şöbəsi

Maliyyə-təsərrüfat İdarəsi

İdarə rəisi

İdarə rəisinin müavini

Maliyyə şöbəsi

Təsərrüfat şöbəsi

Analitik-informasiya şöbəsi
İnformasiya texnologiyaları və proqram təminatı şöbəsi
Mühasibatlıq
Xüsusi işlər üzrə bölmə

Ərazi Vergilər İdarələri

2 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Sumqayıt, Abşeron, Xızı, Siyəzən)

3 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Quba, Qusar, Xaçmaz, Şabran)

4 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Şamaxı, Ağsu, Qobustan)

5 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Şirvan, Hacıqabul, Salyan, Neftçala, Sabirabad, Saatlı)

6 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Lənkəran, Astara, Lerik, Masallı, Yardımlı, Cəlilabad, Biləsuvar)

8 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Ağcabədi, Beyləqan, İmişli)

9 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Göyçay, Kürdəmir, Ağdaş, Ucar, Zərdab)

10 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Qəbələ, İsmayıllı, Oğuz)

11 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Mingəçevir, Yevlax, Şəki, Bərdə, Tərtər)

12 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Gəncə, Naftalan, Göranboy, Samux, Göygöl, Daşkəsən)

13 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi. (Əhatə dairəsi: Zaqatala, Balakən, Qax)

14 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi (Əhatə dairəsi: Şəmkir, Tovuz, Gədəbəy, Ağstafa, Qazax)

Rayon Vergilər Şöbələri

Ağdam rayon Vergilər Şöbəsi
Cəbrayıl rayon Vergilər Şöbəsi
Füzuli rayon Vergilər Şöbəsi
Xocalı rayon Vergilər Şöbəsi
Xocavənd rayon Vergilər Şöbəsi
Kəlbəcər rayon Vergilər Şöbəsi
Qubadlı rayon Vergilər Şöbəsi
Laçın rayon Vergilər Şöbəsi
Şuşa rayon Vergilər Şöbəsi
Zəngilan rayon Vergilər Şöbəsi

Yoxlama sualları

- 1. Vergi orqanlarının vəzifələri hansılardır?*
- 2. Respublikamızda neçə ərazi vergi idarəsi var?*
- 3. Vergilər Nazirliyinin mərkəzi aparatının strukturu barədə qısa izahat verin.*
- 4. Respublikamızda struktur islahatlarının aparılması zərurəti, sizin fikrinizcə, hansı səbəblərdən yaranmışdı?*
- 5. Bakı şəhər Vergilər Departamentinin neçə idarəsi var?*
- 6. 11 saylı ərazi vergi idarəsinə hansı rayonların ərazilərində yaşayan vergi ödəyiciləri aid edilmişdir?*
- 7. 5 saylı ərazi vergi idarəsi hansı rayonları əhatə edir?*

4. Vergi siyasəti

4.1. "Siyasət" nədir?

"Siyasət" sözü dilimizə ərəb dilindən keçmişdir. Çoxmənalı sözdür. Məsələn, at sürmək, mal-qaraya baxmaq da "siyasət" adlanır. Lakin daha çox "rəhbərlik etmə", "idarəetmə" mənalarında işlədilir. Biz "dövlət siyasəti", "iqtisadi siyasət", "daxili siyasət", "xarici siyasət" sözlərini demək olar ki, hər gün eşidirik. Dövlət siyasəti - siniflər, millətlər və sosial qruplar arasında münasibətlərlə əlaqəli fəaliyyət sahəsidir; dövlət quruculuğuna, idarəetmə formalarına və istiqamətlərinə aid məsələləri əhatə edir. Yaxud, "iqtisadi siyasət" dedikdə ölkə iqtisadiyyatının normal inkişafını təmin etmək məqsədilə görülməli işlərin məcmusu başa düşülür.

Bəzi dillərdə "siyasət" sözü əvəzinə yunan dilindən götürülmüş "politika" sözü işlədilir. Lakin "siyasət" və "politika"-nın hərfi mənaları əslində fərqlidir. Yunan dilində "polis" sözü "dövlət", "politika" isə "dövlət işləri", "dövlətin idarə edilməsi" deməkdir. Latın dilinə də bu söz yunan dilindən keçmişdir. Bu dildə "politika" kimi tələffüz edilən söz "dövlət", "politikus" isə "dövlətə aid olan" mənalarını verir. Maraqlı burasıdır ki, "siyasət" hərfi mənasına görə "politika" sözü deyil, yenə də yunan dilində olan "kibernetika" sözü uyğun gəlir; "sükançı", "gəmini idarə edən", "əyalətlərin inzibati idarə edilməsini həyata keçirən" kimi bir-birindən fərqli mənalar daşıyan bu sözü elmi ədəbiyyatda ilk dəfə qədim yunan filo-

A.M.Amper

sofu Platon (e.ə. 427-347) "Mükəlimələr" əsərində işlətmişdir. Fransız alimi Andre Mari Amper (1775-1836) 1834-cü ildə "Elmlərin fəlsəfəsi üzrə oçerklər" adlı kitabında elmlərin təsnifatını vermiş və "Kibernetika"nı "Siyasət", daha doğrusu "Politika" bölməsinə daxil etmişdir; burada "kibernetika" idarəetmə elmi adlandırılır.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, siyasət - dövlətə aid olan idarəetmə formalarını və qaydalarını əhatə edən bir anlayışdır.

Böyük filosof və riyaziyyatçı Nəsirəddin Tusi bunu obrazlı şəkildə belə ifadə etmişdir:

"Hərəni öz yerində oturtmaq, hərənin öz payını verib başqasının haqqına əl uzatmağa qoymamaq, ictimai əmək prosesində ona tapşırılan işi yerinə yetirməyə məcbur etmək üçün tədbirlər görmək zərurəti doğar. Bu tədbirlər "siyasət" adlanır.

4.2.Siyasət və vergi

Bəs siyasətin vergiyə nə daxli var?

Hər bir dövlət cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin mənafeyini ifadə edərək, müvafiq iqtisadi, hərbi, sosial, beynəlxalq və s. sahələrdə siyasət həyata keçirir. Bu siyasətin yerinə yetirilməsində maliyyə və vergi mexanizmi mühüm rol oynayır.

Vergi siyasəti - dövlət tərəfindən vergilər sahəsində həyata keçirilən iqtisadi, maliyyə və hüquqi tədbirlər sistemidir.

Vergi siyasəti dedikdə, maliyyə resurslarını yenidən bölüşdürməklə dövlətin və cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının maliyyə tələbatlarının təmin olunması və ölkə iqtisadiyyatının normal inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə vergi sisteminin formalaşdırılması üzrə tədbirlər başa düşülür.

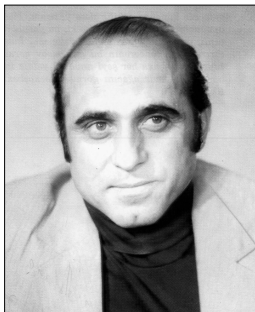
Bu siyasət həyata keçirilən zaman iqtisadi prosesi tənzimləmək məqsədilə müvafiq vergi dərəcələri, vergi bazası, vergi güzəştləri və s. müəyyənləşdirilir.

Ölkədə bazar mexanizmlərinin fəaliyyətinə əlverişli şərait yaradılması vergilərdən bilavasitə asılıdır.

Vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir, həm dövlət quruluşundan, həm də hakim partiyanın proqramından və dövlət rəhbərliyinin iradəsindən asılı olur. Onun həyata keçirilməsinin forma və metodları müxtəlifdir.

Dünyada iqtisadi inkişaf səviyyəsi bir-birinə yaxın ölkələrdə belə dövlətin iqtisadiyyata təsir səviyyəsi fərqlidir. İqtisadiyyata daha çox, həm də kifayət qədər səmərəli təsir edən ölkələrə misal olaraq, İsveç və Norveç göstərə bilərik. ABŞ, Almaniya və Yaponiyada tənzimləmə işləri ilə dövlət daha az məşğul olur.

Bəzi hallarda, xüsusilə də müharibə və iqtisadi tənəzzül şəraitində maksimal vergi siyasəti deyilən siyasət həyata keçirilir. Bu zaman dövlət vergi dərəcələrini və vergi növlərinin sayını artırır, vergi güzəştlərini azaldır, yaxud tamamilə ləğv edir. Bunlar əhalinin vəziyyətinin daha da ağırlaşmasına gətirib çıxarsa da, dövlət belə siyasət aparmağa məcbur olur.

M.Süleymanlı

Lakin keçmişdə bəzi ölkələrdə vergi siyasəti, hətta, əmin-amanlıq şəraitində də böhran vəziyyətdə olduğundan az fərqlənirdi və çoxsaylı vergilər əhalini təsərrüfatdan, işgüzar fəaliyyətdən bezdirirdi. Dövlətin qanunlarında nəzərdə tutulmuş vergilərdən əlavə yerli canişinlər və vergiyığanlar da özlərindən yeni vergilər uydurub camaatı var-yoxdan çıxarırdılar.

Yazıçı Mövlud Süleymanlı "Bəylik dərəsi" pyesində keçmişdə dövlət qulluqçularının vergi ödənilməsini tələb etməsi pro-

sesini satirik üslubda təsvir etmişdir. Məsələn, vergiyiğan Qazının köməkçisi bir qadının vergi borclarını aşağıdakı kimi sadalayır:

- On bir tımən yurd puludur, on beş tımən yol pulu, yeddi tımən ev puludur, səkkiz tımən su pulu. Doqquz ağça Alay bəyə, səkkiz ağça Gəray bəyə. Altı qızıl altdan gedib, yeddi qızıl üstdən gedib. On beşi yazı pulu, on dördü Qazı pulu...

İlk baxışda gülüş doğuran belə vəziyyətlər əslində faciəli sonluqla bitirdi. Vergi ödəyə bilməyən əlində nəyi var idi alırdılar və özünü də ağır cəzalandırırdılar.

4.3. Maksimal vergi siyasətinin nəticələri

Ekstremal vəziyyətlərdə aparılan vergi siyasətinin əsas neqativ nəticələri aşağıdakılardır:

1. Vergi dərəcələri yüksək səviyyəyə qaldırıldığına görə ödəyicilər daha çox vergi verirlər və qısa müddət ərzində onların sərbəst maliyyə resursları tükənir; bu isə istehsal üçün vəsait çatışmazlığına səbəb olur; nəticədə istehsalın hətta mövcud imkanları da məhdudlaşır.

R.Reyqan

2. Vergi yükünün ağırlığı dözülməz vergi mühiti yaradır, gəlirlərinin çox böyük hissəsini vergi kimi ödəməli olan əhali vergidən yayınmaq üçün yollar axtarır. Atalar da deyiblər: "Axtaran tapar". Bu axtarışlar nəticəsində uğur qazananların sayı nə qədər çox olursa, dövlət büdcəsinə də bir o qədər az vəsait daxil olur. Beləliklə, büdcədə vəsait getdikcə azalır.

3. Açıq şəkildə ağır vergi mühitində fəaliyyətin səmərəsizliyi gizli iqtisadiyyatın daha da kütləvi xarakter almasına gətirib çıxarır. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində ABŞ-da iqtisadi

böhran şəraitində məşhur qanqster Alfonse Kaponenin cina-yətkar dəstəsi milyonlara sahib olmuşdu və onun təqsirini sü-but edə bilmirdilər. Vergi dərəcələrinin yüksək olması işlə-məyə həvəsi azaldır. Məsələn, ABŞ-da II dünya müharibəsi zamanı gəlir vergisinin ən yüksək dərəcəsi 94 faiz idi. Sonra-lar ölkənin prezidenti olmuş Ronald Reyqan həmin dövrdə ar-tist kimi kinoya çəkilirdi və dörd filmdə çəkildikdən sonra bü-tün dövətlərdən imtina edib kəndə köçmüşdü. Çünki aldığı pulun çox böyük hissəsini vergi kimi ödəməli olurdu və özü-nə cüzi məbləğ qalırdı.

Əlavə oxu materialı

Mövlud Süleymanlı

Vergilərin ödənilməsi və Əhmədin gəlməyi

(*"Bəylik dərəsi"* pyesindən bir parça, ixtisarla)

Meydança adamla doludur. Qazı stolun arxasında əyləşmişdir, Bamsı bir əlində qamçı, o biri əliylə adamları itələyə-itələyə bir-bir Qazının hüzuruna gətirir.

Qazı - Fatı! Ocaq pulu, yer pulu verməmişən. Su pulun qalıb, ot-örüş pulun qalıb... Səndən yağış pulu istəmirlər ki? Su pulu istəyirlər. Bu il yağmadı, Alay bəy sənə su verdi, pis elədi?!

Fatı - Qazı Koxa, pul əvəzinə şalvar versəm olar? Üçünü vermişdim, beşini də indi verim. Bu da puldu da...

Qazı - Şalvarı qatma bura. Aparım Alay bəyə şalvar verim, deyim, Fatı tikib, vergiyə şalvar yığmışam?!

Fatı - Canın haqqı...

Qazı - Sənə dedim, əl çək! (*Bamsıya*) Bunu da qat vergi verə bil-məyənlərin arasına... Diz çökdürəcəm hamınızı. Üzdə acam deyirlər, pulum yoxdu, deyirlər, gizlində Əhmədi tapıb gətirirlər üstümə. Pulunu da eşşəyə yükləyirlər. O Abıdı, yabıdı, nədi, hanı o?

Bamsı - Yoxdu. Bir söz idi, atdı, yox oldu.

Qazı - Mən indi Əhmədin anasını ağlar qoyum, siz də baxın. (*Əlini Pəriyə doğru uzadır*) Pəri! Sənin borcun çoxdu. Ev nədi, eşik nədi, canını versən də qurtara bilməzsən! (*Köməkçisinə işarə edir*) Bu arvadın borcu nə qədərdir?

Köməkçi - On bir tümən yurd puludur, on beş tümən yol pulu, yeddi tümən ev puludur, səkkiz tümən su pulu.

Fatı - Yurd pulu, qurd pulu... Buna bir bax, şalvarı düşük!

Köməkçi - Doqquz ağça Alay bəyə, səkkiz ağça Gəray bəyə. Alay bəyə alağ verək, Gəray bəyə hər ay verək. Altı qızıl altdan gedib, yeddi qızıl üstəndən gedib. On beşi yazı pulu, on dördü Qazı pulu... Hamısı bir yerdə eləyir...

Abı (*qaça-qaça gəlir*) - Əhmədi qarşıləyin!

Qazı - Kim gəlir, gəlsin, vergini verməsəniz heç yana tərpenməyə cəksiniz. (*Pəriyə*) Ay arvad, fikrindən keçən nədi sənin? Ödəyə biləcəksənmi?

Fatı - Abı, Əhmədi özün öz gözünlə gördün?

Abı - Gördüm nədir, gəlir ee...

Qazı - Gəldiyi yaxşıdır, qoy gəlsin, borcunu versin, anasını əlimizdən alsın, yoxsa düz divana aparacam (*Abıya*). Gəldiyi yalan olsa, zoppa altında öldürtdürəcəm səni. Nə sevinir, elə bil dədəsi dirilib! (*Əhməd gəlir*).

Pəri - Qurbanın olum, axır ki, gəlib çıxdın. Atan hanı? Niyə gəlmədi?

Əhməd - Göre bilmədim, hara getdim, dedilər, indicə burdaydı.

Qazı - Verginin qorxusundan qaçıb. Sən elə vaxtında gəlmisən. Budur ey, anan divana çəkilib. Vergini ver, canını qurtar.

Əhməd (*köməkçiyə yaxınlaşır*) - Borcumuzu de, pulunu verək (*pul çıxarır, sayır*). Al. Artıqlamasıyla ödədim.

Qazı - Yoxlayın onun pullarını. Saxta pula oxşayır.

Köməkçi - Bu pul səfər ayında Şah Abbasın adına kəsilib, qalanı Əminəddin Əbül Fərəc Məsud ibn Əhməd...

Qazı - Dayan! Aydın oldu. Əhməd anasını da götürüb gedə bilər. Qalanlarınız tərpenməyin.

Əhməd - Abının borcu nə qədərdir?

Köməkçi - Hə Abı... Baxım görüm. O verməlidir... rəbi əl-əvvəl ayının ocaq pulunu, cəmadüyessani ayının otaq pulunu, təvvali-axur töycüsünü, yeddi toyuğun beçəsini, payız xırmanınin ölçüsünü, Suray bəyin keçisini. Gəray bəyə gərək verək, Alay bəyə ulaq verək...

Əhməd - Yaxşı, yaxşı, bildim. Al, Abının da borcunu verirəm. Poz onun adını dəytərdən. (*Anası ilə gedir*).

Vergi işçiləri mafiya ilə mübarizədə

XX əsrin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarında bir neçə cinayətkar dəstə fəaliyyət göstərirdi və bu dəstələrin üzvlərini məsuliyyətə cəlb etmək həddindən artıq çətin idi. Belə quldur dəstələrindən biri də məşhur qanqster Alfonse Kaponenin dəstəsi idi. Mindən artıq üzvü olan bu quldur dəstəsi qaçaqmalçılıqla, sorğunçuluqla, qətlərlə məşğul olurdu. Əslində hər şey məlum idi. Mafiya başçısının kim olması, cinayətlərin kim tərəfindən törədilməsi və s. Dəfələrlə həbs edilsələr də mafiya üzvlərinin, xüsusilə də Alfonse Kaponenin təqsirini sübut etmək heç cür mümkün olmurdu. Quldur dəstəsinin öhdəsindən yalnız vergi işçiləri gələ bildilər.

Alfonse Kapone Con Torriunun banditlərdən ibarət dəstəsinin fəal üzvlərindən biri idi. Con 1919-cu ildə Çikaqoya köçdükdə, Kapone də onun biznesinə kömək məqsədilə ora getdi və qısa müddət ərzində bütün qeyri-qanuni biznes şəbəkəsini ələ keçirdi. 1925-ci ildən isə bandanın başçısı oldu.

Müxtəlif cinayətlərdə şübhəli bilinən Alfonse Kaponeni 12 dəfə həbs etsələr də həmişə azad etməyə məcbur olurdular. Ya sənədlər-sübutlar yoxa çıxırdı, ya da şahidlər öz sözlərindən imtina edir, yaxud öldürülürdülər. 1931-ci ilin iyul ayının 16-da Alfonse Kapone qardaşı Rudolf və 68 mafiya üzvü ilə birlikdə gəlir vergisindən yayındığına görə federal məhkəmə qarşısında dayandı. Məhbus vergidən, nə az, nə çox düz 5000 dəfə yayınma halını boynuna almağa məcbur oldu. Alfonse Kapone 50 min dollar cərimə, 30 min dollar məhkəmə xərcləri ödədi və 11 illik həbs cəzası aldı. Məhkəməyə qədər o, vergilərə kompensasiya kimi 5 milyon dollar ödəsə də, bu onu məsuliyyətdən qurtarmağa kömək etmədi.

Alfonse Kaponenin özünün və arvadının 100 milyon dollardan artıq dəyəri olan əmlakı da müsadirə olundu.

1939-cu ildə azadlığa çıxan qanqster çəkkiz il sonra, 1947-ci ilin yanvarında Mayamidə beyninə qansızmadan öldü. Onun cəsədi Çikaqoya gətirildi və orada anonim bir qəbrdə dəfn olundu.

4.4.Vergi siyasətinin xüsusiyyətləri

Hər bir ölkənin vergi siyasətinə qoyulan başlıca tələb iqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin etməkdir. Bu tələbin yerinə yetirilməsi üçün vergi siyasətinin təkamülü nəticəsində formalaşmış əsas istiqamətlər aşağıdakılardır:

- vergilərin sayının azaldılması;
- vergi dərəcələrinin aşağı salınması;
- vergi güzəşt və imtiyazlarının azaldılması;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi;
- hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar, rezidentlərlə qeyri-rezidentlər arasında ayrı seçkiliyə yol verilməməsi;
- iqtisadiyyata sərmayə qoyuluşunun həvəsləndirilməsi;
- vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün tarazlaşdırılması.

Hökumət müəyyən vasitələrlə ölkədəki iqtisadi fəallığa, biznes fəaliyyətinə, sərmayə mühitinə və s. təsir edir. Belə təsir vasitələrindən biri də vergi siyasətidir.

Vergi siyasətinin hüquqi əsasları dedikdə aşağıdakı müddəalar başa düşülür:

- vergitutma ümumi, bərabər və ədalətli olmalıdır;
- vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır;
- vergilər siyasi, ideoloji, etnik və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilməməlidir;
- vergi sistemi ödəyiciləri sahibkarlıq və sərmayə qoyuluşu fəaliyyətinə həvəsləndirməlidir;
- vergi yükü mümkün qədər optimal səviyyədə saxlanmalıdır;
- vergi ödəyicilərinin qanunvericiliyə əmələtmə səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün tədbirlər görülməlidir.

Respublikamızda aparılan vergi siyasətində də bütün bu xüsusiyyətlər nəzərə alınır. Son illərdə vergi dərəcələri aşağı salınmış, vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma ba-

zası genişləndirilmiş, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Bütün bunlar ölkənin iqtisadi potensialının artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə səbəb olmuşdur.

Yoxlama sualları

- 1. "Siyasət" nə deməkdir?*
- 2. Siyasət və verginin əlaqəsini necə təsəvvür edirsiniz?*
- 3. Vergi siyasəti hansı tədbirlər sistemini əhatə edir?*
- 4. Maksimal vergi siyasəti nə zaman həyata keçirilir?*
- 5. Maksimal vergi siyasətinin nəticələri hansılardır?*
- 6. Vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini sayın və izah edin.*
- 7. Vergi siyasətinin hüquqi əsasları nədən ibarətdir?*

5. Vergi nəzarəti

Vergi sisteminin mükəmməlliyinin əsas amillərindən biri vergi inzibatçılığının səmərəli təşkil olunmasıdır.

"İnzibat" sözü ərəb sözüdür, qayda-qanun, nizam-intizam deməkdir. İnzibatçılıq hər hansı sistemdə qayda və nizam yaratmaq üçün tətbiq edilir.

Vergi inzibatçılığı vergi münasibətlərinin idarə olunması məqsədi ilə istifadə olunur və bu zaman vergi sisteminin qurulması prinsipləri, vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində hakimiyyət orqanlarının müxtəlif səviyyələrinin və vergi orqanlarının səlahiyyətləri, vergi nəzarəti qaydaları, vergi qanunpozmalarına görə məsuliyyət, vergi orqanlarının qərarlarından və hərəkətlərindən şikayət verilməsi qaydaları və sair bu kimi məsələlər dəqiq müəyyən edilir.

Vergi inzibatçılığı elə qurulmalıdır ki, vergi ödəyiciləri öz öhdəlikləri, qanunla müəyyən olunmuş vergiləri harada və nə vaxt ödəyəcəkləri barədə zəruri informasiyaya malik olsunlar.

Vergi inzibatçılığının planlaşdırma, tənzimləmə və nəzarət kimi formaları var.

Planlaşdırma nəticəsində vergi potensialı qiymətləndirilir, dərəcə və güzəştlər müəyyən edilir, proqnozlaşdırma aparılır; tənzimləmə vergi sisteminin diqqətdə saxlanmasını, qanunvericiliyə riayət edilməsini, vergi ödəyicilərinin vaxtında məlumatlandırılmasını nəzərdə tutur; nəzarət isə qeydiyyat və uçot, yoxlamalar, cəzalandırılma tədbirləri və s. işlərdən ibarətdir.

5.1. Nəzarət və vergi nəzarəti

Ən geniş mənada "nəzarət" dedikdə qanunçuluğun təmin olunmasının əsrlər boyu sınaqdan çıxarılmış üsullarından biri başa düşülür. Dövlət idarəçiliyi əslində nəzarətə əsaslanır.

Üç cür nəzarət forması var:

- ümumi nəzarət;
- idarə daxili nəzarət;
- müəyyən fəaliyyət sahəsinə aid olan xüsusi nəzarət.

"Nəzarət" ərəb sözüdür, "nəzərə" - baxmaq, görmək, müşahidə etmək sözündən düzəldilmişdir, "nəzər", "mənzərə", "müntəzir", "intizar", "nəzəriyyə" sözləri ilə eyni kökdəndir. İdarəçilikdə əsas nəzarət edən şəxs - nazir də baxan, görən, müşahidə edən mənalarını verir. Təsadüfi deyil ki, Türkiyədə "nazir" sözü əvəzinə bunun türk dilinə tərcüməsi olan "bakan" sözü işlədilir.

Bəs vergi nəzarəti nədir?

Vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotuna, vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına vahid nəzarət sistemidir. Bu nəzarət vergi orqanlarının və gömrük orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətləri hədlərində, Vergi Məcəlləsinə, Gömrük Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına müvafiq həyata keçirilir. Yerli vergilərin (bələdiyyə vergilərinin) qanunvericiliyə uyğun olaraq hesablanmasına, tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət bələdiyyələrin vergi orqanlarının səlahiyyətindədir.

5.2. Vergi ödəyicilərinin uçotu

Vergi nəzarətini təmin etmək məqsədilə vergi ödəyiciləri uçota alınmalıdırlar. Vergi orqanında uçota alınmaq üçün vergi ödəyicisi vergi orqanına ərizə ilə müraciət etməlidir.

Hər bir vergi ödəyicisinə bütün vergilər üzrə, o cümlədən respublikanın gömrük sərhədindən malların keçirilməsi ilə

bağlı ödənişlər üzrə vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi (VÖEN) verilir.

Uçota alınma, yenidən uçota alınma, uçotdan çıxarılma ödənişsiz həyata keçirilir.

5.3. Vergi yoxlamaları

Nəzarət vasitələrindən biri də yoxlamaların aparılmasıdır.

Vergi orqanları tərəfindən keçirilən yoxlamalar iki cür - kameral və ya səyyar ola bilər.

Kameral vergi yoxlaması vergi orqanında olan sənədlər əsasında həyata keçirilir. Bu zaman vergi ödəyicisi tərəfindən təqdim edilmiş vergi hesabatları, vergilərin hesablanmasını və ödənilməsinə özündə əks etdirən, vergi ödəyicisinin fəaliyyəti haqqında vergi orqanında olan digər sənədlər əsas götürülür. Yoxlama yerlərə getmədən, sənədlər təqdim edildiyi gündən başlayaraq, 30 gün müddətində aparılır.

Kameral yoxlama zamanı aşkar edilsə ki, vergi bəyannaməsində vergilərin məbləği az və yaxud çox göstərilmişdir, onda vergi ödəyicisinə 5 gün müddətində vergilərin hesablanmasına dair bildiriş göndərilir.

Səyyar vergi yoxlaması daha əhatəli yoxlamadır və adından görüldüyü kimi yoxlanan obyektlərə getməklə aparılır. Bu zaman vergi ödəyicisinin son 3 təqvim ilindən çox olmayan fəaliyyəti araşdırılır.

Səyyar vergi yoxlaması vergi orqanının qərarı ilə həyata keçirilir və növbəti yaxud növbədənəknar ola bilər.

Növbəti keçirilən səyyar vergi yoxlamasının başlanmasına 15 gün qalmış vergi orqanı ödəyiciyə yazılı bildiriş göndərir; bu bildirişdə vergi yoxlamasının nə üçün və nə vaxt aparılacağı, ödəyicinin və vergi orqanlarının hüquq və vəzifələri göstərməlidir.

Növbəti səyyar vergi yoxlaması ildə bir dəfədən çox olmayaraq keçirilir və bir qayda olaraq 30 gündən artıq davam et-

mir. Müstəsna hallarda yuxarı vergi orqanının qərarına müvafiq olaraq, bu müddət 3 aya qədər artırıla bilər.

Vergi Məcəlləsində növbədənkenar vergi yoxlamasının hansı hallarda keçirildiyi göstərilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- verginin hesablanması və ödənilməsi üçün zəruri olan vergi hesabatı sənədləri müəyyən edilmiş müddətdə və bu barədə vergi orqanının xəbərdarlığından sonra da təqdim edilmədikdə;
- vergi yoxlamasının nəticələri üzrə tərtib edilmiş aktda dürrüst olmayan, təhrif olunmuş məlumatlar aşkar edildikdə;
- əlavə dəyər vergisi üzrə artıq ödənilmiş vergi, faiz və maliyyə sanksiyası digər vergilərin, faizlərin və maliyyə sanksiyalarının ödənilməsi hesabına və ya sonrakı öhdəliklər üzrə ödəmələrin hesabına aid edildikdə (bu halda yoxlama yalnız əlavə dəyər vergisinə cəlb olunan əməliyyatlar üzrə aparılır);
- artıq ödənilmiş vergilər, faizlər və maliyyə sanksiyalarının qaytarılması barədə vergi ödəyicisinin ərizəsi daxil olduqda;
- vergi ödəyicisinin gəlirlərinin azaldıldığı və ya gizlədildiyi aşkara çıxarıldıqda;
- məhkəmənin və ya hüquq mühafizə orqanlarının vergi yoxlaması keçirilməsi barədə qərarı olduqda.

Vergi yoxlamasının nəticələrindən asılı olaraq, vergi ödəyicisinin vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilməsi, yaxud bundan imtina olunması, ya da əlavə vergi yoxlaması keçirilməsi barədə qərar çıxarılır.

5.4. Operativ vergi nəzarəti

Vergi nəzarəti formalarından biri də operativ vergi nəzarətidir.

Operativ vergi nəzarəti vergi ödəyicisinə əvvəlcədən heç bir xəbərdarlıq edilmədən başlanır və ödəyicinin faktiki iş vaxtı həyata keçirilir.

Nəzarətçi vəzifəli şəxs nəzarətə başladığında vergi ödəyicisinə vergi orqanının qərarını təqdim etməlidir. Bu qərar olmadan operativ nəzarət keçirmək olmaz.

Vergi orqanının operativ nəzarət aparən vəzifəli şəxsləri öz səlahiyyətləri çərçivəsində vergi ödəyicilərinin ərazilərinə və binalarına (yaşayış üçün nəzərdə tutulmuş sahələr və binalar istisna olmaqla) daxil olmaq, baxış keçirmək, sənədlər tələb etmək, sənədlər və nümunə kimi əşyalar götürmək, ekspert cəlb etmək, mütəxəssis, tərcüməçi və müşahidəçi dəvət etmək, aksiz markası ilə markalanmalı olan, lakin markalanmamış və ya saxta aksiz markası ilə markalanmış malları siyahıya almaq ixtiyarına malikdir.

Operativ vergi nəzarəti nəticəsində aşağıdakılar aşkara çıxarılır:

- vergi orqanlarında uçota durmayan vergi ödəyiciləri;
- aksiz markaları ilə markalanmalı olan, lakin markalanmamış yaxud saxta aksiz markaları ilə markalanmış mallar;
- əhali ilə pul hesablaşmaları qaydalarının pozulması;
- valyuta sərvətlərinin ödəniş vasitəsi kimi qəbulu;
- xüsusi lisenziya tələb olunan fəaliyyət növləri ilə lisenziyasız məşğul olan şəxslər;
- fiziki şəxslərin əmək müqaviləsi bağlamadan işə cəlb edilməsi.

Operativ vergi nəzarətini aparmaq üçün vergi orqanının qərarı aşağıdakı hallarda verilir:

- sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən qanunvericiliyin pozulması barədə məlumat alındıqda;
- səyyar vergi yoxlaması zamanı aşkara çıxan və başqa məlum mənbələrdən əldə edilmiş faktlar olduqda;
- vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının aradan qaldırılması barədə tələblər yerinə yetirilmədikdə.

Vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə vergi ödəyicilərinə və vergi agentlərinə maliyyə sanksiyaları və faizlər tətbiq edilir.

Əlavə oxu materialı

Lev Nikolayeviç Tolstoy

Üçüncü gün. Vergilər

("Üç gün kənddə" əsərindən, ixtisarla)

Sadəcə görüşməyə və təvəqqeyə gələnlərdən başqa üç nəfər gördüm: birincisi - yoxsulluqla keçmiş ömrünü başa vurmaqda olan qoca; ikincisi - çoxuşaqlı kasıb qadın; üçüncüsü - nisbətən varlı hesab edilən kəndli. Hər üçü bizim kənddəndir, hər üçü eyni məsələyə görə müraciət edir. Təzə il qabağı vergilər yığılırılmış, qocanın samovarını, arvadın qoyununu, kəndlinin inəyini siyahıya alıblar. Hər üçü himayə və ya yardım, yaxud hər ikisini istəyir.

Əvvəlcə varlı hesab edilən kəndli - ucaboşlu, yaraşığı, qocalığa qədəm qoymuş kişi danışır. Deyir ki, kəndxuda gəldi, inəyi siyahıya aldı və iyirmi yeddi manat tələb elədi. Bu pul ərzaq üçün nəzərdə tutulub və kəndlinin fikrincə, onu indi almaq olmaz. Onun dediklərindən heç bir şey başa düşmürəm və nahiyyə idarəsində soruşub, bu ödənişdən azad olub olmamağın mümkünlüyünü öyrənəcəyimi söyləyirəm.

İkinci samovarı siyahıya alınmış qoca danışır. Arıq, zəif, çox pis geyinmiş adamciğaz qüssə ilə və çaşqınlıqla söyləyir ki, gəldilər samovarı götürdülər və üç manat 70 qəpik istəyirlər, o da yoxdur, tapmaq müşkül işdir.

Soruşuram: Bu nə vergidir?

- Hansısa, kim bilir, yəqin dövlət vergisi olar. Bir qarıdır, bir də mən. Haradan alım? Gücnən dolanırıq. Bu nə qaydadır? Qocalığımıza rəhm edin. Kömək göstərin.

Söz verirəm ki, öyrənəcəm, bacardığımı əsirgəməyəcəm.

Üzümü qadına tuturam. Mən onu tanıyıram, çəlimsiz, əzabkeş bir adamdır. Bilirəm ki, əri əyyaşdır, həm də beş uşağı var.

- Gəldilər. Qoyunu siyahıya yazdılar. Biri dedi: Pul ver. Deyirəm: ev sahibi yoxdur, işdədir. Yenə: pul ver,-deyir. Haradan alım? Bir qoyunum var, onu da aparacaqlar, - özünü saxlaya bilməyib ağlayır.

Yenə vəd verirəm ki, mümkün olan köməyi edəcəm.

Əvvəlcə kəndxudanın yanına getməliyəm ki, öyrənim, bu nə vergidir və niyə borcların alınması belə sərt qayda ilə həyata keçirilir.

Kəndin içində məni iki qadın saxlayır. Ərləri işdədirlər. Onlardan biri iki manata kətan satmaq istədiyini bildirir:

- Toyuqlarımı siyahıya aldılar. Təzəcə artırmışdım. Yumurtalarını satmaqla dolanırdım. Qalın kətandır, çox yaxşıdır. Alın. Ehtiyacım olmasa, 3 manata da verməzdim.

Ona da təskinlik verirəm ki, get, qayıdanda baxaram, bəlkə işin asanlıqla düzəldi.

Az sonra keçmişdə qaraqaş, qaragöz bir qız, indi isə adi bir qarı olan Olquşka ilə rastlaşırım. Yenə də həmin belədir - onun düyəsini siyahıya alıblar.

Güclü, çal saqqallı, ağıllı sifəti olan kəndxuda məni küçədə qarşılayır. Soruşuram ki, niyə camaatın var-yoxunu əlindən alırlar? Kəndxuda cavab verir ki, əmr belədir, təzə ilə qədər bütün vergi borcları ödənilməlidir.

- Əmr verilib ki, samovarlar, mal-qara alınsın?

- Bəs necə? - kəndxuda izahat verir,- Olmaz axı, yoxsa ödəmirlər. Bax elə bu Abakumov,- inəyi alınmış kəndlini misal çəkir, - Oğlu üç atlı faytonda gəzir. Niyə ödəməsin? Sadəcə simiclik edir.

- Yaxşı, tutaq ki, bu belədir - deyirəm, - Bəs kasıblar? Mən samovarı alınmış qoca ilə qarını onun yadına salıram.

- Doğrudur, onlar kasıbdırlar, heç nələr yoxdur. Amma yuxarıdakıların qaydasında bu göstərilməyib

Bircə qoyunu olan qadının adını çəkirəm. Kəndxudanın ona da yazığı gəlir, amma bəhanəsi yenə bu olur ki, axı verilən əmr yerinə yetirilməlidir.

Onun nə qədər maaş aldığı ilə maraqlanıram.

- Düzü heç veriləni də almaq istəmirəm, - deyir, - Maaşım 30 manatdır, hər addımda günaha batıram.

- Doğrudanmı samovarı da, qoyunu da, toyuqları da alacaqlar?

- Bəs necə? Almalıdırlar. Nahiyədə hərrac qərarı verilib.

Qoyunu siyahıya alınmış arvadın daxmasına girirəm. Küncdəki samanlıqda dövlət büdcəsini doldurmaq üçün aparılacaq təkçə qoyunu görəəm. Ehtiyacdan və əzab-əziyyətdən bezmiş əsəbi qadının dərdi açılır:

- Beləcə yaşayıram. Qoyunumu da aparacaqlar. Yaxşı, bəs onda bu qarniaçıqlar nə yeyəcək?

Uşaqlar həqiqətən qarniaçıqdırlar; cındır köynəkdə analarına sığınırılar.

Elə həmin gün nahiyəyə gedirəm ki, bu vergi alınma qaydası haqqında tefərrüatı öyrənirəm. Lakin orada da, hətta zemstvo idarəsində də təzə heç nə demədilər; kəndxudanın dediklərini təkrar elədilər.

Qubernatorla söhbətimdə o, yoxsullardan yığılan samovarı, düyəni, qoyunu, kətanı yada salmadı; gördüm ki, vergi borclarının yığılması sahəsində fəaliyyətinin səmərəliliyindən həddindən artıq məmnundur.

Yoxlama sualları

- 1. Vergi nəzarəti nəyə lazımdır?*
- 2. Nəzarət formalarını sayın.*
- 3. Vergi ödəyiciləri uçota alındıqda onlara nə verilir?*
- 4. Kameral vergi yoxlaması necə həyata keçirilir?*
- 5. Səyyar və kameral vergi yoxlamalarının uyğun və fərqli cəhətlərini göstərin.*
- 6. Növbədənkanar vergi yoxlaması hansı hallarda keçirilir? Bir-bir sayın və izah edin.*
- 7. Operativ vergi nəzarəti nədir?*
- 8. Operativ vergi nəzarəti nələrə aşkara çıxarır?*
- 9. Operativ vergi nəzarətini aparmaq üçün qərar hansı hallarda verilir?*

6. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi

6.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı

Vergi Məcəlləsinə görə rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər gəlir vergisinin ödəyiciləridir.

Rezident fiziki şəxsin gəliri onun respublika daxilində və xaricində əldə etdiyi gəlirdən ibarətdir. Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda, vergitutma obyektı vergiyə cəlb olunan gəlirdir. Vergiyə cəlb olunan gəlir isə Məcəllə ilə müəyyən edilmiş məbləğ gəlirdən çıxıldıqdan sonra alınan məbləğdir.

Respublikamızda daimi nümayəndəlik vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan gəliri müəyyən dövr ərzində Azərbaycan mənbələrindən daimi nümayəndəliklə bağlı əldə edilən ümumi gəlirlə həmin dövrdə bu gəlirlərin əldə edilməsi ilə əlaqədar çəkilən və gəlirdən çıxılan məbləğ arasında fərkdir.

Gəlirlər üç cür olur:

- muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir;
- muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir;
- vergilərdən azad edilən gəlirlərdən başqa bütün digər gəlirlər.

Muzzdlu iş dedikdə əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq müqavilə (kontrakt) əsasında haqqı ödənilməklə yerinə yetirilən əmək fəaliyyəti başa düşülür.

Fiziki şəxs tərəfindən maddəli işlə əlaqədar alınan gəlir - əmək haqqı, bu işdən alınan hər hansı ödəmə və fayda, o cümlədən əvvəlki iş yerindən, yaxud gələcək maddəli işdən alınan gəlirdir.

Gəlirin məbləği, aşağıda göstərilən məbləğdən işçinin əldə etdiyi gəlirə görə ödədiyi hər hansı xərc çıxıldıqdan sonra qalan məbləğə bərabərdir:

- fiziki şəxsə banklararası kredit hərracında olan faiz dərəcəsinə aşağı faiz dərəcəsi ilə ssuda verildiyi halda - bu tipli ssudalar üzrə banklararası kredit hərracında olan faiz dərəcəsinə uyğun faizlə ödənməli olan məbləğlə aşağı faiz dərəcəsinə uyğun faizlə ödənməli olan məbləğ arasındakı fərq;
- işə götürənin öz işçisinə malı, işi və ya xidməti təqdim etdiyi, yaxud hədiyyə verdiyi halda - bu cür malların, işlərin və xidmətlərin bazar qiyməti ilə dəyəri;
- işçinin xərclərinin əvəzi ödənilməli halda - ödənen vəsaitin məbləği;
- işçinin işə götürənə olan borcunun və ya öhdəliyinin bağışlandığı halda - həmin borcun və ya öhdəliyin məbləği;
- İşə götürən tərəfindən ödənilən sığorta haqları;
- hər hansı digər halda - normativ hüquqi aktlarda başqa qiymətləndirmə metodu göstərilərsə, bazar qiymətinə uyğun olaraq müəyyən edilən dəyər.

Misal. Müəssisə işçisinə bir illik müddətə 6 faiz dərəcəsi ilə bankdan 60 min manat ssuda alıb vermişdir. Ssudanın verildiyi tarixdə banklararası kredit hərracında ssuda faizinin dərəcəsi illik olaraq 12 faiz təşkil etmişdir. Bu halda kredit hərracında olan faiz dərəcəsinə uyğun ödənilməli məbləğlə aşağı faiz dərəcəsinə uyğun ödənilməli məbləğ arasındakı fərq,

yəni

$$60 \cdot (0,12 - 0,06) = 60 \cdot 0,06 = 3,6 \text{ (min manat)}$$

işçinin gəlirində nəzərə alınmalıdır.

Muzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlirlər sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərdən ibarətdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə aşağıdakılar aiddir:

- sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunan aktivlərin təqdim edilməsindən alınan gəlir; bu gəlirlərə məhsul satışından, işlərin görülməsindən və xidmətlərin göstərilməsindən əldə olunan gəlirlər daxildir;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və ya müəssisənin bağlanması razılıq verilməsinə görə alınan gəlir;
- əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən alınan və gəlirə daxil edilən məbləğlər;
- gəlirdən çıxılan kompensasiya edilən məbləğlərdən və ya ehtiyatların azalmasından gəlir.

Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə aşağıdakılar aiddir:

- faiz gəliri;
- dividend;
- əmlakın icarəyə verilməsindən gəlir;
- royalti;
- işçinin işə götürənə olan borcunun və ya öhdəliyinin bağışlanıldığı hallar istisna olmaqla, vergi ödəyicisinə bağışlanmış borcun məbləği;
- sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunmayan aktivlərin təqdim edilməsindən gəlir;
- işə götürənin öz işçisinə malı, işi və ya xidməti hədiyyə verdiyi hallar istisna olmaqla, təqvim ili ərzində alınan hədiyyə və mirasların məbləği;
- vergi ödəyicisinin aktivlərinin ilkin qiymətinin artdığını göstərən hər hansı digər gəlir - əmək haqqından başqa;

- həyatın yığım sığortası üzrə sığorta olunanın ödədiyi və ya onun xeyrinə ödənilən sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasındakı fərq.

6.2.Verginin dərəcələri

Aylıq gəlirdən vergi dərəcələri cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
2000 manatadək	14 faiz
2000 manatdan çox olduqda	280 manat + 2000 manatdan çox məbləğin 30 faizi

İllik gəlirdən vergi dərəcələri aylıq gəlirdən dərəcələrə əsasən hesablanıla bilər. Bu dərəcələr cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2

Vergi tutulan illik gəlirin məbləği	Verginin məbləği
24000 manatadək	14 faiz
24000 manatdan çox olduqda	3360 manat + 24000 manatdan çox olan məbləğin 30 faizi

Rezident müəssisə tərəfindən ödənilən dividenddən ödəmə mənbəyində 10 faiz dərəcə ilə vergi tutulur və bu verginin tutulduğunu təsdiq edən sənədlər varsa, dividenti alan fiziki şəxslərin həmin gəlirindən bir daha vergi tutulmur.

Rezident banklarına və ya qeyri-rezident bankların daimi nümayəndəliyinə kreditlər (ssudalar), depozitlər (hesablar) üzrə ödənilən faizlər istisna olmaqla, ödənilən faizlərdən, əgər

gəlir Azərbaycan mənbəyindən əldə edilmişdirsə, ödəniş mənbəyində vergi dərəcəsi 10 faiz qəbul edilmişdir. Həyatın yığım sığortası üzrə sığorta olunanın ödədiyi sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasındakı fərq kimi alınan gəlirdən ödəniş mənbəyində tutulan verginin dərəcəsi də 10 faizdir.

Daşınan və daşınmaz əmlak üçün icarə haqqından, habelə royaltidən, gəlir Azərbaycan mənbəyindən əldə edildikdə, ödəmə mənbəyində vergi 14 faiz dərəcə ilə tutulur.

Rezidentin ölkə hüduqlarından kənarında Azərbaycan mənbəyindən olmayan gəlirindən ödənilmiş gəlir vergisinin məbləği respublika ərazisində vergi ödənilərkən nəzərə alınır.

6.3.Vergidən azadolmalar və güzəştlər

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin ödənilməsində çoxlu sayda azadolmalar və güzəştlər də nəzərdə tutulmuşdur.

Fiziki şəxslərin aşağıdakı gəlirlərindən gəlir vergisi tutulmur:

- rotasiya qaydasında xaricə ezamiyyətə göndərilən diplomatik xidmət əməkdaşlarının və diplomatik xidmət orqanlarının inzibati-texniki işçilərinin xarici ölkədə aldığı əmək haqqı, Azərbaycan vətəndaşı olmayan diplomatik və ya konsulluq əməkdaşının rəsmi məşğulluğundan gəlir;
- Azərbaycan Respublikasının rezidenti olmayan şəxsin iş yerindən gəlir - əgər bu gəlir Azərbaycan Respublikasının rezidenti olmayan işəgötürən tərəfindən, yaxud onun adından ödənilirsə, qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi tərəfindən və ya onun adından, yaxud daimi nümayəndəlikdə fəaliyyəti ilə əlaqədar ödənilmirsə;
- təqvim ili ərzində alınan hədiyyə, maddi yardım və miraslar:

a) hədiyyələrin, təhsil və ya müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın dəyərinin 1000 manatadək olan hissəsi, xaricdə müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın dəyərinin - 2000 manatadək olan hissəsi, mirasların dəyərinin 20000 manatadək olan hissəsi;

b) hədiyyə, maddi yardım və miras vergi ödəyicisinin ailə üzvlərindən alındığı halda onun tam dəyəri;

- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə ödənilən müavinətlər istisna olmaqla dövlət müavinətləri, əvəzsiz dövlət köçürmələri, dövlət pensiyaları və dövlət təqaüdləri;
- alimentlər;
- əsas iş yerində aylıq gəlir 200 manatadək olduqda minimum əmək haqqının 1 misli, illik gəlir 2400 manatadək olduqda minimum əmək haqqının 12 misli;
- qiymətli daşlardan və metallardan, qiymətli daşlar və metalların məmulatlarından, incəsənət əsərlərindən, əntiq əşyalardan və vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə edilən və ya istifadə edilmiş əmlakdan başqa, daşınan maddi əmlakın təqdim edilməsindən gəlir;
- sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalının həyatına, onun əmlakına dəymiş zərərin əvəzini ödəmək üçün verilmiş vəsait;
- vergi ödəyicisinin azı 3 il ərzində əsas yaşayış yeri olduğu daşınmaz əmlakının təqdim edilməsindən gəlir;
- dəymiş zərərin ödənilməsi ilə bağlı alınan kompensasiya ödənişləri;
- bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər;
- sənətkarlığın misgərlik, qalayçılıq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq alətlərinin, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin,

qamışdan və qarğıdan məişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, ağac materiallardan məişət alətlərinin hazırlanması sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin gəliri;

- müvafiq qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş lotereyalardan, habelə dövlət daxili uduşlu istiqrazlardan əldə olunan uduşların dəyəri.

Bunlardan əlavə Vergi Məcəlləsində fiziki şəxslərə kompensasiya xarakterli müəyyən ödəmələrin də gəlir vergisindən azad edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Gəlir vergisinin ödənilməsində güzəştlər vergi tutulmalı olan aylıq gəlirin, yəni vergitutma obyektinin azaldılmasına əsaslanır.

Sovet İttifaqı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının, Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanlarının, I və II qrup müharibə əlillərinin, Şöhrət ordeninin hər üç dərəcəsi ilə, 1941-1945-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyə görə orden yaxud medallar ilə təltif edilmiş şəxslərin, müharibə veteranlarının, atom obyektlərində işləyib xəstəliyə tutulmuş şəxslərin, həlak olmuş və ya vəfat etmiş döyüşçülərin arvadlarının (ərlərinin) hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 400 manat məbləğində azaldılır.

Müharibə əlillərindən başqa I və II qrup əlillər, həlak olmuş və ya vəfat etmiş döyüşçülərin valideynləri, vəzifələrinin icrası zamanı həlak olmuş dövlət qulluqçularının valideynləri və arvadları (ərləri), respublikanın ərazi bütövlüyünün müdafiəsi zamanı həlak olmuş şəxslərin valideynləri və arvadları (ərləri), döyüş əməliyyatları aparılan başqa ölkələrə göndərilmiş hərbi qulluqçular, təlim-yoxlama toplanışlarına çağırılmış hərbi vəzifəlilər, məcburi köçkünlər və s. fiziki şəxslərin də hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri müəyyən məbləğdə azaldılır.

6.4. Verginin hesablanması

İki və daha çox yerdə muzzdla işləyən fiziki şəxslərin gəlirlərindən gəlir vergisi hər bir iş yerində ödənilən məbləğdən ayrıca hesablanır və dövlət büdcəsinə ödənilir.

Misal 1. İşçi iki yerdə işləyir. Əsas iş yerində aylıq əmək haqqı 450 manat, ikinci iş yerində isə 180 manatdır. Həmin şəxsdən tutulan gəlir vergisinin məbləğini hesablamalı.

Əvvəlcə əsas iş yerində gəlir vergisini hesablayaq. Vergi dərəcəsi 2000 manatadək məbləğ üçün 14 faiz olduğundan

$$450 \cdot 0,14 = 63 \text{ (manat)}$$

alınır.

İkinci iş yerində alınan məvacib 200 manatdan az olsa da, əsas iş yeri olmadığından yenə həmin dərəcə ilə

$$180 \cdot 0,14 = 25,20 \text{ (manat)}$$

vergi tutulur:

Gəlir vergisinin ümumi məbləği

$$63 \text{ manat} + 25 \text{ manat } 20 \text{ qəpik} = 88 \text{ manat } 20 \text{ qəpik}$$

olacaq.

Misal 2. Fiziki şəxsin gəliri bir il ərzində 34520 manat olmuşdur. Gəlir vergisinin məbləğini hesablamalı.

İllik gəlirin məbləği 24000 manatdan çox olduğuna görə 24000 manatdan çox olan məbləğin 30 faizini hesablayıb onu 3360 manatla toplamalıyıq:

$$(34520 - 24000) \cdot 0,30 + 3360 = 3156 + 3360 = 6516 \text{ (manat)}.$$

Verginin məbləğini başqa cür də hesablaya bilərik:

İllik gəlirin 24000 manatadək hissəsindən 14 faiz, 24000 manatdan çox hissəsindən isə 30 faiz vergi tutulduğundan,

$$\begin{aligned} 24000 \cdot 0,14 + (34520 - 24000) \cdot 0,30 &= 3360 + 10520 \cdot 0,30 = \\ &= 3360 + 3156 = 6516 \text{ (manat)} \end{aligned}$$

alınır.

Misal 3. II qrup müharibə əlilinin iş yerində aylıq əmək haqqı 625 manatdır. Ondan tutulan gəlir vergisinin məbləği nə qədərdir?

Vergi Məcəlləsinə görə I və II qrup müharibə əlillərinin muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 400 manat məbləğində azaldıldığına görə

$$625 - 400 = 225 \text{ (manat)}$$

məbləğdən vergi hesablanmalıdır. Vergi dərəcəsi 14 faiz olduğundan

$$225 \cdot 0,14 = 31,5 \text{ (manat)}$$

alınır.

Beləliklə, gəlir vergisi 31 manat 50 qəpik olur.

Əlavə oxu materialı

ABŞ-da gəlir vergisi

İndi bəzilərinə qəribə görünə bilər. Amma XIX əsrin axırlarında Amerika Birləşmiş Ştatlarında xalq hökumətdən gəlir vergisi haqqında qanun qəbul olunmasını tələb edirdi. Əhalinin böyük əksəriyyətinin qənaətinə görə, bununla dövlət büdcəsinə varlı adamların ödədiyi pay artmalı, sosial ədalət sistemi bərqərar olmalıydı.

Bu da qəribə görünə bilər ki, ölkə vətəndaşlarının israrlı tələbi dövlətin xeyrinə olsa da çox gec yerinə yetirildi və yalnız 1913-cü ildə ABŞ Konstitusiyasına 16-cı düzəliş qəbul edildi. Bu düzəlişə görə Konqres gəlir vergisi barədə qaydaları, onun dərəcələrini müəyyənləşdirməliydi. Az sonra gəlir vergisi haqqında qanun qəbul edildi və o zaman bu verginin dərəcəsi çox aşağı idi: müxtəlif şərtlər daxilində gəlirin 1 faizindən 7 faizinə qədər dəyişirdi.

Lakin illər keçdikcə vergi qanunları da təkmilləşdi, təkmilləşdikcə də mürəkkəbləşdi və qəribə olan bir də bu idi ki, dərəcələr mütəmadi qaydada artırdı. Ən qəribəsi isə ikinci dünya müharibəsi dövründə şəxsi gəlir üçün verginin maksimal dərəcəsinin 94 faizə qədər qalxması oldu. Əlbəttə, yarım əsr əvvəl xalqın tələb etdiyi bu deyildi.

Sonralar vergi dərəcəsi azaldıldı, lakin yenə də yüksək idi. Siyasi hakimiyyətə təsiri olan bəzi dairələr xüsusi vergi güzəştləri əldə edirdi-

lər. Hətta bəzi varlı adamlar və böyük şirkətlər ümumiyyətlə vergi ödəmirdilər.

Belə bir qəribəlik də var idi: İqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üçün vergitutma şərtləri bir-birindən kəskin surətdə fərqlənirdi. Məsələn, 1985-ci ildə tikinti təşkilatları üçün vergi dərəcəsi həddindən artıq aşağı olsa da, paltar istehsal edən kompaniyalar üçün bu dərəcə 46 faiz idi.

Prezident Reyqanın və bir çox Konqres üzvlərinin təklifi ilə 1986-cı ildə yeni vergi qanunları işlənib hazırlandı və qəbul edildi. Beləliklə, vergi qanunvericiliyində müəyyən qayda yarandı. Bu qanunlara görə ən aşağı gəliri olan 6 milyon ailə ümumiyyətlə federal gəlir vergisi ödəmir. Ən varlı adamlara da güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. İldə 200 min dollardan artıq gəliri olan şəxslər üçün vergi dərəcələri aşağı salınmışdır. Bu da onların fəal biznes fəaliyyəti göstərməsinə imkan yaradır. İmkan yaratmaq isə qətiyyəən qəribə hesab oluna bilməz.

Yoxlama sualları

- 1. Gəlirlərin növlərini sayın.*
- 2. Gəlir nə deməkdir?*
- 3. Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə hansı gəlirlər aiddir?*
- 4. Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə hansı gəlirlər aiddir?*
- 5. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi hansılardır?*
- 6. Fiziki şəxslərin hansı gəlirlərindən gəlir vergisi tutulmur?*
- 7. Fiziki şəxslərin gəlir vergisindən hansı güzəştlər vardır?*
- 8. Bir il ərzində 29750 manat qazanmış fiziki şəxs nə qədər vergi ödəməlidir?*

7. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi

7.1. Vergi ödəyiciləri, vergitutma obyektı və verginin dərəcəsi

Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezident müəssisələr mənfəət vergisinin ödəyiciləridir.

Rezident müəssisə üçün vergitutma obyektı onun mənfəətidir. Vergi ödəyicisinin ümumi gəlirindən xərclər çıxıldıqdan sonra mənfəət alınır.

Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident müəssisəsi bu fəaliyyətdən əldə etdiyi mənfəətindən vergi ödəyir.

Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi 20 faizdir.

Bu verginin ödənilməsi üçün əlavə vergi uçotu aparılmalıdır. Çünki məhsul istehsalı və satışı, işlərin yerinə yetirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı olan xərclərin heç də hamısı verginin hesablanmasında nəzərə alınmır.

7.2. Vergidən azadlıqlar və güzəştlər

Bəs hansı gəlirlər vergidən azaddır?

Vergi Məcəlləsinə görə

- xeyriyyə təşkilatlarının gəliri (sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa);
- qeyri-kommersiya təşkilatlarının aldıqları əvəzsiz köçürmələr, üzvlük haqları və ianələr;

- beynəlxalq, dövlətlərarası və hökumətlərarası təşkilatların gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa);
- dövlət hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa);
- Mərkəzi Bankın, onun qurumlarının və Dövlət Neft Fondunun gəlirləri;
- alınmış sığorta ödənişləri (həmin sığorta hadisəsi ilə əlaqədar zərərə aid edilən məbləğlərdən başqa);
- sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması üçün yaradılmış xüsusi təhsil müəssisələrinin gəliri (sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa);
- respublika qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət büdcəsinə olan vergi borclarının silinməsindən əldə olunan gəlir

hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi hesablanarkən nəzərə alınmır.

Bundan əlavə, əlillərin ictimai təşkilatlarına məxsus olan işçilərinin ümumi sayının azı 50 faizi əlillərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50 faiz azaldılır. Bu güzəştlərin alınması hüququ müəyyən edilərkən işçilərin siyahısına əvəzçilik, podrat müqavilələri və mülki-hüquqi xarakterli digər müqavilələr üzrə işləyən əlillər daxil edilmir.

7.3. Verginin hesablanması

Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini hesablamaq üçün vergiyə cəlb olunan mənfəət və vergi dərəcəsi məlum olmalıdır.

Mənfəət vergisinin ödəyiciləri olan rezident və qeyri-rezident müəssisələrin ümumi gəliri aşağıdakı gəlirlərin cəmindən ibarətdir:

- məhsulun (işin, xidmətin) təqdim edilməsindən əldə olunan gəlir;
- əsas vəsaitlərin və digər əmlakın təqdim edilməsindən əldə olunan gəlir;
- sair aktivlərin əldə olunmasından gəlir;
- qeyri-satış əməliyyatlarından əldə olunan gəlir.

Bütün bu gəlirlərdən əlavə dəyər vergisi və aksizlərin çıxıldığı fərz olunur.

Ümumi gəlirdən qanunvericiliyə müvafiq olaraq vergitutma məqsədləri üçün xərclər çıxılır və alınan məbləğ balans mənfəəti adlanır.

Lakin gəlirdən çıxılmayan xərclər də vardır. Məsələn, əsas vəsaitlərin alınmasına və qurulmasına çəkilən xərclər, qeyri-kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı xərclər, əyləncə və yemək xərcləri, işçilərin mənzil və digər sosial xarakterli xərcləri, müəyyən edilən normadan artıq ezamiyyə xərcləri gəlirdən çıxıla bilməz.

Balans mənfəətinin məbləğindən vergi güzəştlərinə (əgər nəzərdə tutulmuşdursa) uyğun məbləğ çıxıldıqdan sonra vergiyə cəlb olunan mənfəət alınır. Bu məbləği isə müvafiq vergi dərəcəsinə vurmaqla mənfəət vergisi hesablanır.

Misal.

Müəssisə bir il ərzində 2500 ədəd kondisioner istehsal etmişdir. Hər kondisionerin satışından gəlir 680 manat olmuş və istehsalına, daşınmasına və s. 450 manat sərf edilmişdir. Bundan əlavə, müəssisənin işə düşməsinin 10 illiyi ilə əlaqədar yubiley təntənələrinə (ziyafət, hədiyyələrin alınması və s.) 925 manat xərc çəkilməmişdir. Mənfəət vergisinin ümumi məbləği nə qədərdir?

Əvvəlcə ümumi gəliri hesablayaq:

$$2500 \cdot 680 = 1\,700\,000 \text{ (manat).}$$

İstehsala, daşınmaya və s. çəkilən xərclər də eyni qayda ilə tapılır:

$$2500 \cdot 450 = 1125\ 000 \text{ (manat)}.$$

Qeyd edək ki, Vergi Məcəlləsinə görə yubiley təntənələrinə sərf olunan məbləğ ümumi gəlirdən çıxılmamalıdır. Onda vergiyə cəlb olunan mənfəət

$$1700\ 000 - 1125\ 000 = 575\ 000 \text{ (manat)},$$

mənfəət vergisinin məbləği isə

$$575\ 000 \cdot 0,20 = 115\ 000 \text{ (manat)}$$

olacaq.

Yoxlama sualları

- 1. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi neçə faizdir? Bəs vergitutma obyektı nədir?*
- 2. Hansı gəlirlər mənfəət vergisindən azaddır?*
- 3. Müəssisənin bir illik gəliri 1 milyon 120 minyona manat olmuşdur, xərcləri isə bu məbləğin 72 faizini təşkil etmişdir. Müəssisə nə qədər mənfəət vergisi ödəməlidir?*

8.Əlavə dəyər vergisi

Əlavə dəyər vergisi (qısaca ƏDV) malların istehsalı, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi prosesində onların dəyərində əlavənin bir hissəsinin, həmçinin respublika ərazisinə gətirilən və vergi tutulan bütün malların dəyərinin bir hissəsinin büdcəyə tutulması formasıdır. Bu vergi mal istehsalının və göndərilməsinin, iş görülməsinin və xidmət göstərilməsinin bütün mərhələlərində ödənilir.

8.1.Vergi ödəyiciləri

Əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçən və ya keçməli olan şəxslər əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləridir. Bu ödəyiciləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- qeydiyyatdan keçən şəxs (qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi andan);
- qeydiyyata dair ərizə verməli olduğu halda ərizə verməyən şəxs (qeydiyyata dair ərizə vermək öhdəliyinin yarandığı dövrdən sonrakı hesabat dövrünün başlanğıcından);
- əlavə dəyər vergisi tutulan malları idxal edən şəxs (bu cür idxal malları üzrə);
- ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçmədən iş görən və ya xidmət göstərən vergiyə cəlb edilməli olan qeyri-rezident şəxs (həmin işlər və xidmətlər üzrə);
- aksizli malların istehsalçıları.

Bunlardan əlavə hüquqi şəxs yaratmadan göstərilən birgə sahibkarlıq fəaliyyəti də ƏDV-nin məqsədləri üçün ayrıca şəxs sayılır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən və ardıcıl 12 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatların həcmi 150000 manatdan artıq olan hüquqi və 90000 manatdan artıq olan fiziki şəxslər (avtonəqliyyat vasitələri ilə sərnişin daşımaları həyata keçirən şəxslərdən başqa) həmin dövr başa çatdıqdan sonra 10 gün ərzində vergi orqanına ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda dair ərizə verməyə borcludur.

Qeydiyyatdan keçməli olmayan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyat haqqında vergi orqanına könüllü ərizə verə bilər.

ƏDV ödəyicisinin qeydiyyat bildirişi ödəyiciyə bir dəfə verilir. Bu bildiriş itirilsə yaxud yararsız hala düşsə müvafiq vergi orqanuna müraciət etməklə ödəyici bildirişin surətini ala bilər.

ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçməyə borclu olan, lakin qeydiyyat üçün ərizə verməyən vergi ödəyicisini vergi orqanı qeydiyyata alır və ona müvafiq qeydiyyat bildirişi göndərir.

Vergi ödəyicisi ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatlar aparmadığı dayandırarsa bu barədə vergi orqanına ərizə ilə müraciət edir və ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyat ləğv olunur.

8.2.Vergitutma obyektı

Malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və vergi tutulan idxal ƏDV üçün vergitutma obyektidir.

Vergi ödəyicisinin qeydiyyatı ləğv edilirsə, ləğvetmə vaxtı onun sahibliyində qalan mallar həmin vaxt və vergi tutulan əməliyyat çərçivəsində təqdim edilən mallar kimi qiymətləndirilir.

ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçməyən şəxslərin ƏDV tətbiq etməklə aparılan əməliyyatları da vergitutma obyekti sayılır.

8.3. Verginin hesablanması

Əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi hər vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinin 18 faizidir.

ƏDV üzrə hesabat dövrü təqvim ayı sayılır.

Vergi tutulan əməliyyatdan büdcəyə hesablanmalı olan verginin məbləği vergi dərəcəsinin vergi tutulan əməliyyatın dəyərində tətbiqi yolu ilə müəyyən edilir.

Mallar satılarkən onun qiyməti əlavə dəyər vergisinin məbləği qədər artırılır.

Fərz edək ki, müəyyən malın dəyəri 5 manatdır. Bu dəyərə ƏDV də əlavə olunmalıdır:

$$5 + 0,18 \cdot 5 = 5 + 0,9 = 5,9 \text{ (manat)}.$$

Belə bir sual meydana çıxır: Dəyər artıb 5 manat 90 qəpik olursa, ƏDV bu məbləğin neçə faizini təşkil edir?

Müvafiq tənəsüb düzəltmək, yəni

$$5,9 \text{ manat} - 100\%,$$

$$0,9 \text{ manat} - x\%$$

qəbul etsək,

$$x = 0,9 \cdot \frac{100\%}{5,9} = 15,25\%$$

alınar.

Deməli, baxılan misal üçün dəyər və əlavə dəyər vergisinin cəminə görə vergi dərəcəsi əslində 15,25 faizdir.

Ümumi hala baxaq.

Tutaq ki, malın dəyəri d manatdır. Onun üzərinə əlavə dəyər vergisini gəlsək,

$$d + 0,18 \cdot d = 1,18 \cdot d$$

olar. Bu məbləğin neçə faizini əlavə dəyər vergisinin təşkil etdiyini tapaq. Yuxarıda göstərdiyimiz qayda ilə tənəsüb düzəldək:

$$1,18 \cdot d - 100\%,$$

$$0,18 \cdot d - x\%.$$

Onda yenə də

$$x = \frac{0,18 \cdot d \cdot 100\%}{1,18 \cdot d} = \frac{18\%}{1,18} = 15,2542\% \approx 15,25\%$$

alınar.

Beləliklə, bütün hallarda əmtəənin əlavə dəyər vergisi də nəzərə alınmaqla formalaşmış qiymətinin tərkibində ƏDV-nin payı 15,25 faiz olacaq.

Əlavə dəyər vergisinin hesablanmasına aid misallara baxaq.

Misal 1. Tutaq ki, tikiş fabriki kostyum istehsalı üçün parça və bəzi yardımçı materiallar alır. Hər bir kostyum üçün lazım olan parçanın maya dəyəri 65 manat, yardımçı materialların maya dəyəri 30 manatdır. Tikiş prosesində hər kostyum üçün 82 manatlıq əlavə dəyər yaranır. Bir ay ərzində fabrik 60 kostyum istehsal edərsə, büdcəyə ödənilən əlavə dəyər vergisinin ümumi məbləğini hesablamalı.

Parçanın maya dəyəri 65 manat olduğundan, parçanın alınma qiyməti əlavə dəyər vergisi ilə birlikdə

$$65 + 65 \cdot 0,18 = 65 + 11,7 = 76,7 \text{ (manat)}$$

olacaq. Eyni qayda ilə yardımçı materiallar üçün

$$30 + 30 \cdot 0,18 = 30 + 5,4 = 35,4 \text{ (manat)}$$

ödənməlidir. Tikiş fabriki hər kostyum üçün

$$76,7 + 35,4 = 112,1 \text{ (manat)}$$

xərcləyir. Lakin bu pulun $11,7 + 5,4 = 17,1$ manatı parça və yardımçı materialın satışı zamanı ƏDV kimi büdcəyə ödənməmişdir.

Tikiş prosesində hər kostyum üçün yaranmış əlavə dəyər 82 manat olduğundan, bu məbləğdən əlavə dəyər vergisi

$$82 \cdot 0,18 = 14,76 \text{ (manat)}$$

alınır. Fabrik bir ayda 60 kostyum istehsal etdiyindən, əlavə dəyər vergisinin aylıq məbləği

$$14,76 \cdot 60 = 885,60 \text{ (manat)}$$

olacaq. Lakin kostyum istehsal etmək üçün alınan materiallardan da ƏDV ödənməmişdir. Bu məbləğ isə

$$17,1 \cdot 60 = 1026$$

manatdır. Deməli, iki mərhələli bu prosesdə əlavə dəyər vergisinin ümumi məbləği

$$885,6 + 1026 = 1911,6 \text{ (manat)}$$

alınır.

Misal 2.

Hüquqi şəxs tərəfindən istehlakçılara əlavə dəyər vergisi daxil edilməklə qiyməti 2000 manat olan məhsul göndərilmiş və bunun müqabilində hesabat dövründə hüquqi şəxsin hesabına 1500 manat vəsait daxil olmuşdur. Dövlət büdcəsinə nə qədər əlavə dəyər vergisi ödənməlidir?

Göndərilən məhsulun qiymətində ƏDV də nəzərə alındığından, hesaba daxil olan vəsaitin müəyyən hissəsini ƏDV təşkil edir. Məhsulun dəyərini x ilə işarə etsək, əlavə dəyər vergisinin məbləği $0,18 \cdot x$ olacaq. Onda aşağıdakı bərabərlik doğrudur:

$$x + 0,18 \cdot x = 1500$$

Buradan,

$$(1 + 0,18) \cdot x = 1500 ,$$

$$1,18 \cdot x = 1500,$$

$$x = \frac{1500}{1,18} = 1271,19 \text{ (manat)}$$

alınar. Əlavə dəyər vergisinin məbləğini hesablayaq:

$$1271,19 \cdot 0,18 = 228,81 \text{ (manat)}.$$

Yaxud, yuxarıda göstəriləyi kimi formalaşmış qiymətin tərkibində ƏDV-nin payı 15,2542% olur. Ona görə də

$$1500 \cdot 0,152542 = 228,81 \text{ (manat)}$$

kimi də hesablama apara bilərik. Yenə də eyni ədəd alınır.

Yoxlama sualları

- 1. Əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləri kimlərdir və bu vergi nə vaxt ödənilir?*
- 2. Əlavə dəyər vergisinin vergitutma obyektı nədir?*
- 3. Zavod ayda 300 soyuducu istehsal edir və hər soyuducu üçün 290 manat əlavə dəyər yaranır. Əlavə dəyər vergisinin ümumi məbləğini hesablayın.*

9. Aksizlər

Aksiz - aksizli malların satış qiymətinə daxil edilən vergidir.

Respublikamızın ərazisində istehsal edilən yaxud bu əraziyə idxal olunan aksizli mallardan, vergidən azad edilən mallar istisna olunmaqla, aksiz tutulur.

Aksizlər əmtəənin qiymətini formalaşdırır və onun ödənilməsi alıcının üzərinə düşür.

9.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı

Respublikamızda aksizli malların istehsalı və idxalı ilə məşğul olan bütün müəssisələr və fiziki şəxslər, habelə ölkəmizin hüdudlarından kənarında bilavasitə özü və ya podratçı vasitəsilə aksizli mallar istehsal edən və istehsal etdiyi yerdə vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan Azərbaycan Respublikasının rezidentləri aksizin ödəyiciləridir.

Sifarişçinin göndərdiyi xammaldan ölkə daxilində mallar istehsal edildiyi hallarda malların istehsalçısı (podratçı) aksizin ödəyicisidir. Bu halda istehsalçı (podratçı) aksiz məbləğlərini sifarişçidən almalıdır.

Vergitutma obyektləri aşağıdakı əməliyyatlardır:

- respublika ərazisində istehsal edilən aksizli malların istehsal binasının hüdudlarından kənara buraxılması;
- idxal malları üçün - aksizli malların gömrük xidmətinin nəzarətindən çıxması.

9.2. Aksiz dərəcələri

Respublikamızda aşağıdakı mallar aksizli mallara aid edilir:

- içməli spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri;
- tütün məmulatları;
- neft məhsulları;
- minik avtomobilləri (xüsusi nişan və avadanlıqlarla təchiz olunmuş xüsusi təyinatlı avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla);
- istirahət və ya idman üçün yaxtalar və bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan digər üzən vasitələr.

Azərbaycanda istehsal olunan içməli spirtə, pivəyə, spirtli içkilərə və tütün məmulatlarına aşağıdakı aksiz dərəcələri tətbiq edilir:

- içməli spirt - hər litrinə 0,8 manat;
- araq, tündləşdirilmiş içkilər və tündləşdirilmiş içki materialları, likyor və likyor məmulatları - hər litrinə 0,5 manat;
- konyak və konyak materialları, hər litrinə 0,2 manat;
- şampan şərabı - hər litrinə 0,2 manat;
- şərablar və şərab materialları - hər litrinə 0,1 manat;
- pivə və pivə tərkibli digər içkilər (alkoqolsuz pivə istisna olmaqla) - hər litrinə 0,08 manat;
- bütün növ tütün məmulatları - 12,5 faiz.

Respublikamızda istehsal olunan neft məhsullarına, minik avtomobillərinə, istirahət və ya idman üçün nəzərdə tutulan üzən vasitələrə aksiz dərəcələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Aksizlər üzrə hesabat dövrü təqvim ayıdır.

9.3. Aksizlərin hesablanması

Aksizlərin dərəcələri qanunvericilikdə müəyyən edilməsindən asılı olaraq, ya faizlə göstərilir yaxud məlum məbləğdə

olur. Aksizsiz malın qiyməti əslində həm də satış qiymətidir. Bu cür malın qiyməti (yaxud satış qiyməti) dedikdə, onun maya dəyəri ilə əldə olunan mənfəətin cəmi başa düşülür. Maya dəyərini m , mənfəəti c ilə işarə etsək, malın qiyməti

$$s = m + c$$

olacaq.

Fərz edək ki, malın satış qiyməti q , aksiz dərəcəsi β ilə işarə edilmişdir. Onda

$$q = (m + c) + (m + c) \cdot \beta = s + s \cdot \beta = s(1 + \beta)$$

bərabərliyini alarıq.

Misal 1.

Malın istehsal xərcləri 6,9 manat, mənfəət 2,1 manat, aksiz dərəcəsi isə 12 faizdirsə, malın satış qiymətini hesablamalı.

Malın qiyməti

$$s = 6,9 + 2,1 = 9,0 \text{ (manat)},$$

aksiz əlavə olunduqda isə satış qiyməti

$$q = (1 + 0,12) \cdot 9 = 1,12 \cdot 9 = 10,08 \text{ (manat)}$$

olur.

Aksiz dərəcəsi məlum məbləğdə nəzərdə tutulmuşdursa, yenə də malın qiymətinə müvafiq aksiz məbləği əlavə edilir. Məsələn, tutaq ki, konyakın yarım litrinin qiyməti 1,2 manatdır. Hər litr konyak və konyak materiallarına 0,2 manat aksiz dərəcəsi tətbiq edildiyindən, yarım litrlik konyakın qiyməti

$$1,2 + 0,2 \cdot 0,5 = 1,2 + 0,1 = 1,3 \text{ (manat)}$$

olacaq.

Misal 2.

Şərab zavodunda 0,75 litrlik butulkalarda 1200 ədəd şampan şərabı satışa çıxarılmışdır. İstehsal xərcləri və mənfəət daxil olmaqla məhsulun hər butilkasının qiyməti 1,4 manatdır. Məhsulun aksizli buraxılışının qiymətini və aksizin ümumi məbləğini təyin etməli.

Hər litr şampan şərabının respublikamızda aksiz dərəcəsi 0,2 manat olduğundan, 0,75 litrlik hər butulka şərab üçün 0,15 manat aksiz məbləği satış qiymətinə daxil olunmalıdır. Onda şərabın hər butulkası

$$1,4 + 0,15 = 1,55$$

manata satılacaq. Buraxılan məhsulun aksizli ümumi satış qiyməti

$$1,55 \cdot 1200 = 1860 \text{ (manat),}$$

aksizin ümumi məbləği

$$0,15 \cdot 1200 = 180 \text{ (manat)}$$

olacaq.

Əlavə oxu materialı

Aksizlərin tətbiq olunması tarixindən

Aksizlərin vergi növü kimi tarixi çox qədimdir. Onun ilk dəfə nə vaxt və hansı ölkədə tətbiq edilməsi barədə dəqiq fikir söyləmək mümkün deyil. Bu çətinlik həm də onunla əlaqədardır ki, aksizlər müxtəlif dövrlərdə tamamilə başqa cür adlanmışdır (məsələn, vergi, rüsum, yığım, bac və s.)

Xarici ölkələrdən satış məqsədilə gətirilən mallardan demək olar ki, həmişə dövlət xəzinəsinə məcburi ödənişlər olmuşdur. Lakin zinət əşyalarından və dəyəri çox olan mallardan daha çox vergi tutulurdu və bu müasir anlamda, əslində aksiz idi. Keçmişdə belə ödənişlərin yığılması üsulu aksizlərin müasir yığılma mexanizmindən tamamilə fərqlənmişdir.

Bütün dövrlərdə aksizlər əsasən gündəlik həyatda istifadəsi zəruri olmayan bahalı əşyalara (qiymətli daş-qaş, qızıl məmulatları və s.), ticarəti qadağan edilməmiş zərərli mallara (spirtli içkilər, tütün məhsulları və s.) tətbiq edilmişdir.

Aksiz anlayışı XIII əsrdə Fransada duza vergi qoyulması ilə yaranmışdır. Çox keçmədi ki, bu anlayış əvvəlcə Hollandiyaya, sonra İngiltərəyə, daha sonra isə digər Avropa ölkələrinə yayıldı. O dövrdə aksizlərə əsasən spirtli içkilər və tütün məmulatları cəlb olunurdu. İngiltərədə bəzi çox işlənən istehlak mallarından da aksizlər alınır. Adətən aksizlər ixrac və idxal olunan mallardan şəhər qapılarında tutulardı.

Orta əsrlərdə bu verginin dərəcəsi 5 faizlə 25 faiz arasında dəyişirdi.

XVII əsrin əvvəllərində İngiltərədə gömrük rüsumlarına pivə üçün aksiz əlavə olunmuşdu. Bundan az sonra həm ixrac və həm də idxal məhsullarından ayrıca aksizlər alınır. Hazırda bəzi ölkələrdə xaricdə idxal edilən mallardan gömrük rüsumları, ölkə daxilində istehsal edilən mallardan isə aksizlər tutulur.

XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəllərində aksiz ödənilən malların sayı çox olmuşdur. Ölkələrin böyük əksəriyyətində spirtli içkilər, yün, aşılınmamış dəri, taxta-şalban məmulatı, yanacaq növləri, tütün və tütün məhsulları satıldıqda aksiz tutulurdu. Həmin dövrdə Azərbaycan Rusiya İmperiyasının tərkibində olduğundan burada aksizlər Rusiya qanunlarına əsasən yığılırdı və yuxarıda sadalanan məhsulların hamısı aksizli mallar hesab olunurdu. Rusiyada aksiz vergilərinin dövlət xəzinəsinə yığılmasına nəzarəti Maliyyə Nazirliyinin Aksiz yığımları departamenti həyata keçirirdi. Yerlərdə - quberniyalarda və mahallarda müvafiq Aksiz idarələri fəaliyyət göstərirdi.

Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Rusiyada aksizli malların siyahısı kifayət qədər böyük olmuşdur: spirtli içkilər, nərə və qızıl balıq kürüləri, şokolad, tütün məmulatları, minik maşınları, zərgerlik məmulatları, brilyant, yüksək keyfiyyətli çini və bülür məmulatları, xəz, təbii dəridən geyimlər, bəzi mineral xammal növləri və s. Sonradan bu məhsulların bir hissəsi siyahıdan çıxarıldı (məs. kürü, xəz, dəri məmulatları və s.)

Azərbaycan Respublikasında hazırda aşağıdakı mallardan aksizlər tutulur: spirtli içkilər, tütün məmulatları, neft məhsulları, minik avtomobilləri, istirahət və ya idman üçün üzən vasitələr.

Dünyada yığılan aksiz vergilərinin məbləğlərinin əsas hissəsi müxtəlif növ içkilər və tütün məhsullarının payına düşür. Məsələn, ABŞ-da aksizlərin təqribən 90 faizi bu zərərli məmulatların, qalan 10 faizi isə benzin, telefon xidməti və s. payına düşür.

Yoxlama sualları

- 1. Aksizləri ödəyənlər əslində kimlərdir?***
- 2. Respublikamızda aksizli mallar hansılardır?***
- 3. Müxtəlif məmulatlara aid aksiz dərəcələrini göstərin.***
- 4. Aksizlər necə hesablanır? Bir misal üzərində izah edin.***

10. Əmlak vergisi

10.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektləri

Əmlak vergisinin vergitutma obyektini aşağıdakılar hesab olunur:

- fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan və respublika ərazisində yerləşən tikililər və ya onların hissələri, həmçinin yerindən və istifadə edilib edilməməsindən asılı olmayaraq, rezident fiziki şəxslərə məxsus su və hava nəqliyyatı vasitələri;
- müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri;
- respublikamızda özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident müəssisələr üçün yalnız daimi nümayəndəliklə bağlı olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri.

Yuxarıda göstərilən vergitutma obyektləri olan fiziki şəxslər və müəssisələr əmlak vergisinin ödəyiciləridir.

10.2. Vergi dərəcələri

Fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan binaların dəyərindən bu dəyər 5000 manata qədər olduqda vergi tutulmur, 5000 manatdan çox olan məbləğdən isə 0,1 faiz dərəcəsi ilə vergi tutulur. Məsələn, fərz edək ki, fiziki şəxsin mülkiyyətində olan evin dəyəri 140 min manatdır. Onda bu məbləğin 5000 manatından vergi tutulmur. Qalan

$$140\ 000 - 5000 = 135\ 000 \text{ (manat)}$$

məbləğdən isə 0,1 faiz dərəcəsi ilə, yəni

$$135\ 000 \cdot 0,001 = 135 \text{ (manat)}$$

vergi ödənməlidir.

Su və hava nəqliyyatı vasitələrinə görə vergilərin dərəcəsi mühərrikin hər kub santimetri üçün 0,02 manat qəbul olunmuşdur.

Məsələn, motorlu qayığın mühərrikinin həcmi 600 kub sm olarsa, onda

$$600 \cdot 0,02 = 12 \text{ (manat)}$$

vergi ödənməlidir. Məlumdur ki, "Yamaxa" tipli motorların mühərrikinin ən böyük həcmi 760 kub santimetrdir. Bu cür motorla işləyən qayıq üçün vergi məbləği

$$760 \cdot 0,02 = 15,2 \text{ (manat)}$$

olacaq.

Mühərriki olmayan su və hava nəqliyyatı vasitəsi üçün onların bazar qiymətinin 1 faizi vergi kimi ödənilir.

Məsələn, qayığın mühərriki yoxdursa və onun bazar qiyməti 1200 manatdırsa, onda vergi məbləği

$$1200 \cdot 0,01 = 12 \text{ (manat)}$$

alınar.

Müəssisələr əsas vəsaitlərin müəyyənləşdirilmiş dəyərindən 1 faiz dərəcəsi ilə vergi ödəyirlər.

10.3. Verginin hesablanması və ödənilməsi qaydaları

Binalar üzrə əmlak vergisi binaların hər il yanvarın 1-nə olan vəziyyətinə görə inventar dəyərinə əsasən hesablanır.

Əgər binanın bir neçə sahibi varsa, onda əmlak vergisi onların binanın dəyərindəki payına uyğun olaraq qəbul edilir.

Su və hava nəqliyyatı vasitələrinə görə vergi onların qeydiyyatını aparan təşkilatlar tərəfindən verilən məlumatlar əsa-

sında hər ilin əvvəlinə olan vəziyyətə hesablanır. Belə qeydiyyat olmadığı hallarda əmlak sahibi mülkiyyətində olan su və hava nəqliyyatı vasitələri barədə məlumatları əks etdirən sənədləri müvafiq orqana təqdim etməlidir.

Fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan binalara görə əmlak vergisi həmin ərazinin bələdiyyəsi tərəfindən hesablanır. Bələdiyyələr verginin ödənilməsi barədə tədiyə bildirişini ödəyicilərə avqustun 1-dən gec olmayaraq verməlidirlər.

Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi bərabər hissələrlə avqustun 15-dək və noyabrın 15-dək yerli büdcəyə (bələdiyyə büdcəsinə) ödənilir.

Vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyəri götürülür. Bu dəyəri hesablamaq üçün avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla müəssisənin əmlakının ilin əvvəlinə və sonuna qalıq dəyəri toplanıb ikiyə bölünür. Müəssisə hesabat ili ərzində yaradılmışdırsa, onda əmlakın yaradıldığı tarixə və ilin sonuna balans üzrə qalıq dəyəri toplanıb 24-ə bölünür və müəssisənin yaradıldığı aydan sonra, ilin sonuna qədər olan ayların sayına vurulur. Orta illik qalıq dəyəri müəyyənləşdirildikdən sonra həmin dəyərdən 1 faiz dərəcəsi ilə əmlak vergisi hesablanır.

Yoxlama sualları

- 1. Əmlak vergisinin vergitutma obyektı nədir?*
- 2. Əmlak vergisinin dərəcələri hansılardır? Xüsusi mülkiyyətdə olan binalarla su nəqliyyatı vasitələrinin vergi dərəcələri nə üçün müxtəlifdir?*
- 3. Binalara görə əmlak vergisini kim hesablayır və bu vergi hansı büdcəyə ödənilir?*
- 4. Müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyəri necə hesablanır? Bu qalıq dəyərindən vergi hansı dərəcə ilə ödənilir?*

11. Torpaq vergisi

Respublikamızda torpaq mülkiyyətçiləri və ya istifadəçiləri təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq, torpaq sahəsinə görə hər il sabit tədiyə şəklində torpaq vergisinə cəlb olunurlar.

Dövlət gəlirlərinin formalaşmasında torpaq vergisi qədim dövrlərdə və orta əsrlərdə daha mühüm yer tuturdu. Bu vergi əvvəllər natural formada alınır və əsasən torpaq sahələrinin böyüklüyündən asılı idi. Lakin sonralar torpağın məhsuldarlığını da nəzərə alırdılar və vergi dərəcəsi münbit torpaqlar üçün daha yüksək qəbul olunurdu.

XIX əsrin sonlarından etibarən bütün dünyada torpaq vergisinin rolu fiskal sistemdə azalmağa başladı. Hazırda xüsusi çəkisi az olduğuna görə bu vergi bəzi ölkələrdə hətta gəlir vergisi və əmlak vergisinin tərkibinə daxil edilir.

11.1. Verginin ödəyiciləri və vergitutma obyektı

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan fiziki şəxslər və müəssisələr torpaq vergisinin ödəyiciləridir. Onların mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaq sahələri vergitutma obyektı sayılır.

Azərbaycanda həm fiziki şəxslər, həm də müəssisələr torpaq sahələri barədə özlərinin mülkiyyət və istifadə hüquqlarını təsdiq edən sənədləri aldıqdan sonra bir ay ərzində qey-

diyyatdan keçməlidirlər. Fiziki şəxslər və bələdiyyə müəssisələri bələdiyyələrdə, digər müəssisələr isə vergi orqanında uçota dururlar. Vergi dövrü bir təqvim ili hesab edilir.

11.2. Vergi dərəcələri

Torpaq vergisini müəssisələr torpaq sahəsinin ölçüsünə və verginin dərəcələrinə əsasən illik hesablayır və mayın 15-dən gec olmayaraq, hesablamaları vergi orqanına verirlər. Vergi bərabər məbləğlərdə 15 avqust və 15 noyabr tarixlərindən gec olmayaraq ödənilir.

Kənd təsərrüfatı torpaqları üzrə torpaq vergisinin dərəcəsi hər şərti bal üçün 0,06 manat müəyyən edilmişdir.

Biçənək, örüş və otlaq kimi istifadə olunan torpaqların bir hektarının şərti balları əkin, dinc və çoxillik əkmələrin altındakı torpaqların I keyfiyyət qrupu üçün müəyyənləşdirilmiş şərti balların on faizi qəbul edilir. Kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqların təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti ballar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilir. Hazırda qüvvədə olan qərarla respublika ərazisi 19 hissəyə bölünmüşdür və hər hissədə 5 keyfiyyət qrupu üzrə torpaqların bir hektarının şərti balları göstərilmişdir.

Məsələn, Şəki-Zaqatala bölgəsinə Balakən, Qax, Zaqatala, Şəki, Oğuz və Qəbələ rayonlarının dağ torpaqları daxildir və buradakı torpaqların bir hektarının şərti balı I qrup üçün 200, II qrup üçün 150, III qrup üçün 90, IV qrup üçün 25, V qrup üçün 0 qəbul edilmişdir. Digər bölgələr üçün də müvafiq ballar müəyyənləşdirilmişdir.

Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və başqa xüsusi təyinatlı torpaqlar üçün torpaq vergisinin dərəcələri hər 100 kvadrat metrə görə aşağıdakı kimidir:

- Bakı şəhərində 10 manat;
- Gəncə, Sumqayıt şəhərlərində, Abşeron rayonunda 8 manat;
- rayon tabeliyində olan şəhərlər istisna olmaqla digər şəhərlərdə və rayon mərkəzlərində 4 manat;
- Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin, habelə Abşeron rayonunun kənd və qəsəbələri istisna olmaqla rayon tabeliyində olan şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə 2 manat.

Yaşayış fondlarının, həyətəni sahələrin və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar üçün torpaq vergisinin dərəcələri daha aşağıdır. Bakı şəhərində bu cür torpaqların hər 100 kvadratmetrinə görə vergi dərəcəsi 0,6 manat nəzərdə tutulduğu halda, Gəncə, Sumqayıt şəhərlərində və Abşeron rayonunda bu dərəcə 0,5 manat, rayon tabeliyində olan şəhərlər istisna olmaqla digər şəhərlərdə və rayon mərkəzlərində 0,3 manat, Bakı, Sumqayıt şəhərlərinin və Abşeron rayonunun qəsəbə və kəndləri istisna olmaqla rayon tabeliyində olan şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə 0,1 manat qəbul edilmişdir.

Müəssisələrin torpaq vergisi dövlət büdcəsinə, fiziki şəxslərin torpaq vergisi isə yerli büdcəyə (bələdiyyələrin büdcəsinə) ödənilir.

11.3. Vergi güzəştləri

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində torpaq vergisinə cəlb edilməyən torpaqların siyahısı verilmişdir. Bunlar - yaşayış məntəqələrinin ümumi istifadəsində, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının və yerli özünü idarəetmə orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının, onun qurumlarının, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaqlar, istehsal fəaliyyətinə cəlb edilməmiş dövlət, meşə və su fondu torpaqları, Xəzərin respublikaya aid olan sektorunun al-

tında yerləşən torpaqlar, habelə dövlət sərhəd zolaqları və müdafiə təyinatlı torpaqlardır. Bundan əlavə aşağıda göstərilən şəxslərin mülkiyyətində olan torpaqlara görə torpaq vergisinin məbləği 10 manat azaldılır:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanlarının;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının;
- “Şöhrət” ordeninin hər üç dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslərin;
- I və II qrup müharibə əlillərinin;
- Həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarının və ya ərlərinin;
- 1941-45-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslərin;
- Çernobıl Atom Elektrik Stansiyasında, atom obyektlərində qəza, habelə nüvə qurğuları ilə bağlı işlər nəticəsində şüa xəstəliyinə və şüalanma ilə əlaqədar xəstəliyə tutulmuş və ya bu xəstəlikləri keçirmiş şəxslərin.

11.4. Verginin hesablanması

Torpaq vergisinin hesablanmasına aid bəzi məsələlərə baxaq.

1. Dəvəçi-Xaçmaz zonasında II keyfiyyət qrupuna daxil olan 20 hektar torpaq sahəsi əkin üçün istifadə edilir. Bu torpaqların 1 hektarı üçün şərti balın 89 olduğunu nəzərə alıb, torpaq vergisinin ümumi məbləğini hesablamalı.

Torpaq vergisinin dərəcəsi hər şərti bal üçün 0,06 manatdır və vergi məbləği 1 hektar üçün

$$89 \cdot 0,06 = 5,34 \text{ (manat)}$$

olacaq. Torpaq sahəsi 20 hektardır və ona görə ümumi məbləğ

$$5,34 \cdot 20 = 106,8 \text{ (manat)}$$

alınacaq.

2. Həmin məsələyə torpaq sahəsinin biçənək kimi istifadə edildiyi halda baxaq. Bu halda nəzərə alaq ki, Dəvəçi-Xaçmaz zonasında I keyfiyyət qrupuna daxil olan torpaqların 1 hektarı üçün şərti bal 121-dir. Onda

$$0,06 \cdot 121 \cdot 0,1 \cdot 20 = 14,52 \text{ (manat)}$$

ümumi vergi məbləği olacaq. Göründüyü kimi, torpağın əkin sahəsi kimi istifadə edilməməsi verginin məbləğini xeyli azaldır.

3. Bakı şəhərində ticarət məqsədilə istifadə olunan 80 kvadrat metr torpaq sahəsi üçün ödənilməli verginin məbləğini hesablamalı.

Torpaq sahəsi Bakı şəhərində olduğundan vergi dərəcəsi hər 100 kvadrat metr sahəyə görə 10 manatdır. Deməli, ödəniləcək vergi

$$(10 : 100) \cdot 80 = 8 \text{ (manat)}$$

olacaq. Digər növ torpaq sahələri üçün də vergi məbləği eyni qayda ilə hesablanır.

4. Rayon tabeliyində olan şəhərdə 220 kvadrat metr torpaq sahəsi üçün nə qədər vergi ödənməlidir?

Rayon tabeliyində olan şəhərdə yaşayış fondlarının, həyətyanı sahələrin və bağ sahələrinin torpaqları üçün vergi dərəcəsi hər 100 kvadrat metr sahəyə görə 0,1 manat olduğundan vergi məbləği

$$(0,1 : 100) \cdot 220 = 0,22 \text{ (manat)}$$

alınar.

Qeyd edək ki, həmin torpaq sahəsi məsələn, Gəncə şəhərindədirsə, onda verginin məbləği beş dəfə çox olacaq:

$$(0,5 : 100) \cdot 220 = 1,1 \text{ (manat)}.$$

5. Sumqayıt şəhərində yaşayan II qrup müharibə əlilinin 600 kvadrat metr həyətyanı sahəsi vardır. Bundan əlavə həmin şəxs şəhər ətrafında 800 kvadrat metr torpaq sahəsini icarəyə götürmüşdür. Ödənəcək verginin məbləğini hesablamalı.

Yaşayış fondlarının, həyətyanı sahələrin və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduqları torpaqlar üçün verginin dərəcəsi Sumqayıt şəhəri üzrə hər 100 kvadrat metr sahəyə görə 0,5 manat olduğundan hər kvadrat metr üçün vergi məbləği

$$0,5 : 100 = 0,005 \text{ (manat)}$$

və 600 kvadrat metr həyətyanı sahə üçün

$$0,005 \cdot 600 = 3 \text{ (manat)}$$

olacaq. Beləliklə, 10 manat vergi güzəştinə malik olan müharibə əlili həyətyanı sahəsinə görə vergi ödəməyəcək, çünki verginin məbləği güzəştin məbləğindən azdır.

İcarəyə götürülən torpaq sahəsi üçün isə vergi ödənməlidir. Çünki qanunda güzəşt yalnız şəxslərin mülkiyyətində olan torpaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Yuxarıda göstərilən qayda ilə hesablasaq, vergi məbləği

$$0,005 \cdot 800 = 4 \text{ (manat)}$$

alınar və bu vergiyə güzəşt tətbiq edilmədiyindən bütün məbləğ ödənməlidir.

Yoxlama sualları

1. Torpaq vergisinin ödəyiciləri kimlərdir? Vergitutma obyektı nədir?

2. Torpaq vergisinin dərəcələri barədə nə bilirsiniz?

3. Hansı torpaqlar vergiyə cəlb edilmir?

4. Kimlərin mülkiyyətində olan torpaqlara görə vergi azaldılır?

5. Bakı şəhərində istifadə olunan 168 kvadrat metr torpaq sahəsi üçün nə qədər vergi ödənməlidir?

12. Yol vergisi

12.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı

Yol vergisinin ödəyiciləri həm respublikamızın ərazisinə daxil olan və həmin ərazidən sərnəşin və yük daşınması üçün istifadə edən avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahibləri, həm də bu ərazidə mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan şəxslərdir. Vergitutma obyektı isə xarici dövlətlərin ölkə ərazisinə daxil olan, habelə şəxslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələridir.

12.2. Xarici dövlətlərin avtomobil nəqliyyatı vasitələrindən verginin dərəcələri

Xarici dövlətlərin respublika ərazisinə daxil olan avtomobil nəqliyyatı vasitələrindən vergi aşağıdakı dərəcələrlə hesablanır:

- minik avtomobilləri - 15 ABŞ dolları;
- oturacaq yerlərinin sayı 12-dək olan avtobuslar ölkə ərazisində 1 gün qaldıqda 15 ABŞ dolları, 1 həftəyədək qaldıqda 30 ABŞ dolları, 1 aya qədər qaldıqda 100 ABŞ dolları, 3 aya qədər qaldıqda 300 ABŞ dolları, 1 ilə qədər qaldıqda 1050 ABŞ dolları;
- oturacaq yerlərinin sayı 13-dən 30-dək olan avtobuslar öl-

kə ərazisində 1 gün qaldıqda 20 ABŞ dolları, 1 həftəyədək qaldıqda 40 ABŞ dolları, 1 aya qədər qaldıqda 140 ABŞ dolları, 3 aya qədər qaldıqda 400 ABŞ dolları, 1 ilə qədər qaldıqda 1400 ABŞ dolları;

- oturacaq yerlərinin sayı 31 və daha çox olan avtobuslar ölkə ərazisində 1 gün qaldıqda 25 ABŞ dolları, 1 həftəyədək qaldıqda 50 ABŞ dolları, 1 aya qədər qaldıqda 175 ABŞ dolları, 3 aya qədər qaldıqda 500 ABŞ dolları, 1 ilə qədər qaldıqda 1750 ABŞ dolları;
- yük avtomobilləri, qoşqulu və yarımqoşqulu avtonəqliyyat vasitələrinin oxlarının sayı 4-ə qədər olduqda 1 gün üçün 20 ABŞ dolları, 2 həftəyədək dövr üçün 40 ABŞ dolları, 1 aya qədər dövr üçün 140 ABŞ dolları, 3 aya qədər dövr üçün 400 ABŞ dolları, 1 ilə qədər dövr üçün 1400 ABŞ dolları;
- yük avtomobilləri, qoşqulu və yarımqoşqulu avtonəqliyyat vasitələrinin oxlarının sayı 4 və daha çox olduqda 1 gün üçün 30 ABŞ dolları, 1 həftəyədək dövr üçün 80 ABŞ dolları, 1 aya qədər dövr üçün 280 ABŞ dolları, 3 aya qədər dövr üçün 800 ABŞ dolları, 1 ilə qədər dövr üçün 2800 ABŞ dolları.

Vergi Məcəlləsinə görə ağır çəkili avtonəqliyyat vasitələri ilə yüklərin daşınmasına görə vergi məbləği artırılır. Respublika ərazisində yük avtomobilləri, qoşqulu və yarımqoşqulu avtonəqliyyat vasitələri ilə yüklərin daşınmasında vergi məbləğinin artımı gedilən yolun hər kilometri üçün aşağıdakı kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Nəqliyyat vasitələrinin yüklə birlikdə ümumi çəkisi 37 tondan 41 tona qədər olduqda - 0,15 ABŞ dolları, 41 tondan 51 tona nədərsə olduqda - 0,30 ABŞ dolları, 51 tondan 61 tona qədər olduqda - 0,45 ABŞ dolları, 61 tondan 71 tona qədər ol-

duqda - 0,60 ABŞ dolları, 71 tondan 81 tona qədər olduqda - 0,75 ABŞ dolları, 81 tondan çox olduqda - 1,80 ABŞ dolları.

Bu daşımalar zamanı avtonəqliyyat vasitələrinin ölkə ərazisində qaldığı müddətə görə nəzərdə tutulmuş vergi məbləği az təhlükəli yüklər üçün - 100 faiz, təhlükəli yüklər üçün - 200 faiz, xüsusi təhlükəli yüklər üçün 400 faiz artırılır.

Xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən vergini gömrük orqanları tuturlar və dövlət büdcəsinə keçirirlər.

12.3. Respublika ərazisində avtonəqliyyat vasitəsi olan şəxslərdən tutulan verginin dərəcələri

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan şəxslər üçün illik yol vergisi həmin avtonəqliyyat vasitələrinin mühərrikinin həcminə görə hesablanır. Nəzərdə tutulmuşdur ki, minik avtomobillərinin mühərrikinin həcmi hər kub santimetrə görə 2000 kubsantimetrədək olduqda 0,01 manat, 2000 kubsantimetrdən çox olduqda həmin artıq hissə üçün 0,02 manat, avtobuslar və digər avtomobil nəqliyyatı vasitələri üçün isə 0,02 manat vergi ödənməlidir. Bu, büdcə təşkilatlarının avtomobil nəqliyyatı vasitələrinə və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə olunan kənd təsərrüfatı texnikasına (traktorlara, kombaynlara, pambıqyığan maşınlarla və s.) aid edilmir.

Respublika ərazisində mülkiyyətində və istifadəsində avtonəqliyyat vasitəsi olan fiziki şəxslər yol vergisini avtomobil texniki baxışdan keçən zaman ödəməlidirlər.

12.4. Verginin hesablanması

Yol vergisinin hesablanmasına aid misallara baxaq.

1. Xarici ölkədən gəlmiş avtobusun 36 oturacaq yeri varsa, respublikamızın ərazisində 75 gün qalacaqsa, yol vergisinin məbləği nə qədər olacaq?

Xarici ölkənin respublika ərazisinə daxil olan nəqliyyat vasitəsində oturacaq yerlərinin sayı 31 və daha çox olduqda, ölkə ərazisində 1 aydan 3 aya qədər qaldıqda vergi dərəcəsi 500 ABŞ dollarıdır. Deməli 75 gün ölkədə qalan və oturacaq yerlərinin sayı 36 olan avtobus üçün də vergi məbləği 500 ABŞ dolları olmalıdır.

2. Dörd oxlu və yüklə birlikdə ümumi çəkisi 60 ton olan maşın respublikamızın ərazisində qaldığı 3 ay ərzində 220 km məsafə qət edib. Yüklə az təhlükəli hesab olunursa, yol vergisinin məbləğini hesablamalı.

Dörd oxlu yüklə maşını 3 ay ölkə ərazisində qalıbsa, 800 ABŞ dolları ödənməlidir. Lakin az təhlükəli yüklər üçün bu məbləğ 100 faiz, yəni 800 dollar artırılmalıdır. Bundan əlavə, yüklə birlikdə çəkisi 60 ton olan avtomaşın üçün gedilən yolun hər kilometrinə 0,45 ABŞ dolları, yəni cəmi $220 \cdot 0,45 = 99$ ABŞ dolları əlavə edilməlidir. Beləliklə, yol vergisinin ümumi məbləği

$$800 + 800 + 99 = 1699 \text{ (ABŞ dolları)}$$

olur.

3. Mühərrikin həcmi 1200 kub santimetr olan avtomobil üçün illik yol vergisi nə qədərdir?

Mühərrikin həcmi 2000 kub santimetrdən az olduğuna görə onun hər kub santimetrinə yol vergisi 0,01 manat olmalıdır. Ona görə

$$1200 \cdot 0,01 = 12 \text{ (manat)}$$

vergi ödənməlidir.

Yoxlama sualları

- 1. Yol vergisinin vergi ödəyiciləri kimlərdir?*
- 2. Yol vergisinin vergitutma obyektı nədir?*
- 3. Xarici dövlətlərin avtomobil nəqliyyatı vasitələrindən yol vergisi necə hesablanır?*
- 4. Respublika ərazisində avtonəqliyyat vasitəsi olan şəxslərdən tutulan yol vergisinin dərəcələrini göstərin. Misal üzərində izah edib verginin məbləğini müəyyən edin.*

13. Mədən vergisi

13.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı

Vergi Məcəlləsinə görə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində, o cümlədən də Xəzər dənizinin respublikamıza aid olan hissəsində yerin təkindən faydalı qazıntılar çıxaran fiziki şəxslər və müəssisələr mədən vergisinin ödəyiciləridir. Bütün bu çıxarılan faydalı qazıntılar vergitutma obyektidir.

13.2. Verginin dərəcələri

Yerin təkindən çıxarılan faydalı qazıntıların növündən asılı olaraq, mədən vergisi onların topdansatış qiymətinə tətbiq edilməklə aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

- xam neft - 26 faiz;
- təbii qaz - 20 faiz;
- filiz faydalı qazıntılar (bütün növ metallar) - 3 faiz.

Digər faydalı qazıntıların növündən asılı olaraq, mədən vergisi hər kubmetr üçün müəyyən dərəcələrlə hesablanır. Vergi Məcəlləsinə görə, qeyri-filiz faydalı qazıntılardan mədən vergisinin dərəcəsi üzlük daşlar (mərmər, tuf, mərmərləşmiş əhəng daşı və s.) üçün 1 manat, qiymətli və yarımqiymətli bəzək daşları, daş duz üçün - 4 manat, mineral sular üçün - 6 manat nəzərdə tutulmuşdur; yodlu-bromlu sular üçün - 0,02 manat, qalan qeyri-filiz faydalı qazıntılar üçün (mişar daşları,

çınqıl xammalı, tikinti qumları, sement xammalı və s.) vergi dərəcəsi 0,5 manat qəbul olunmuşdur.

Hesabat ayı üçün vergi faydalı qazıntıların çıxarıldığı aydan sonrakı ayın 20-dək ödənilməlidir.

Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi yerli büdcəyə (bələdiyyə büdcəsinə) daxil edilir. Bu materiallara kərpic-kirəmit gilləri, tikinti qumları, çınqıl xammalı aiddir.

Bütün qalan mədən vergiləri dövlət büdcəsinə ödənilir.

13.3.Verginin hesablanması

Mədən vergisinin hesablanmasına aid bir neçə misala baxaq.

1.Fərz edək ki, xam neftin topdansatış qiyməti hər ton üçün 230 manatdır. 350 ton xam neft üçün mədən vergisinin məbləğini hesablamaq tələb olunur.

Xam neftə görə mədən vergisinin dərəcəsi topdansatış qiymətinin 26 faizidir. 1 ton xam neftin topdansatış qiyməti 230 manat olduğuna görə 1 ton neft üçün

$$230 \cdot 0,26 = 59,8 \text{ (manat)}$$

mədən vergisi ödənməlidir. Onda 350 ton xam neft çıxarıldıqda mədən vergisinin məbləği

$$59,8 \cdot 350 = 20930 \text{ (manat)}$$

olacaq.

2. 450 kub metr mişar daşı üçün mədən vergisinin ümumi məbləğini hesablamaq.

1 kub metr mişar daşı üçün 0,5 manat məbləğində vergi tətbiq edilir. Onda 450 kub metr mişar daşı üçün mədən vergisi

$$450 \cdot 0,5 = 225 \text{ (manat)}$$

məbləğində ödənməlidir.

3. 100 kub metr mərmərdən üzlük daşı üçün mədən vergisinin məbləğini də eyni qayda ilə hesablamaq olar. Hər kub metr üzlük daşı üçün vergi 1 manatdır. Onda mədən vergisinin 100 kub metr üzlük daşı üçün məbləği

$$100 \cdot 1 = 100 \text{ (manat) olacaq.}$$

Yoxlama sualları

1. Mədən vergisinin vergi ödəyiciləri kimlərdir və vergitutma obyektı nədir?

2. Mədən vergisi necə hesablanır? Vergi dərəcələri hansılardır?

3. Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları dedikdə hansı materiallar başa düşülür? Bu materiallara görə mədən vergisi hansı büdcəyə ödənilir?

14. Sadələşdirilmiş vergi

14.1. Verginin ödəyiciləri və vergitutma obyektı

Azərbaycan Respublikasında sadələşdirilmiş vergi 2000-ci ilin yanvar ayının 1-dən tətbiq edilməyə başlanmışdır. Bu verginin tətbiqi kiçik sahibkarlıqla məşğul olan vergi ödəyicilərinin işini asanlaşdırır, çünki bu ödəyicilərin mühasibat və uçot aparılmasını təşkil etmək imkanları məhduddur.

Vergi Məcəlləsinə görə ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatdan alınmamış və əvvəlki üç aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 150000 manat və ondan az olan hüquqi şəxslər və 90000 manat və ondan az olan hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi ola bilərlər.

Beynəlxalq yük və sərnişin daşımaları istisna olmaqla mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri ilə respublika ərazisində sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən şəxslər və mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləridirlər. Bu hüquqa malik olan digər vergi ödəyiciləri hər il aprel ayının 20-dən gec olmayaraq, müvafiq bəyannaməni və ya bu hüquqdan istifadə etmək istəməməsi barədə yazılı məlumatı uçotda olduqları vergi orqanına təqdim edirlər. Hər bir vergi ödəyicisi təqvim ilinin sonunadək seçdiyi metodu dəyişdirmir və sonrakı ildə heç bir məlumat və bəyannamə təqdim etmədikdə əvvəlki metod qüvvədə qalır.

Bəs hansı şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi ola bilməzlər?

Məcəlləyə görə aksizli mallar istehsal edən şəxslərin, kredit və sığorta təşkilatlarının, investisiya fondlarının, lombardların, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının, qeyri-dövlət pensiya fondlarının, əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlərin sadələşdirilmiş vergitutma sistemini tətbiq etmək hüququ yoxdur. Bundan əlavə, avtonəqliyyat vasitələri ilə sərnişin və yük daşımaları həyata keçirən və mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər istisna olmaqla mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərin ilin əvvəlinə qalığı dəyəri 1 milyon manatdan artıq olanlar da sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi ola bilməzlər.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirirlərsə, onların mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri, mənzil tikintisi fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər üçün zirzəmilər, mərtəbələr və çardaqlar daxil olmaqla tikilən binanın ümumi sahəsi vergitutma obyektidir. Qalan vergi ödəyiciləri üçün hesabat dövrü ərzində təqdim edilmiş mallara (işlərə, xidmətlərə) və əmlaka görə əldə edilmiş ümumi hasılatın, habelə satışdankənar gəlirlərin həcmi vergitutma obyektidir.

Sadələşdirilmiş vergini ödəyən hüquqi şəxslər ƏDV-nin, mənfəət vergisinin və əmlak vergisinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər bu fəaliyyət üzrə gəlir vergisinin və ƏDV-nin ödəyicisi olurlar.

14.2.Verginin dərəcələri

Avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən vergi ödəyiciləri üçün sadələşdirilmiş verginin aylıq məbləği aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

1.Taksi istisna olmaqla digər avtonəqliyyat vasitələri ilə sərnişin daşınmasında hər oturacaq yeri üçün 1,8 manat.

2. Taksi ilə sərnişin daşınmasında hər nəqliyyat vasitəsi üçün 9 manat.

3. Yüklə daşınmasında hər ton yüklə götürmə qabiliyyəti üçün 1 manat.

Lakin bu göstərilən məbləğdə vergilər bütün şəhər və rayonlarda eyni cür tətbiq edilmir. Sərnişin və yüklə daşımaları üçün hesablanmış məbləğ Bakı şəhərində (kənd və qəsəbələr də daxil olmaqla) və Bakı şəhəri ilə ölkənin digər yaşayış məntəqələri arasında 2-yə, Abşeron rayonu, Sumqayıt, Gəncə şəhərlərində, həmin rayon və şəhərlərlə digər yaşayış məntəqələri arasında isə 1,5-ə vurulur.

Bakı şəhərində bəzi hallar üçün sərnişin və yüklə daşımalarına görə sadələşdirilmiş verginin aylıq məbləğini hesablayaq.

Oturacaq yerlərinin sayı 12 olarsa,

$$1,8 \cdot 12 \cdot 2 = 21,6 \cdot 2 = 43,2 \text{ (manat)},$$

oturacaq yerlərinin sayı 30 olarsa,

$$1,8 \cdot 30 \cdot 2 = 54 \cdot 2 = 108 \text{ (manat)},$$

vergi ödənməlidir.

Bakı şəhərində aylıq verginin məbləği taksi ilə sərnişin və yüklə daşınması üçün

$$9 \cdot 2 = 18 \text{ (manat)},$$

10 tonluq yüklə götürmə qabiliyyəti olan yüklə maşını üçün

$$1 \cdot 10 \cdot 2 = 20 \text{ (manat)}$$

olur.

Abşeron rayonu, Sumqayıt, Gəncə şəhərlərində, bu rayon və şəhərlərlə digər yaşayış məntəqələri arasında hərəkət edən avtomobil nəqliyyatı vasitələri üçün məbləğ bir qədər azdır. Məsələn, oturacaq yerlərinin sayı 12 olduqda,

$$1,8 \cdot 12 \cdot 1,5 = 21,6 \cdot 1,5 = 32,4 \text{ (manat)}$$

vergi ödənəcək. Göründüyü kimi, bütün hesablamalarda hələ də sonuncu 2 ədədini 1,5 ədədi ilə əvəz etmək kifayətdir.

Qalan bütün yaşayış məntəqələri arasında yüklə və sərnişin daşınması üçün əmsal 1-dir. Bu o deməkdir ki, hesablanmış ilkin məbləğ olduğu kimi saxlanılır. Yəni oturacaq yerlərinin

sayı 12 olduqda 21,6 manat, 30 olduqda 54 manat və s. vergi ödənməlidir.

Mənzil tikintisi ilə məşğul olan şəxslər vergitutma obyektinin hər kvadratmetri üçün 10 manat məbləğinə ölkənin zonaları üzrə əmsallar tətbiq etməklə hesablanır.

Respublika ərazisində digər sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin malların təqdim edilməsindən, işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən əldə etdiyi vəsaitin məbləğindən və satışdankənar gəlirlərdən Bakı şəhərində 4 faiz, digər şəhər və rayonlarda, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2 faiz dərəcə ilə vergi hesablanır.

Sadələşdirilmiş vergi üçün hesabat dövrü rübdür.

Əlavə oxu materialı

“Molla Nəsrəddin” jurnalı vergilər haqqında

Cəlil Məmmədquluzadənin 1906-cı ildən 1931-ci ilədək bəzi fasilələrlə nəşr etdirdiyi “Molla Nəsrəddin” jurnalında müxtəlif dövrlərdə vergilər barədə məqalələr, felyetonlar, məlumatlar verilmişdir.

Məlumdur ki, Sovet İttifaqında 1921-ci ilin mart ayında ərzaq sapağı ərzaq vergisi ilə əvəz olundu. Bu vergi əslində ailə üzvlərinin sayı və mal-qaranın olub-olmaması nəzərə alınaraq tutulmalıydı. Lakin yerlərdə qanun pozulurdu, əhali yığılan məhsulun daha çox hissəsini ödəməli olurdu.

Jurnalın 1922-ci il noyabrın 2-də buraxılmış sayındakı Mozalan imzası ilə “Naloq¹ ustaları” adlı məqalə həmin bu ərzaq vergisinin yığılması barədədir.

Məqalə belə başlayır:

“Molla Nəsrəddin rəiyyətin və fəqir-füqəranın köhnə dostudur. Tarixi 1906-da, yəni hələ 16 il bundan qabaq biz məcmuəmizin 9-cu nömrəsində fəhlə və kəndlini yada salmışıq və haman nömrədə qəmgin bir kəndlinin surətini çəkib yanında yazmışıq:

¹ vergi

Ey rəiyyət, ey fəqiri-fəhlə, dehqan, qəm yemə.

Bu ki, belə oldu, heç bir səbəb yoxdur ki, haman kəndlini indi də biz istəməyək və onun dərdi-dilindən özümüzü kənar saxlayaq. Necə ki, haman 16 il bundan əqdəm, habelə indi biz yenə fəhlə və kəndlinin yoldaş və dostuyuq.”

Bu girişdən sonra Azərbaycanda kənd camaatından yığılan cürbəcür vergilərdən və ən əsası ərzaq vergisindən söhbət açılır:

“Ərzaq vergisi ilə qeyri naloqların arasında bir böyük fərq var və bizim sözüümüz haman fərq və haman təfavüt üstədir. Təfavütü də budur ki, ərzaq vergisini qərar verənlər bu işdə o qədər ustalığ və məharət göstərmədilər, çünki bu işdə o qədər bir ixtisas bitirməmişdilər, çünki xam idilər, onunçün də böyük səhvlər elədilər. Məsələn, uzun uzadı siyahılar tutdular, çoxluca məmurlar təyin elədilər, çox pul-lar sərf etdilər və işi də bir qədər uzatdılar. Amma kəndlərdə və mahal-larda sair naloq yığanların afərin təcrübə və ustalılıqlarına: nə bir qanun və qərardad, nə siyahı, nə səliqə. Nə bilinir ki, yığan kim, alan kim, nəyə alır, nə qədər alır, müxtəsər ki, dinmə ver; mərhəba belə naloq ustalarına.”

Burada iki məsələyə toxunulur: verginin əlverişsiz, çoxlu xərc çək-məklə yığılmasına və yerli məmurların təzə növ vergilər icad etməsinə. Hər iki problem həmişə aktual olub və həmin dövrdə xüsusilə aktual idi. Məqalədə təzə uydurulan və heç bir qanun-qayda ilə tənzimlənmə-yən bəzi vergilərin də adı çəkilir: müalicə naloqu, təmizlik naloqu, dəyirmandan naloq, dəmiryol biletlərindən naloq, ispalkom naloqu.

Bu qəribə vergiləri sadalayandan sonra müəllif istehza ilə yazır:

“Bəs elə bu? Yəni nə xəyal edirsiniz, camaatdan həmin vergiləri alandan sonra naloqçular çıxıb gedirlər? Xeyir, bundan savayı hər kəsin ki, yolu kəndə düşür, deyir gəlmişəm naloq yığmağa... Nə icazə, nə sual-cavab, nə siyahı və nə qanun? Bir surətdə ki, dəre xəlvətdi, dəxi orda nə siyahı, nə qanun?”

Bu məqalədən bir neçə ay sonra həmin jurnalda “Ərzaq vergisi-nin nöqsanları” yazısında yenə bu məsələyə qayıdılıb və “Bakincki raboçi” qəzetinə istinad edərək, vergi yığılmasında özbaşınalıqlar tən-qid edilib. Ailə üzvlərinin sayının nəzərə alınmaması və əkin vaxtı vergi təyin edildiyi əsas nöqsan kimi göstərilib:

“Ərzaq naloqunu yığanda insaf deyil yoxlayıb görməyəsen, aya bu naloq verən kəndlinin neçə baş çörək yeyəni var... Hələ taxıllar göyər-

məmişdən Bakıdan “rəml radiosu” vasitəsilə naloq loğmanları bildilər ki, filan yerdə altı aydan sonra yaxşı taxıl bitəcək və filan yerdə yaxşı üzüm əmələ gələcək. Bizə qalsa, tək bir şərti gözləmək lazımdır, qalanları ötüşüb keçər. Həmin şərt budur ki, hər bir əkinçidən əhvalına görə naloq almaq lazımdır”.

Jurnalın 1925-ci il 17 yanvar tarixli 3-cü nömrəsində dərc edilmiş “Ticarət naloqu” felyetonu da vergilərin ağırlığına həsr olunub. Felyetonda oxuyuruq:

“Bakı kommunoxozu alverçilərdən naloq almaqdan o qədər tərəqqi edib ki, bir nəfər küçədə su satan uşağa ayda on manat naloq təyin eləyib... Bu naloq oxşayır keçən vaxtlarda İranda bir şəhərin kommunoxozunun əhalidən naloq istəməyinə. O vədə şəhərin hakimi hökm eləmiş imiş ki, hər pineçidən əlli түмән alınsın. Çünki pineçilik böyük ticarətdir və hər bir çolaqdan əlli түмән alınsın, o səbəbə ki, çolağın iki ayaqlılarına nisbət başmaq xərci yarıbayarı azdır və keçəllərdən həmçinin əlli түмән alınsın, çünki keçəllərin dəllək xərci azdı və bundan da savayı hər bir Məhəmmədəli adlı əhalidən yenə əlli түмән alınsın, bu səbəbə ki, İranda Məhəmmədəli adında adam çoxdur.

Haman şəhərin naloq yığıanı düşür bazara və rastına gələn bir pineçidən əlli түмән istəyən kimi biçərə dik atılır ayaq üstə və məlum olur ki, pineçi bir qıçlı imiş. “Aha, əlli түмән də dübarə verəcəksən.” Pineçi istəyir etiraz eləsin, naloqçu onu itələyir, papağı düşür yerə. “Baho, sən keçəl imişsən.” Xülasə nə başını ağırdım bu qeylü –qala adamlar yığışır bəlkə pineçiyə imdad eləsinlər. Məlum olur ki, bu evi xarabın hələ adı Məhəmmədəli imiş də. Üç qat əlli түмəndən savay pulun üstünə əlli түмən də gəlir və axırı Allah bilsin nə olur!”

Burada “Xəsis culfə və keçəl” xalq nağılının motivlərindən istifadə edilsə də “Lağlağı” ləqəbli müəllif yazını satirik üslubda gözlənilməz nəticə ilə bitirir:

“Ey qüdrət sahibi Bakı Kommunoxozu! Aman gününü özünü bərk saxla! Şəhərimizin abadlığının nicatı məhz susatan uşağın vergilərindən asılıdır”.

Vergilər haqqında daha bir yazı jurnalın 1926-cı ilin mart ayında çap olunmuş 10-cu nömrəsindədir. “Naloq hekayəsi” adlanan bu felyeton vergi idarəsində baş verən qanunsuzluqlardan, hərcməclikdən bəhs edir. Ödənilmiş verginin təzədən tələb olunması, ödəyicilərin ünvanlarının səhv düşməsi, sənədlərin itirilməsi və s. məsələlər yumoristik tərzdə təsvir olunur.

Təxminən bir il sonra oxşar hadisə başqa bir şəxsin də başına gəlir. Bu barədə jurnalın 1927-ci il 29 yanvar tarixli sayında “Yalan sözlər” adlı məqalədə yazılmışdır:

“Bildir bizim başımıza gələn bu il kasıb baqqal, avam və fəqir Kərbəlayi Hüseyn adında bir adamın başına gəlib. Üç gün qabaq bu adamı çağırıb deyiblər ki, üç illik vergi verməlisən. Nə qədər dad, haray edirsə, olmur. Axır 3 gün möhlət alıb gedir dükanına və qonşusu Qulamhüseyni çağırıb dükandakı qəbzləri axtartdırıb haman üç illik qəbzlərin hamısını tapır. Sonra yenə gəlib bunu maliyyə şöbəsinə apardıqda yazıq qəbzləri göstərüb canın qurtarır.”

1927-ci il 5 fevral tarixli nömrədə Şeyx Səfa adlı bir dəlleyin vergiyi kimi fəaliyyəti barədə yazı verilmişdir. O, camaatdan topladığı pulun hamısını xərcləyir və çox böyük borca düşür. Yazının bir hissəsi nəzm şəklindədir:

*“Dəllək idim, kənd içində hörmətim,
Çox var idi sədrlikdə niyyətim,
Yetdim muradıma, çatdım fikrimə,
Yığdım naloqları, tökdüm cibimə.
Bir neçə ay xərc elədim naloqdan,
İndi daha dad edirəm qulluqdan.”*

Daha bir nümunə. Jurnalın 1928-ci il 9 avqustunda çıxmış sayındakı yumoristik təsvirdə hər şey o qədər aydındır ki, izahata ehtiyac qalmır:

“Uzaqdan bir dəstə görünür. Atlı, çuvallı, bəzən uzun saqqal və bəzən də inteligent simalı adamlardır. Bu adamların kim olduqlarıyla maraqlanırsınızsa, söyləyim: kənd mollaları Hacı Camal, Molla Biyədə, Molla Yaqub, Nuru əfəndi, kənd şura sədri Əfsər, Şura katibi İsmayıl, kuryer Yusif Kərim oğlu.

Əcaba bunlar nəreyə və neçin gedirlər? Bəli, mollalar hasil olan məhsulatin onda birini bölüb götürməyə, qalan şura işçiləri isə atlarına saman toplamağa...

Kəndlilər kəndi zəhmətlərinin məhsullarını verirlər boynuyoğunlara. Nə üçün verdiklərini özləri də düşünməz. “Bu verginin adı nədir?” deyər bir sual ilə hekayəmizi tamam edirik.”

Görkəmli yazıçı və jurnalist Cəlil Məmmədquluzadə naşiri olduğu “Molla Nəsreddin” jurnalında da bədii əsərlərində olduğu kimi dövrün əsas problemlərinə toxunurdu, onların ədalətli həlli üçün yol axtarırdı. Ona görə də vergilərin təyin edilməsində və yığılmasında çatışmazlıqlara bu qədər diqqət yetirməsi tamamilə təbiidir.

Vergilərə aid maraqlı əhvalatlar

Bir dəfə Çin filosofu Konfutsi (e.ə. 551-479) bir kənddən keçərkən ağlayan qadın görür. Şagirdinə deyir ki, qadının niyə ağladığını öyrənsin. Şagird öyrənir, məlum olur ki, pələng onun uşağını parçalamışdır. Konfutsi deyir: “Bu dəhşətdir!”

Onlar yollarına davam edirlər. Başqa kənddən keçəndə görürlər ki, bütün kənd ağlayır. Konfutsi təəccüblənir: “Camaat niyə ağlayır?” Şagirdi deyir: “Vergilər ağırdır, müəllim, ona görə ağlayırlar.” Konfutsi deyir: “Görürsənmi, vergilər pələngdən daha qorxuludur. Ölkəni idarə edəsi olsan, bunu unutma”.

Çin filosofu Menkius (e.ə. 372-289) kəndlilər üçün vergi sistemi hazırlamışdı və Çində bu qayda uzun müddət tətbiq edilmişdi. Hər kvadrat li torpaq (li təqribən 360 hektardır) doqquz bərabər hissəyə bölünürdü. Mərkəzi hissə icmaya aid idi, ətrafındakı 8 hissə isə 8 ailəyə verilirdi. Ətraf sahələrdə işləyənlər eyni zamanda mərkəzi hissəni də əkib becərdilər və yığılan məhsulu vergi kimi təhvil verirdilər.

İrlandiyada yazıçı Oskar Uayld evinin qapısı ağzında dayanmışdı. Vergi yığan gəlib ona salam verdi və vergi ödəmədiyi barədə xəbərdarlıq etdi. Yazıçı təəccübləndi:

- Nə vergi? Nə üçün vergi verməliyəm?

- Necə yəni? Sizin belə bir malikanəniz var. Burada yaşayırınsız, yatırınsız...

Uayld onun sözünün kəsdı:

- Bilirsinizmi, mən çox pis yatıram.

Vergi yığan sakitcə dilləndi:

- Nə qədər ki, vergiləri ödəməmişiniz, yata bilməyəcəksiniz.

Vergi müfəttişliyinə belə bir məktub gəldi:

“Dünən vergiləri ödəmişdim. Amma sizdən nə gizlədim, gəlirin bir hissəsini vergi hesabatına daxil etməmişdim. Ona görə vicdan əzabı çəkmişəm, gecə səhərəcən yatmamışam. Gizlətdiyim gəlirlərin vergisini bu gün ödədim. Yenə yata bilməsəm, pulun qalanını da ödəyəcəm”.

Yoxlama sualları

- 1. Sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri kimlər olur?*
- 2. Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimlər ola bilməz?*
- 3. Sadələşdirilmiş verginin vergitutma obyektı nədir?*
- 4. Avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sərnişin və yük daşımaları həyata keçirən ödəyicilər üçün verginin dərəcələri hansılardır?*
- 5. Bakı şəhəri ilə digər regionlar arasında vergi dərəcələrində hansı fərqlər var?*

15. Vergilərin ödənilməsi qaydaları

Ən qədim zamanlardan müxtəlif ölkələrdə vergilərin sayı, dərəcələri, ödəmə müddətləri, ödənilmə qaydaları bir-birindən fərqlənmişdir. Elə indi də dünyada hər bir ölkənin yalnız özünə məxsus vergi sistemi var və ödənilmə qaydaları da bu sistemlə müəyyən edilir.

Məlumdur ki, vergilərin əsas təkamülü XIX əsrdən başlamışdır və indi də davam etməkdədir. Xüsusilə son dövrlərdə vergilərin sayı azaldılır, onların qoyuluşunda və yığılmasında qanunvericiliyin rolu artırılır. Bütün bunlar vergi sistemlərinin ümumi cəhətlərini bir-birinə uyğunlaşdırır. Lakin, yenə də fərqli cəhətlər kifayət qədərdir. Ona görə də yalnız respublikamızda vergilərin ödənilməsi qaydalarından bəhs edəcəyik.

15.1. Vergi hesabatının tərtib edilməsi

Vergi hesabatı dedikdə vergi bəyənnaməsi nəzərdə tutulur. Vergi ödəyicisi əslində vergi bazasını, vergi dərəcəsini və vergi güzəştlərini nəzərə alıb hesabat dövrü üçün ödənilməli olan verginin məbləğini sərbəst surətdə özü hesablayır və ya vergi agentinə həvalə edir.

Vergi hesabatı ödəyici tərəfindən şəxsən, rabitə təşkilatı vasitəsilə və ya elektron sənəd formasında təqdim edilə bilər. Əvvəlki dövrlərdə verilmiş hesabat məlumatları uçot məlumatlarına uyğun olmadığı hallarda dəqiqləşdirmə aparılmalı

və yeni hesabat təqdim edilməlidir. Bu əlavə hesablanmış məbləğ əvvəlki məbləğdən çox olduqda, əlavə hesablanmış məbləğ faizlərlə birlikdə ödənilir, az olduqda isə hesablanmış vergi və faiz məbləğləri azaldılır.

Vergi orqanı tərəfindən vergi hesabatı aşağıdakı hallarda qəbul edilmir:

- ödəyicinin eyniləşdirmə nömrəsi göstərilmədikdə;
- ödəyicinin eyniləşdirmə nömrəsi səhv göstərildikdə;
- vergi dövrü əks olunmadıqda;
- vergi ödəyicisi tərəfindən hesabat imzalanmadıqda;
- elektron sənəd formasında göndərilən hesabat qaydaların tələblərinə uyğun olmadıqda.

Vergi hesabatının verilmə müddəti başa çatanaqəd ödəyici gəlir vergisinin, yaxud mənfəət vergisinin hesabatının verilməsi müddətinin uzadılması barədə müraciət edirsə və bu zaman ödənilməli olan vergi məbləğini ödəmişdirsə, hesabatın verilmə müddəti üç ayadək uzadılmış hesab edilir.

15.2. Vergi öhdəliyi və onun yerinə yetirilməsi

Vergi ödəyicisinin müəyyən edilən vergini ödəmək vəzifəsi onun vergi öhdəliyi hesab olunur. Bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi ödənilməli olan vergi məbləğinin müəyyən edilmiş məbləqlərdə və qaydada ödənilməsidir. Vergi ödəyicisinin əmlakının, vəsaitinin olub-olmamasının vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə heç bir dərli yoxdur.

Müəssisə ləğv edildikdə onun vergi öhdəliklərini qalan pul vəsaitləri və müəssisənin əmlakının satışından əldə edilən gəlir hesabına ləğvetmə komissiyası yerinə yetirir. Bu pul və satışdan əldə edilən vəsait kifayət etmədikdə, öhdəliklər məsuliyyət daşıyan şəxslər tərəfindən ödənilir.

Verginin hesablanmasını vergi orqanı da apara bilər. Bu zaman ödəyicinin vergi öhdəlikləri aşağıdakılar əsasında hesablanır:

- bəyannamələrdə olan məlumat;
- müvafiq öhdəliklər haqqında məlumat;
- vergi yoxlaması materialları;
- mənbəyi bəlli hər hansı digər məlumatlar.

Vergi ödəyicisinə verginin hesablanması haqqında bildiriş göndərilir və bu bildirişdə

- vergi ödəyicisinin və ya obyektin adı;
- vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi;
- bildirişin tarixi;
- bildirişin aid olduğu obyekt;
- bildirişin əhatə etdiyi vergi dövrü;
- verginin növü, hesablanmış verginin və faizlərin məbləği;
- verginin ödənilməsinə dair tələb və ödənilmə müddətləri;
- verginin ödənildiyi yer və üsul göstərilir.

Vergilər üzrə yaranmış borclar aşağıdakı ardıcılıqla ödənilir:

- ilk borcdan başlayaraq sıra ilə hesablanmış məbləğ;
- hesablanmış faizlərin məbləği;
- maliyyə sanksiyalarının məbləği.

Əlavə oxu materialı

Böyük rus şairi A. S. Puşkin vergilər haqqında

Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin əsərlərində müxtəlif iqtisadi məsələlər, o cümlədən vergilər haqqında maraqlı fikirlər verilmişdir. Həmin dövrdə, yəni XIX əsrin əvvəllərində geniş oxucu kütləsi məşhur iqtisadçı Adam Smiti tanımırdı, vergi borcları, verginin əhəmiyyəti, biyarın vergi ilə əvəz edilməsi və s. barədə demək olar ki, heç nə bilmirdi. Bütün bunları rus ədəbiyyatına ilk dəfə A. S. Puşkin gətirmişdir.

Bu böyük şairin uşaqlar üçün yazdığı “Keşiş və onun nökeri Balda haqqında nağıl” əsərində aşağıdakı misralara diqqət yetirək:

*“Şeytanlarla bir şərtim var,
Ömrüm boyu gerek onlar,
Versin mənə hər il töycü,
Bu ödəyər bizim xərci.
Üç ildir ki, gəlmir xərac,
Nahar etdin, tez durma qaç!”*

Burada şeytanların töycü, yəni vergi borclarından söhbət gedir və keşiş nökerinə deyir ki, o borcları al.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 85.4 maddəsində yazılmışdır:

“Vergi orqanları vergiyə cəlb edilən hesabat dövrü qurtardıqdan sonra 3 il ərzində vergi ödəyicisinin vergisini, faizləri və maliyyə sanksiyasını hesablamaq və hesablanmış məbləği yenidən hesablamaq, verginin, faizlərin və maliyyə sanksiyalarının hesablanmış (yenidən hesablanmış) məbləğini vergiyə cəlb edilən hesabat dövrü qurtardıqdan sonra 5 il ərzində tutmaq hüququna malikdirlər”.

Maraqlıdır, 3 illik vergi borclarının alınması bizim Vergi Məcəlləmizdə A. S. Puşkinin nağılında olduğu kimidir. Rusiya Federasiyasında və bir çox başqa ölkələrdə də bu müddət 3 ildir. Sanki şair belə olacağını bilirmiş və ona görə də iki il, dörd il, yaxud yeddi il yazmayıb. Bundan əlavə borcların verilməməsi üçün hər üsula əl atan ödəyicilər sanki şeytanın nağıldakı hərəkətlərinə oxşar hərəkətlər edirlər.

Vergilərdən söhbət gedəndə Rusiyanın məşhur iqtisadçılarından Nikolay İvanoviç Turgenev mütləq xatırlanır. O demişdir:

“Vergilərin ləğv olunmasını tələb etmək cəmiyyətin özünü ləğv etmək deməkdir. Vətəndaşlar dövlət üçün heç nə etməsələr, dövlət də onlar üçün heç nə edə bilməz.

Bu qısa sitat həmin iqtisadçının vergilərə necə böyük əhəmiyyət verdiyini göstərir.

N. İ. Turgenev həm də torpaq sahibi olmuşdur. O, 1918-ci ildə Simbirsk yaxınlığında kəndlilərin “barşına”sını (yəni biyarını) “obrok”la (yəni bəhrə vergisi ilə) əvəz etmişdi. Bunun üçün bütün torpaqları kəndlilərə vermiş və onlarla razılaşıaraq aşağı dərəcəli vergi qoymuşdu. Çox güman ki, A. S. Puşkin bundan xəbərdar imiş. Çünki, onun

məşhur "Yevgeni Onegin" mənzum romanında aşağıdakı misralar var:

*"Bütün əmlakının üzərində tək,
Vaxtını keçirmək üçün Onegin,
Ən əvvəl çalışdı fikirləşərək,
İstədi yeni bir qayda düzəltsin...
Qədim biyarların ziddinə getdi,
Onları bəhrəylə o əvəz etdi".*

Əlbəttə, biyarın vergi ilə əvəz edilməsi həmin dövrdə çox mütərəqqi bir addım idi.

A. S. Puşkinin "Qoryuxino kəndinin tarixi" adlı yarımçıq qalmış povestində gənc mülkədar İvan Petroviç Belkinin dili ilə kəndlilərin vəziyyəti təsvir edilir.

Əvvəlcə hər şey yaxşı imiş:

"Bir zamanlar Qoryuxino varlı və böyük kənd imiş, onun bütün əhaliyi yaxşı yaşayırmış. Orada bəhrə vergisini ildə bir dəfə yığırılmış və arabalarla lazım olan yerə göndərilərmiş... Prikazçiklər yox imiş, kəndxudalar heç kimi incitmiş, işçilər az işləsə də çox qazanırlarmış, sürüləri uzunboğaz çəkməli çobanlar otarılmış".

Lakin kəndin xoşbəxt həyatı uzun sürmür. Günlərin birində kəndxudada mülkədarkən belə bir məktub alır:

"Trifon İvanov!

Bu məktubu təqdim edən şəxs Qoryuxinoya oranı idarə etmək üçün göndərilir. O, kəndə gələn kimi kəndlilərin hamısını bir yerə yığ və mənim göstərişimi elan elə. De ki, müvəkkilimin əmrləri mənim əmrlərim hesab edilməlidir. Onun tələblərini sözsüz yerinə yetirməlisiniz, əks halda o, ciddi tədbirlər görəcək. Buna məni kəndlilərin vicdansızcasına itaətsizliyi və sənin hiyləgər başısoyuqluğun vadar etmişdir".

Beləliklə, kəndə təzə prikazçik gəlir. Onun isə fikri beləymiş ki, kəndli nə qədər varlıdırsa, bir o qədər sözbəxməzdir, nə qədər kasıbdırsa, bir o qədər başıaşağıdır. Təzə qoyulan qaydaya görə, kənddə vergilər bütün il boyu yığılır və əsas ağırlıq az-çox imkanlı olanları üzərinə düşür. Bu yenidənqurma onunla nəticələnir ki, hamıda ruh düşkünlüyü yaranır, bazar boşalır, əhali müflisləşir.

Maraqlıdır ki, A. S. Puşkinin dəqiq elmlərə o qədər də həvəsi yox idi və litseydə aldığı qiymətlər də bunu göstərir. Lakin o iqtisadiyyatı gözəl bilirdi və vergiyə aid olan məsələlərə əsərlərində yer verməsi də bunun nəticəsidir.

Yoxlama sualları

- 1. Vergi hesabatı nədir?*
- 2. Vergi hesabatı hansı hallarda qəbul edilmir?*
- 3. Vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi nə deməkdir?*
- 4. Ödəyicinin vergi öhdəliklərini hesablamaq üçün nə lazımdır?*
- 5. Vergi borcları hansı ardıcılıqla ödənilir?*

16. Beynəlxalq əlaqələr

16.1. Beynəlxalq vergi münasibətləri

Müasir dövrdə dünya ölkələri arasında iqtisadi, elmi-texniki və mədəni inteqrasiya prosesləri getdikcə sürətlənir. Təsərrüfat fəaliyyətləri bir-birilə elə çulğalaşmışdır ki, nə kapitalın, nə texnologiyanın, nə də insan əməyinin eyni bir dövlətdə yerləşməsi mümkün deyil. Sərmayə yatırımları və işçi qüvvəsinin hərəkəti asanlıqla ölkələrin sərhədlərini aşır.

Xarici investisiyalı şirkətlərin yaranması, onların xarici ölkələrdə nümayəndəliklərinin açılması, bir ölkə vətəndaşının digər ölkələrlə əlaqələrinin genişlənməsi hüquqi və fiziki şəxslərin müxtəlif ölkələrdə eyni vaxtda gəlir əldə etməsinə səbəb olur. Bütün bunlar isə gəlirin hansı ölkədə vergiyə cəlb olunması problemini yaradır. Həm də qanunvericilikdə, vergi sistemində, iqtisadi münasibətlərdə olan fərqlər bu problemi yalnız bir ölkə daxilində həll etməyə imkan vermir. Bundan əlavə, müxtəlif ölkələrin vergi məsələlərində informasiya mübadiləsi aparması barədə razılaşmalar vergi orqanlarının fəaliyyətinə səmərəli təsir göstərə bilər. Bu cür problemlər müxtəlif ölkələr arasında vergilərlə əlaqədar müqavilələr, sazişlər bağlanmasını zəruri edir.

16.2. İkiqat vergitutma problemi

Hüquqi baxımdan ikiqat vergitutma bir neçə dövlətin vergi ödənilməsində müxtəlif prinsipləri tətbiq etmələri ilə əlaqədardır.

Ölkələrin böyük əksəriyyəti iqtisadi inkişafın müxtəlif səviyyələrində olsalar da, maliyyə siyasətindəki fərqlərə baxmayaraq, vergi sistemlərində rezidentlik və ərazi prinsiplərini uzlaşdırır. Bunun nəticəsində bir ölkədə yaşayan rezident şəxs digər ölkədəki gəlirindən vergini hər iki ölkədə verməli olur. Bəzi hallarda rezident statusuna müxtəlif cür tərif verilməsi ilə əlaqədar olaraq, eyni şəxs eyni dövrdə iki ölkənin rezident iola bilər; bu halda hər iki ölkə rezidentlərə gəlir vergisini həmin gəlirin harada qazanılmasından asılı olmayaraq, ödəməyi tələb edərsə, şəxs ikiqat vergi ödəməlidir.

İkiqat vergitutma problemi həm də vergitutma bazasının müəyyən edilməsində fərqlərə və vergi tutulmalı gəlirin təyini qaydalarına görə yarana bilər. Vergi ödəyicisinin statusu da ikiqat vergi ödənilməsinə bəzən imkan yaradır; məsələn, bir ölkədə hüquqi şəxs kimi şərikli olmağa görə, digər ölkədə şərikin bilavasitə gəlirinə görə vergi ödənilir.

Aydın ki, bütün ölkələr öz vergi sistemlərində yalnız rezidentlik prinsipini əsas götürsəydilər, onda beynəlxalq ikiqat vergi ödəmə məsələsi meydana çıxmazdı. Lakin ölkələrin qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsi nəticəsində onlar ərazilərində qazanılmış gəlirdən pay götürmək imkanından əl çəkmək istəmirlər. Ona görə də xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin qanunvericiliyində ərazi daxilində gəlirlərdən vergi tutulması nəzərə alınmışdır.

Rezidentlik və ərazi prinsiplərindən hansının önəmli olması barədə mübahisələr mütəxəssislər tərəfindən uzun müddətdir ki, aparılır.

Rezidentlik prinsipinin üçtönlüyü ondadır ki, ödəyicinin maddi və sosial vəziyyətinin bütün elementləri nəzərə alınır, çünki hər bir şəxsin daimi yaşayış yeri olan ölkədə bu elementləri qiymətləndirmək və xalis gəlirin ədalətli təyin olunmasına nail olmaq daha asandır.

Ərazi prinsipinə görə vergiyə cəlb olunma gəlirin əldə olunduğu əraziyə görə müəyyən edilir. Bu prinsipin üstünlüyü xalis gəlirə nisbətən ümumi gəlirə daha çox vergi qoyulmasıdır.

İkiqat vergitutma vergilərin ədalətlik prinsipini pozur. Bu zaman vergi ödəyicisi vergitutma obyektindən eyni vergi üzrə iki dəfə vergi verməli olur. Bununla da xarici ticarət münasibətlərinə və investisiya axınına mənfi təsir göstərilir.

Eyni vergi obyektini üzrə bir şəxsin iki və daha çox dövlət tərəfindən vergi ödəyicisi hesab edilməsi iki üsulla aradan qaldırıla bilər. Ya dövlətlər öz səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmalı, ya da vergi sistemlərini mümkün qədər bir-birinə yaxınlaşdırmalıdırlar.

16.3.Beynəlxalq vergi sazişləri

Dövlətin vergiqoyma səlahiyyətlərini birtərəfli qaydada məhdudlaşdırması ikiqat vergitutmanın qarşısının alınması yolunda ilk addımdır. Bu halda ya vergi ödəyicisinin həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində malik olduğu bütün mənbələr nəzərə alınır, sonra isə xarici ölkədə ödənməmiş məbləğ ümumi vergi məbləğindən çıxılır, ya da vergi ödəyicisinin yalnız ölkə daxilində malik olduğu mənbələr üzrə vergi hesablanır.

Lakin bu üsul ikiqat vergitutmanın tamamilə aradan qaldırılması üçün kifayət etmir. Dövlətlər özlərinin vergiqoyma səlahiyyətlərini beynəlxalq saziş və müqavilələrlə qarşılıqlı şəkildə məhdudlaşdırırlar. İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılması əsasən gəlir, sərvət və vərəsəliyə aid vergilər sahəsində həyata keçirilir.

Hal-hazırda dünya ölkələri ikitərəfli vergi sazişlərinin geniş şəbəkəsi ilə bir-birilə əlaqədirlər. Sazişlərin zəruriliyi onunla əsaslandırılır ki,

- ikiqat vergitutma mal və xidmətlər ticarətinin genişlənməsinə, kapitalın yerdəyişməsinə mənfi təsir göstərir, iqtisadi əlaqələrin daha səmərəli olmasını çətinləşdirir;
- bir neçə ölkədə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir şəxs bu ölkələrin hamısında vergi öhdəlikləri barədə dəqiq təsəvvürə malik olmalıdırlar.

Vergilərə dair ilk beynəlxalq saziş 1843-cü ildə Fransa və Belçika arasında imzalanmışdır. Bu saziş vergi məsələlərində informasiya mübadiləsinə və qarşılıqlı inzibati kömək göstərilməsinə nəzərdə tuturdu. Ümumiyyətlə, həmin dövrdə bağlanan sazişlər əsasən məhdud sayda gəlirlərə (məsələn, əmlak, vərəsəlik, lənizlərdə daşımalar və s.) aid olurdu. Kapitalizmin inkişafı ilə yeni təşkilat formaları (məsələn, şirkətlər), əmlak formaları (məsələn, qiymətli kağızlar), gəlir mənbələri (məsələn lizinq) yaranarsa da keçən əsrin 20-ci illərinə qədər ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması məsələsi qarşıya qoyulmamışdı.

Birinci Dünya Müharibəsindən sonra vəziyyət dəyişdi. Bir çox ölkələrdə dövlət xərclərinin həddindən çox artması vergilərin dərəcələrinin yüksəlməsinə səbəb oldu. Yeni müstəqil dövlətlərin yaranması (məsələn, Avstriya-Macarıstan imperiyasının dağılması nəticəsində) bir imperiya daxilində aparılan ticarəti bir neçə ölkə arasında ticarətə çevirdi. Bundan əlavə, ABŞ Konstitusiyasına 1913-cü ildə edilmiş 16-cı dəyişikliyə görə ölkə vətəndaşlarının federal vergi ödəməsi haqqında qanun qəbul edildi. Bütün bu hadisələr beynəlxalq mal, xidmət və kapital yerdəyişməsi yolunda vergi maneələrinin aradan qaldırılması mexanizminin axtarılması zərurəti yaratdı. Təkcə 1921-25-ci illər ərzində 22 beynəlxalq vergi sazişi imzalanmışdı. Lakin bu sazişlər bir-birindən vergilərin əhatə edilməsi, metodologiya və terminologiya baxımından fərqlənirdi və bu da onların tətbiqinin effektivliyini azaldırdı.

Elə ilk sazişlərdən bu problemi dərk edən aparıcı ekspert-

lər vergi məsələləri üzrə beynəlxalq sazişlərə dair təkliflərin təhlilinə başladılar və onların təklif etmək istədikləri nümunəvi layihəni hazırlamaq mümkün olmadı. Ölkələrin vergi sistemlərində fərqli cəhətlər, iqtisadi inkişafın səviyyələrinin müxtəlifliyi, məqsədlərin bir-birilə uzlaşmaması bütün tərəflər üçün əlverişli vahid universal vergi sazişinin sxeminin yaradılması prosesini yarımçıq qoydu. Ekspertlərin işi İkinci Dünya Müharibəsindən sonra İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının fiskal məsələlər üzrə Komissiyası çərçivəsində davam etdirildi. Bu iş yalnız 1963-cü ildə gəlirlərdən və kapitaldan ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması üçün konvensiya modelinin hazırlanması ilə başa çatdırıldı. Hazırda bu modelin təkmilləşdirilmiş 1977-ci il variantından istifadə edilir.

Beynəlxalq sazişlər ikitərəfli və çoxtərəfli qaydada imzalanı bilər. Əsasən ikitərəfli sazişlərdən istifadə edilir. Çoxtərəfli razılaşmalar isə oxşar iqtisadiyyatı ölkələr arasında daha səmərəli olur. Hər bir dövlətin özünə məxsus vergi sistemi olduğuna görə, razılaşmalarda dövlətlərin sayı artdıqca ümumi cəhətlər tapmaq çətinləşir.

Beynəlxalq vergi sazişlərində ikiqat vergi məsələsindən əlavə dövlətlərin maliyyə təşkilatları arasında əməkdaşlıq və informasiya mübadiləsi ilə əlaqədar müddəalar da əksini tapır. Bu yol ilə vergidən yayınma hallarının azaldılması məqsədi güdür.

16.4. Azərbaycan Respublikasının vergilər sahəsində beynəlxalq əlaqələri

Azərbaycan Respublikasının vergi orqanları müxtəlif dövlətlərin, məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Fransa, Türkiyə, Rusiya, Qazaxıstan və s. dövlətlərin maliyyə və vergi orqanları ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr qurmuşdur.

Xarici dövlətlərin vergi xidmətləri ilə əməkdaşlıq müvafiq beynəlxalq institutlar vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi 2002-ci ildən etibarən Vergi Administrasiyalarının Beynəlxalq təşkilatının üzvüdür və bu təşkilatın işində fəal iştirak edir.

Bundan əlavə Vergilər Nazirliyi həm də İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ilə əməkdaşlıq edir. Artıq bir neçə ildir ki, respublikamızdan olan nümayəndələr bu təşkilatın keçirdiyi forumların, seminarların, kursların iştirakçısı olur.

Azərbaycan Respublikası ikiqat vergitutmanın qarşısının alınması barədə bir çox ölkələrlə sazişlər imzalamışdır. Artıq 14 dövlətlə bağlanmış saziş qüvvəyə minmişdir və tətbiq edilir. Bir çox ölkələrlə də danışıqlar aparılır və faktiki razılaşma əldə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərin, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin birgə hazırladığı "Vergi məsələləri üzrə qarşılıqlı inzibati yardım haqqında" Strasburq Konvensiyasına qoşulmuşdur.

Respublikamız Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin Vergi orqanlarının rəhbərlərinin Koordinasiya Şurasının da üzvüdür. Bu Şuranın iclaslarında vergi sahəsində toplanmış təcrübə təhlil edilir və birgə proqramların həyata keçirilməsi üzrə işlər aparılır.

Azərbaycan Respublikasının ikiqat vergitutmanın qarşısının alınması barədə sazişləri haqqında məlumat

<i>Nö</i>	<i>Ölkələr</i>	<i>İmzalanmışdır</i>	<i>Qüvvəyə minmişdir</i>	<i>Tətbiq edilir</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
1	Almaniya	◆	◆	◆
2	Avstriya	◆	◆	◆

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
3	Belarus	◆	◆	◆
4	Belçika	◆	◆	◆
5	BƏƏ	◆	◆	◆
6	Bolqarıstan	◆	◆	◆
7	Böyük Britaniya	◆	◆	◆
8	Çin	◆	◆	◆
9	Çexiya	◆	◆	◆
10	Estoniya	◆	◆	◆
11	Finlandiya	◆	◆	◆
12	Fransa	◆	◆	◆
13	Gürcüstan	◆	◆	◆
14	İran	◆	◆	◆
15	İsveçrə	◆	◆	◆
16	İordaniya	◆	-	-
17	İtaliya	◆	◆	◆
18	Kanada	◆	◆	◆
19	Koreya	◆	◆	◆
20	Küveyt	◆	-	-
21	Qazaxstan	◆	◆	◆
22	Qətər	◆	◆	◆
23	Latviya	◆	◆	◆
24	Litva	◆	◆	◆
25	Lüksemburq	◆	◆	◆
26	Macarıstan	◆	◆	◆
27	Moldova	◆	◆	◆
28	Niderland	◆	◆	◆
29	Norveç	◆	◆	◆
30	Özbəkistan	◆	◆	◆
31	Pakistan	◆	-	-

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
32	Polşa	◆	◆	◆
33	Rumıniya	◆	◆	◆
34	Rusiya	◆	◆	◆
35	Serbiya	◆	-	-
36	Tacikistan	◆	◆	◆
37	Türkiyə	◆	◆	◆
38	Ukrayna	◆	◆	◆
39	Yaponiya	◆	◆	◆
40	Yunanıstan	◆	◆	◆

Əlavə oxu materialı

Rey Bredberi

Vergi ödəyicisi

("Mars xronikaları" kitabından)

O, raketlə Marsa uçmaq istəyirdi. Səhər tezdən kosmodroma gəldi, məftil çəpərdən üzünü mundirli adamlara tutub qışqırmağa başladı. Dedi ki, Marsa getmək istəyir, həmişə vaxtında vergiləri ödəyib, soyadı Priçarddır, Marsa uçmağa tam hüququ var. O, elə burada Oqayoda doğulmayıbmı? O, pis vətəndaşdırmı? Bəs niyə o, Marsa uça bilməz? Yumruğunu silkələyərək, qışqırdı ki, yerdə qalmaq istəmir: Axı hər bir ağıllı adam yerdən qaçıb canını qurtarmaq arzusundadır; ən gec iki ilə yerdə dünya atom müharibəsi başlayacaq; o, qətiyyənlə gözləmək istəmir ki, bu nə vaxt baş verəcək; o və minlərlə başqaları, ağıl başında olanların hamısı Marsa getmək arzusundadır; onlardan özünüz soruşa bilərsiniz! Müharibələrdən və senzuradan, süründürməçilikdən və hərbi mükəlləfiyyətdən, elmi və incəsənəti əzib məhv etmiş, icazəsiz bir addım atmağa belə imkan verməyən hökumətdən uzaq olmaq lazımdır! Siz istəyirsinizsə burada qalın! O, sağ əlini, ürəyini, hətta

başını verməyə hazırdır, tək Marsa uçsun! Neyləməlidir, harada qol çəkməlidir, kimin yanına getməlidir ki, raketə minə bilsin?

Onlar məftil çəpərin o biri tərəfində deyilənlərə güldülər. Cavab verdilər ki, əslində o yanılır, qətiyyətlə Marsa getmək fikrində deyil; məgər bilmir ki, birinci və ikinci ekspedisiyalar itib, yoxa çıxıb, iştirakçılar da yəqin məhv olublar?

O, məftil çəpərdən yapışb qışqırdı ki, hələ bunu isbat etmək lazımdır; heç kimə heç nə dəqiq məlum deyil; bəlkə orada firavanlıqdır, çaylarda su əvəzinə süd axır; bəlkə kapitan York və kapitan Uilyams sadəcə geri qayıtmaq istəmərlər; yaxşısı budur, darvazanı açsınlar, onu üçüncü ekspedisiyanın raketinə buraxsınlar, yoxsa zorla içəri girəcək.

Ona səsini kəsməyi məsləhət gördülər.

Bu zaman kosmonavtlar raketə tərəf gedirdilər.

- Gözləyin! - təzədən qışqırdı, - mənə bu dəhşətli dünyada qoyub getməyin, buradan uzaqlaşmaq istəyirəm, tezliklə atom müharibəsi başlayacaq; mənə yerdə qoyub getməyin!

Onu güclə çəpərdən araladılar. Sonra polis maşınının qapısı çırpıldı və sübh tezdən onu apardılar; o, arxa pəncərəyə üzünü söykəyib baxırdı, maşın tərənəni aşandan bir an əvvəl tünd qırmızı alov gördü və güclü uğultu eşitdi, silkələnmə hiss etdi - gümüşü rəngli raket şütüyüb göyə qalxdı və bu adi bazar ertəsi günündə, hava təzəcə işıqlanan vaxt onu heç bir maraqlı kəsb etməyən Yer planetində qoyub getdi.

Yoxlama sualları

- 1. İkiqat vergitutma nə deməkdir?*
- 2. Beynəlxalq vergi sazişləri hansı məqsədlə bağlanır? İlk beynəlxalq saziş nə vaxt imzalanmışdır və bu saziş nələri nəzərdə tuturdu?*
- 3. Azərbaycan Respublikasının hansı dövlətlərlə sazişləri qüvvədədir?*

Əsas terminlər lüğəti

A

aksiz - latınca *accido*, fransızca *accise* - kəsirəm deməkdir, bəzi istehlak mallarına və xidmətlərə qoyulan dolayı vergi; əmtəənin qiymətinə və ya xidmət tarifinə əlavə edilir və beləliklə, istehlakçılar tərəfindən ödənilir.

akt - latınca *actus* - hərəkət, *actum* - sənəd deməkdir; iş, hərəkət, hadisə, qərar, hökm və bir hadisəni təsdiq edən sənəd mənalarda işlədilən çoxmənalı sözdür.

aktivlər - keçmiş dövrə aid olan fəaliyyət nəticəsində yaranmış, müəssisənin nəzarətində olan və gələcəkdə iqtisadi mənfəət gözlənilən resurslar.

aliment - latınca yemək, qidalanma deməkdir; aralarında olan izdivac və ya qohumluq əlaqələrinə görə bir şəxsin digər şəxsə qanuna uyğun olaraq verməli olduğu dolanacaq xərçi mənasında işlədilir.

audit – hesabatın dəqiq aparıldığını müəyyən etmək üçün yoxlama.

B

bələdiyyə - ərəbcə şəhər idarəsi deməkdir; seçkili yerli idarə və özünüidarə orqanı; əsas gəlir mənbəyi əhalidən tutulan yerli vergilərdir.

birbaşa vergilər - hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirindən və ya əmlakından bilavasitə tutulan vergilər.

biznes - ticarət, iş, sövdələşmə.

büdcə - dövlətin, firmanın, ev təsərrüfatının və s. müəyyən dövr üçün gəlirlərinin və xərclərinin siyahısı; ingiliscə budget-çanta sözündən götürülmüşdür.

D

departament - bəzi ölkələrdə dövlət idarəsinin bir formasıdır; Fransada isə inzibati ərazi bölgüsüdür.

depozit - müəyyən məqsədlə saxlanmaq üçün bank və ya başqa kredit idarələrinə verilən pul və ya qiymətli kağız.

divident - səhmlərə görə müəssisənin illik gəlirindən ayrılan pay.

dolayı vergilər - əmtəənin və xidmətin qiymətindən tutulan vergilər; qismən və ya tamamilə əmtəənin dəyərinə köçürülür.

E

ekspert - müəyyən bir məsələ barədə mütəxəssis kimi fikir söyləyən şəxs.

Ə

əmlak - fiziki şəxsin mülkiyyətində, hüquqi şəxsin balansında olan tikili, onuni hissəsi, avtonəqliyyat vasitəsi, su nəqliyyatı vasitəsi, hava nəqliyyatı vasitəsi və s.

əmtəə - mübadilə üçün istehsal edilən əmək məhsulu.

F

faiz - ədədin yüzdə bir hissəsi; pulun borc alınıb istifadə olunması üçün ödəmə də faiz adlanır.

fiskal - "fisk" latın sözüdür, hörmə zənbil deməkdir; qədim Romada pulları belə zənbillərdə saxlayırdılar; hazırda "fiskal" dedikdə toplanmış pulun dövlət xəzinəsinə verilməsi xüsusiyyəti başa düşülür.

fiziki şəxs - ölkə vətəndaşı, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs.

G

gəlir - fiziki və hüquqi şəxs tərəfindən əmək haqqı, məvacib, faiz, mənfəət və s. şəklində alınan pul.

H

hərrac - əmlakın açıq satışı.

hüquqi şəxs - qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış müəssisə və təşkilat.

X

xronometraj - əmək prosesləri müddətinin dəqiq ölçülməsi.

İ

idxal - ölkə daxilinə gətirilən mallar, xidmətlər və ya kapital aktivləri.

ixrac - xarici ölkəyə ötürülən mallar, xidmətlər və ya kapital aktivləri.

iqtisadiyyat - cəmiyyətin mallara və xidmətlərə tələbatının maksimal ödənməsi məqsədilə mövcud istehsal amillərinin daha effektiv istifadəsi haqqında elm.

istehlak - tələbatı, ehtiyacı təmin etmək üçün işlətmə, istifadə etmə, sərf etmə.

istehsal - hasil etmə, hazırlama, əldə etmə.

K

kameral yoxlama - yerlərə getmədən təqdim olunan sənədlər əsasında yoxlama.

kapital - sərmayə, sərvət, əmlak, istehsal vasitələri və s. hamısı birlikdə kapital hesab olunur; bütün öhdəliklər çıxıldıqdan sonra müəssisənin aktivlərinin qalan payı da kapital adlandırılır.

kommersiya - ticarət.

kommersiya təşkilatı - kommersiya fəaliyyətini həyata keçirən, əldə etdiyi gəliri təsisçilər (payçılar, iştirakçılar) arasında bölməyib kommersiya məqsədləri üçün sərf edən hüquqi şəxs.

kompensasiya - bərpa etmə; əvəz etmə; əvəzini ödəmə.

kredit - fiziki və ya hüquqi şəxsə məhsul, xammal, məmulat və s. alıb müəyyən müddət keçdikdən sonra pulunu ödəmək imkanı verən maliyyə xidməti.

Q

qiymət - əmtənin dəyərinin pul ifadəsi.

L

lisenziya - ayrı-ayrı şəxslərə və ya təşkilatlara müəyyən iş görmək üçün ixtirarı, biliyi, təcrübəni və s. istifadə etməyə görə icazə.

lizinq - aktivlərin (əsasən binaların, avadanlıqların və nəqliyyat vasitələrinin) lizinq şirkətləri tərəfindən alınması; həmin şirkətlər bu aktivləri müəyyən haqq almaqla müştərilərə icarəyə verir.

M

makroiqtisadiyyat - bütün təsərrüfatı tam şəkildə öyrənən iqtisadiyyat.

maliyyə - pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi prosesində iqtisadi münasibətlərin məcmusu.

mənfəət - ümumi gəlirlə ümumi xərc arasındakı fərq.

mikroiqtisadiyyat - təsərrüfatın ayrı-ayrı hissələrini, formalarını, istehlakçıların fəaliyyətini öyrənən iqtisadiyyat.

müamilə - rəftar, münasibət, davranış; alver, alış-veriş; borc verilən pul müqabilində alınan faiz, sələm.

müavinət - kömək, yardım.

mübadilə - bir şeyi verib əvəzində başqa şey alma, dəyişmə.

mükəlləfiyyət - dövlət, cəmiyyət və s. tərəfindən əhali üzərinə qoyulan vəzifə.

müqavilə - qarşılıqlı təəhhüdlər (öhdəliklər) haqqında yazılı saziş.

N

nemət - insanın tələbatını bilavasitə və ya dolayı yolla ödəyən maddi məhsul.

nəzarət - ərəb sözüdür; baxmaq, görmək, müşahidə etmək mənalarda işlədilir.

P

pensiya - müəyyən əmək stajı olanlara, şikəstlərə, qocalara və s. dövlət tərəfindən verilən pul təminatı.

podrat - müəyyən haqq müqabilində iş görməkdən ibarət öhdəlik və həmin öhdəlik üzrə görülən iş.

podratçı - podrat üzrə işləyən adam və ya təşkilat.

proses - hər hansı bir nəticəni əldə etmək üçün həyata keçirilən fəaliyyət ardıcılığının məcmusu.

protokol - danışıqların və ya yoxlamaların nəticələrini əks etdirən və tərəflərin imzaladığı sənəd.

pul - hər yerdə mübadilə vasitəsi kimi işlənən aktiv; ayrı-ayrı malların, xidmətlərin və digər aktivlərin qiymətləndirilmə vasitəsi.

R

ratifikasiya - ali dövlət hakimiyyətinin dövlətlərarası müqavilə və s.-ni təsdiq etməsi.

rotasiya - latın sözüdür; dairəvi hərəkət, dövrü dəyişmə de-

məkdir.

royalti - lisenziyanın istifadə edilməsi nəticəsində iqtisadi səmərəyə görə dövrü və ya cari haqq alınması.

rüsum - həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdən hüquqi əhəmiyyəti olan işlərin görülməsi üçün alınan vergi.

S

sahibkarlıq - mənfəət götürmək məqsədilə istehsal amillərindən (təbii ehtiyatlar, əmək, kapital) istifadə edib müəssisə yaratmaq.

sanksiya - hər hansı qanun maddəsinin və hüquq normasının pozulmasına görə götürülən ölçü.

saziş - müqavilə; qarşılıqlı razılıq, anlaşma, həmrəylik.

sərmayə - fiziki aktivlərin əldə edilməsi üçün sərf olunan kapital.

səyyar yoxlama - yoxlanan obyektlərə getməklə orada aparılan yoxlama.

sığorta - əmlakın korlanması və ya oğurlanması, yaxud ölüm və ya bədbəxt hadisə nəticəsində maliyyə itkilərindən qorunma üsulu.

siyasət - ərəb sözüdür; idarəetmə, rəhbərlik etmə mənaları var.

ssuda - xüsusi maliyyə qurumları tərəfindən ayrıca şəxsə və ya müəssisəyə verilən borc.

subpodratçı - podrat üzrə işləyən təşkilatlara yaxın olan, lakin əsas olmayan podratçı.

T

tarif - rəsmən müəyyən edilmiş tədiyə, maaş, rüsum, vergi və s. cədvəli.

tədiyə - ödəmə, ödəniş.

təkamül - təcridi inkişaf.

təklif - firmaların satışa çıxardığı nemətin həcmi.

tələb - hər hansı neməti müəyyən məbləğdə pul ödəməklə əldə etmək arzusu.

V

valyuta - iqtisadi mübadilədə işlədilən pul vahidi.

vergi - dövlətin maliyyə təminatı üçün əhalidən pul vəsaitlərinin məcburi şəkildə büdcəyə köçürülən hissəsi.

vergi agenti - vergi ödəyicisinin adından vergilərin hesablanması, ödənilməsini bilavasitə yerinə yetirən şəxs.

vergi dərəcəsi - vergitutma bazası vahidinə düşən verginin miqdarı.

vergi dövrü - verginin ödəniləcəyi vaxt intervalı.

vergitutma bazası - vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsi.

vergitutma obyektı - gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar, malların dəyəri və s.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
1. İqtisadiyyat və vergi	
1.1. İqtisadiyyat	4
1.2. Əsas iqtisadi problemlər	5
1.3. İqtisadi sistemlərin tipləri	7
1.4. Pul və büdcə	7
Əlavə oxu materialı - Nəsirəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri (parçalar).....	10
Əlavə oxu materialı - M.Ə.Sabir. Pula təvəccöh	12
1.5. Vergilər	14
1.6. Vergitutmanın əsas prinsipləri və respublikamızda vergi qanunvericiliyi	16
Əlavə oxu materialı - Adam Smit və onun "Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri barədə tədqiqat" əsəri	22
1.7. Vergilərin təkamülü	23
Əlavə oxu materialı - F.Rəşidəddinin "Cami-ət-təvarix" kitabından parça: Vergilərin yığılması mövsümü	33
Əlavə oxu materialı - Sədi Şirazinin əsərlərində vergilər	34
1.8. Vergi mədəniyyəti	36
Əlavə oxu materialı - Nizami Gəncəvinin əsərlərində vergilər ...	40
Əlavə oxu materialı - Nizami Gəncəvi.Mahanın hekayəsi...	43
Əlavə oxu materialı - S.Ə.Şirvani vergi mədəniyyəti haqqında ..	49
Əlavə oxu materialı - S.Ə.Şirvani. Nuşirəvanın ova getməsi	52
Əlavə oxu materialı - S.Ə.Şirvani. Nuşirəvan və qonaqpərvər kişi hekayəsi	53
2. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi	
2.1. Respublikamızda vergilər	55
2.2. Dövlət və muxtar respublika vergiləri	55

2.3. Yerli vergilər	56
2.4. Vergi sisteminin əsas anlayışları	57
2.5. Vergi ödəyicisinin hüquqları	58
2.6. Vergi ödəyicisinin vəzifələri	60

3. Azərbaycan Respublikasının dövlət vergi orqanları

3.1. Vergi orqanlarında islahatlar	62
3.2. Vergi orqanlarının vəzifələri	64
3.3. Vergi orqanlarının strukturu	65

4. Vergi siyasəti

4.1. "Siyasət" nədir?	73
4.2. Siyasət və vergi	74
4.3. Maksimal vergi siyasətinin nəticələri	76
Əlavə oxu materialı - Mövlud Süleymanlı. Vergilərin ödənilməsi və Əhmədin gəlməyi	77
Əlavə oxu materialı - Vergi işçiləri mafiya ilə mübarizədə	79
4.4. Vergi siyasətinin xüsusiyyətləri	80

5. Vergi nəzarəti

5.1. Nəzarət və vergi nəzarəti	83
5.2. Vergi ödəyicilərinin uçuğu	83
5.3. Vergi yoxlamaları	84
5.4. Operativ vergi nəzarəti	85
Əlavə oxu materialı - L.N.Tolstoy. Üçüncü gün. Vergilər («Kənddə üç gün» əsərindən, ixtisarla)	87

6. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi

6.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı	90
6.2. Verginin dərəcələri	93
6.3. Vergidən azad olmalar və güzəştlər	94
6.4. Verginin hesablanması	97
Əlavə oxu materialı - ABŞ-da gəlir vergisi	98

7. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi

7.1. Vergi ödəyiciləri, vergitutma obyektı və verginin dərəcəsi .	100
7.2. Vergidən azadolmalar və güzəştlər	100
7.3. Verginin hesablanması	101

8. Əlavə dəyər vergisi

8.1. Vergi ödəyiciləri	104
8.2. Vergitutma obyektı	105
8.3. Verginin hesablanması	106

9. Aksizlər

9.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı	110
9.2. Aksiz dərəcələri	111
9.3. Aksizlərin hesablanması	111
Əlavə oxu materialı - Aksizlərin tətbiq olunması tarixindən	113

10. Əmlak vergisi

10.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektləri	115
10.2. Vergi dərəcələri	115
10.3. Verginin hesablanması və ödənilməsi qaydaları	116

11. Torpaq vergisi

11.1. Verginin ödəyiciləri və vergitutma obyektı	118
11.2. Vergi dərəcələri	119
11.3. Vergi güzəştləri	120
11.4. Verginin hesablanması	121

12. Yol vergisi

12.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı	124
12.2. Xarici dövlətlərin avtomobil nəqliyyatı vasitələrindən verginin dərəcələri	124
12.3. Respublika ərazisində avtonəqliyyat vasitəsi olan şəxslərdən tulan verginin dərəcələri	126
12.4. Verginin hesablanması	127

13. Mədən vergisi

13.1. Vergi ödəyiciləri və vergitutma obyektı	129
13.2. Verginin dərəcələri	129
13.3. Verginin hesablanması	130

14. Sadələşdirilmiş vergi

14.1. Verginin ödəyiciləri və vergitutma obyektı	132
14.2. Verginin dərəcələri	133
Əlavə oxu materialı - «Mola Nəsrəddin» jurnalı vergilər haqqında	135
Əlavə oxu materialı - Vergilərə aid maraqlı əhvalatlar	139

15. Vergilərin ödənilməsi qaydaları

15.1. Vergi hesabatının tərtib edilməsi	141
15.2. Vergi öhdəliyi və onun yerinə yetirilməsi	142
Əlavə oxu materialı - Böyük rus şairi A.S.Puşkin vergilər haqqında	143

16. Beynəlxalq əlaqələr

16.1. Beynəlxalq vergi münasibətləri	147
16.2. İkiqat vergitutma problemi	147
16.3. Beynəlxalq vergi sazişləri	149
16.4. Azərbaycan Respublikasının vergilər sahəsində beynəlxalq əlaqələri	151
Əlavə oxu materialı - Rey Bredberi. Vergi ödəyicisi («Mars xronikaları» kitabından)	154

Əsas terminlər lüğəti	156
------------------------------------	------------

Fazil Əsəd oğlu Məmmədov
Akif Fərhad oğlu Musayev
Aslan Qəhrəman oğlu Qəhrəmanov

V E R G İ L Ə R

*Orta məktəblərin IX-XI sinifləri üçün
dərs vəsaiti*

Redaktor:
Elşən Əliyev

Texniki redaktor:
Nəsimi Həbibəoğlu

Kompyuter operatoru:
Esmira Məmmədova

Çapa imzalanmışdır: 25.04.2007.
Format - 60X84^{1/16}. Fiziki çap vərəqi - 10,5
Sifariş Tiraj 1000 nüsxə.
Pulsuz.